

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ OSMANLI
MODERNLEŞMESİNİN KADINLA İLGİLİ
AYETLERİN YORUMLARINA YANSIMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşegül ESKİKURT

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir**

Tez Danışmanı : Doç. Dr. İsmail ALBAYRAK

HAZİRAN 2007

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ OSMANLI
MODERNLEŞMESİNİN KADINLA İLGİLİ
AYETLERİN YORUMLARINA YANSIMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşegül ESKİKURT

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir**

Bu tez 15 / 06 /2007 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

.....
Jüri Başkanı

.....
Üye

.....
Üye

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ayşegül ESKİKURT

31.05.2007

ÖNSÖZ

Kadınla ilgili mevzular öteden beri tartışma mevzusu olmuştur. Kadının yapısından kaynaklanan farklılıklar sebebiyle toplum içinde hak ettiği yeri bulamamıştır. Her ne kadar İslam dini kadına insan olarak sahip olduğu değeri vermişse de, kadınla ilgili yorumlara bakıldığında, bazı yorumların devirlerine ait sosyal ve kültürel birtakım unsurları içerdiği fark edilmektedir. Zamanın değişmesiyle, toplumdaki değer yargılarına bağlı olarak yorumlarda değişmektedir. Kadının bugünkü konumu değerlendirildiğinde, fikirlerin ve uygulamaların da değişim geçirdiğini söyleyebiliriz. Kadının toplumdaki yerini en çok etkileyen sosyal olay hiç şüphesiz modernleşme ve yenileşme hareketleridir. Bu sebeple kadının bugüne kadar geçirdiği sürece bir ışık tutmak ve bu esnada yorumların nasıl şekillendiğini, geleneğin nasıl farklılaştığını anlamak adına böyle bir konuyu tercih ettik.

Çalışmam boyunca bana yol göstererek yardımını ve değerli fikirlerini benden esirgemeyen muhterem danışman hocam Doç. Dr. İsmail Albayrak'a, ayrıca çalışmamın fikir aşamasında destek olarak zaman ayıran değerli hocalarım Prof. Dr. Davut Aydüz'e ve Yrd. Doç Dr. Yunus Ekin'e, yetişmemdeki katkıları büyük olan tüm hocalarıma teşekkürlerimi arz ederim. Çalışmam esnasında her türlü desteğini benden esirgemeyen çok kıymetli anneme, bana manen destek olan sevgili oğullarıma ve eşimin ailesine, bana moral kaynağı olan dönem arkadaşlarıma ve Muradiye Kur'an Kursu talebelerine de teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Özellikle çalışmamın başlangıcından itibaren sonuna kadar en büyük desteği gördüğüm, maddi-manevi yardımlarıyla sürekli yanımda olan çok değerli ve sevgili eşime de minnet ve şükran duygularımı ifade etmek isterim.

Her çalışmada olduğu gibi, gerek bu çalışmada gerekse bundan sonraki çalışmalarda iyiyi, güzeli ve doğruyu elde edebilmek için gerekli olan gayret bizden, neticede beklenen muvaffakiyet ise emeğin karşılığını bolca veren Rahman ve Rahim olan Allah'a aittir.

Ayşegül ESKİKURT

29 Mayıs 2007

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: İSLAM DÜNYASI VE MODERNLEŞME	6
1.1. İslam Dünyası ve Modernleşme Serüveni.....	6
1.2. Dini Alanda Gerçekleştirilen Yenilikler	10
1.2.1. Geleneğin Yeniden Yorumlanması ve Kur'ân'a Dönelim Söylemi...	10
1.2.2. Modern Tefsir Denemeleri	15
2. BÖLÜM: SIRAT-I MÜSTAKİM DERGİSİ VE TEMEL ÖZELLİKLERİ ...	18
2.1. Tanzimat Sonrası Dergiler ve Sırat-ı Müstakim Dergisi	18
2.2. Sırat-ı Müstakim Dergisindeki Etkin Düşünceler ve Tefsir Yazılarının Temel Özellikleri	20
3. BÖLÜM: MODERN DÜŞÜNCENİN KLASİK TEFSİRDEKİ KADIN YORUMLARINA ETKİLERİ	26
3.1. Modernleşme, Kadın ve Sosyal Hayat	26
3.2. II. Meşrutiyet Esnasında Çıkan Kadın Dergileri ve Feminist Söylem.....	34
3.3. Yeni Yorumlarda Yabancı Etkisi	41
3.3.1. Batı Etkisi	41
3.3.2. İslam Dünyası (Mısır)	43
4. BÖLÜM: SIRAT-I MÜSTAKİM YAZARLARININ YORUMLARINDA KADIN, TESETTÜR VE AİLE	46
4.1. Birey Olarak Kadın	46

4.2.	Tesettür	49
4.3.	Kadın ve Aile	69
4.3.1.	Kadın ve Evlilik	69
4.3.2.	Eş Olarak Kadın	87
4.3.3.	Anne Olarak Kadın	93
5. BÖLÜM: SIRAT-I MÜSTAKİM YAZARLARININ YORUMLARINDA		
KADIN VE SOSYAL ÇEVRE		
		98
5.1.	Kadının Toplumdaki Yeri	98
5.2.	Kadının Eğitimi	109
5.3.	Kadının Çalışması	118
5.4.	Kadının Ekonomiye Katkısı	123
SONUÇ VE ÖNERİLER		
		126
KAYNAKÇA		
		130
ÖZGEÇMİŞ		
		139

KISALTMALAR

akt.	: Aktaran
b.	: Bin
bkz.	: Bakınız.
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti.
r.a.	: Radıyallahu Anhu.
r. anha	: Radıyallahu Anha
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallahu Aleyhi Vesellem.
trc.	: Tercüme eden
tsh.	: Tashih eden
U.K.	: United Kingdom
v.	: Vefat tarihi.
vb.	: Ve benzeri
v.d.	: Ve diğerleri

Tezin Başlığı: II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Modernleşmesinin Kadınla İlgili Ayetlerin Yorumlarına Yansımaları

Tezin Yazarı: Ayşegül Eskikurt

Tez Danışmanı: Doç. Dr. İsmail Albayrak

Kabul Tarihi: 15.06.2007

Sayfa Sayısı: V (ön kısım) + 139 (tez)

Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Bilim Dalı: Tefsir

‘İslam’da kadın ve statüsü’ konusu İslam Dünyasının en önemli sorunlarından biridir. ‘Kadın’ konusu ne yeni ortaya çıkmış bir meseledir, ne de asırlardır çözüme kavuşturulabilmiştir. Kadının giyim-kuşamı, eğitimi ve öğretimi, toplum içindeki kadın-erkek ilişkileri hakkındaki ayetler üzerinde sıkça tartışılmış çeşitli yorumlarda bulunulmuştur.

19. ve 20.yüzyıla kadar belli bir çizgiden kopmayan tefsir çalışmaları, modernizmin de etkisiyle bazı değişimler geçirmiştir. Bu değişimden en çok etkilenenlerin başında da kadının konumuyla ilgili yorumlar gelmiştir. Kadın hakkındaki ayetlerin yorumlarındaki değişimi görmek ve Osmanlının son döneminin sosyo-kültürel bir tahlilini yapmak açısından dönemin tarihi vesikaları sayılan Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad dergilerinin farklı bir yeri vardır. Bu yüzden çalışmamızda üzerinde daha önce müstakil olarak çalışılmamış olan Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad dergilerindeki kadın tartışmalarını inceledik. Adından da anlaşılacağı üzere kadının statüsü ile ilgili ayetleri temel aldığımız bu çalışmada, modern yorumlardaki değişimi fark etmek için, klasik tefsir kaynaklarından, ayrıca asr-ı saadet dönemindeki uygulamaları da incelenen dönem açısından değerlendirmek amacıyla sahih hadis kitaplarından faydalandık.

Çalışmamız giriş, beş bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde modernleşmenin İslam dünyasına olan etkileri ve özellikle tefsir faaliyetleri açısından meydana gelen değişiklikler üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde Tanzimat sonrası dergiler ve bunların içinde Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad dergisinin konumu ve tefsir faaliyetlerindeki yeri incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, genel olarak modernleşmenin kadınla ilgili klasik yorumlara olan etkileri üzerinde durulmuş, bu hususta kadın dergilerinden de istifade edilmiştir.

Son iki bölümde de, Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad dergilerinde yer alan kadın konulu makaleler ele alınmış ve ulemanın yorumları hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

Sonuç bölümünde ise, yapılan çalışmadan elde edilen bulguların ve edinilen fikirlerin genel bir değerlendirmesi yapılmış, toplumsal açıdan bu ve benzeri araştırmalara olan ihtiyacın önemi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslamcılık, Modernleşme, Sırat-Müstakim/Sebilürreşad, Kadın, Ayet.

Title of Thesis: The Reflection of Ottoman Modernisation on the Comments of the Quranic Verses Related to the Women in the Time of the II. Constitution

Author: Ayşegül Eskikurt

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. İsmail Albayrak

Accepted Date: 15.06.2007

No. of Pages: V (pre text) + 139 (main body)

Department: Basic Islamic Sciences

Subfield: Tafsir

The subject of 'the status of woman in Islam' is one of the most important issues discussed in the Islamic World. This subject is neither a new issue nor solved for ages. The verses about the dressing, education and teaching of woman and the relations between men and women in a society have been discussed a lot and variety of comments has been made.

Tafsir studies, which followed a similar pattern until 19. and 20. centuries, have had some variations due to the influence of modernism. The most prominent subjects, influenced by modernism have been the comments on the status of the woman. The periodicals of Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad which are known as historical documents of the last period of Ottoman have an important role to make a social-cultural analysis of this period of time and in observing the variations of comments on the verses about woman. Thus, we investigated the discussions about woman in these periodicals which has not been studied previously as an individual subject. In this study which the verses about the status of the woman is the main subject as the title implies, we made use of classical tafsir sources as well as authentic hadeeth books to notice of the changes in modern comments, and to compare them with applications during the time of Prophet Muhammed (s.a.s).

Our thesis consists of introduction, five main chapters and conclusion. In Chapter 1, the influence of modernism on the Islamic World and the changes occurred especially in terms of tafsir activities have been stressed.

In Chapter 2, the periodicals after Tanzimat (the political reforms of Abdülmeçid in 1839) and the position of Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad among all of the periodicals and tafsir activities have been studied.

In Chapter 3, the effects of modernism on the classical comments about woman have generally been discussed and other woman magazines have been used for this purpose.

In the following chapters, the articles about woman on the periodicals of Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad have deeply been investigated and some evaluations have been made about critics by the ulema.

In the conclusion, the results of this study have generally been evaluated, and importance of the need for such studies has been emphasized from a social perspective.

Keywords: Islamism, Modernisation, Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad, Woman, Verse.

GİRİŞ

Genel olarak İslam geleneğine baktığımız zaman bazı yorumların yaşanılan döneme ait sosyal ve kültürel birtakım unsurları içerdiğini görürüz. Toplumda kadının statüsü hakkında sahip olunan birçok değer yargısı da bu yorumların bir nevi uzantısıdır. Zaman değiştikçe Kur'ân yorumlarının da değiştiği, özellikle kadınla ilgili konularda sosyo-kültürel birtakım izahların yapıldığı fark edilmektedir. Özellikle aydınlanma ile başlayan değişim sürecinde en çok etkilenen kadının statüsü olmuş, buna bağlı olarak da 'kadın hak ve hürriyetleri' tartışma konusu yapılmış, bu tartışmalar kadınlarla ilgili ayetlerin yorumlarında da etkili olmuştur. Farklı kesimlerden, farklı düşüncelere sahip kişiler tarafından ele alınan meseleler, bir çok platformda dile getirilmiş, kadının sahip olduğu hakların iyileştirilmesi ve toplumun ıslahı konusunda çok çeşitli fikirler öne sürülmüştür. Bulduğumuz zamandan çıkıp geriye baktığımızda, modernleşme akımının ve II. Meşrutiyet'le birlikte ortaya çıkan toplumsal değişimin, kadınla ilgili yorumlara en çok etki eden unsurlardan olduğunu görürüz. Günümüzde kadının sahip olduğu hakları ve konumu tartışılırken, Osmanlı'nın II. Meşrutiyet'le birlikte başlayan değişim sürecinin gözardı edilmemesi gerekmektedir. Bu sebeple bulduğumuz zaman içerisinde, kadın hakkında sahip olunan kanaatleri ve batıcı-gelenekçi çizgisinde süregelen tartışmaları daha iyi anlayabilmek için son Osmanlı'daki sosyo-kültürel değişimlerin incelenmesi gerektiğinin önemi de kendiliğinden açığa çıkmaktadır. Bu çalışmada II. Meşrutiyetle birlikte açığa çıkan sosyal değişimi daha iyi analiz edebilmek için, dönemin en popüler basın yayın organlarından olan *Sırat-ı Müstakim* (En Doğru yol, İslamiyet Yolu) / *Sebilürreşad* (Hakkın Yolu) dergilerindeki kadın konulu makaleler ele alınacaktır.

Çalışmanın Konusu

Kadın konusu kökü asırlar öncesine kadar uzanan bir konudur. Kadının kendi cinsel ve yapısal özelliklerinden kaynaklanan bir takım toplumsal yaptırımlar hem İslam öncesi hem de İslam'ın gelişinden sonra toplumda belli bir kadın imajının varolmasına sebep olmuştur. Bu sorunlar İslam'la birlikte büyük ölçüde çözüme kavuşmuş ve kadın toplum içinde İslam sayesinde saygın bir yer edinme imkânı bulmuştur.

Zamanla kadının İslam'ın ilk asırlarında elde ettiği bu saygın duruş geleneğe teslim olmuş, kadına verilen yer göz ardı edilmiştir. Daha da önemlisi geleneğe mahkûm olarak kadının davranışlarının, toplumsal hayata katılımının İslam'ın öngördüğü sınırların ötesine de giderek kısıtlanması İslami öğeler altına sıkıştırılmış, böylelikle, İslam kadını ikinci plana atıyor, imajı yerleşmiştir.

Genel olarak Kur'ân-ı Kerîm'de kadınla ilgili mevzulara baktığımız zaman kadına büyük değer verildiğini görmekteyiz. Kur'ân-ı Kerîm'in 59 ayet-i kerimesinde 'kadın'larla ilgili hususlar zikredilmiş, ferdi, ailevi ve sosyal yönden toplumda kadının hak ve hukukunu dikkate alan hükümler vaz' edilmiştir. Bu ayetler kadın ile erkeğin İslam'da alacağı konumu ve ortak sorumluluklarını gösterir. Bu hükümlerin uygulaması Hz. Peygamber'in (s.a.s) yaşantısında da açıkça görülmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s) gerek aile hayatı gerek kadın hakları konusunda ashâbı ile birlikte tüm insanlığa örnek olacak bir yaşayış göstermiştir.

İslam'ın zuhurundan asırlar sonra Batı'da başlayan Modernleşme hareketleri yeni yeni akımların da doğmasına zemin hazırlamış, bu akımlardan en çok etkilenen gruplardan birisi de kadınlar olmuştur. İlerleme ve gelişmenin ancak Modernleşme ile olacağı savunulurken ne zaman geri kalmışlıktan bahsedilse kadının toplum içindeki yeri tartışma mevzusu yapılmıştır. Kadının konumuyla paralel olarak, toplumdaki aile yapısı da bu tartışmaların içinde yerini almıştır.

Kadının giyim-kuşamı, eğitim ve öğretimi, toplumdaki kadın-erkek ilişkileri bakımından oldukça ciddi tartışmalar gündeme getirilmiş, kadının konumu Batılı dünya görüşünün hâkim olduğu bir değişim sürecine girmiştir. Böylece bu değişim sürecinin başlamasında etkili olan yenilikçi aydınlar ile geleneğe sahip çıkan muhafazakâr ve ırkçı aydınlar arasında fikri yönden tartışmalar gün yüzüne çıkmıştır.

Konunun İslam'ı hedef alır bir tarzda ele alınması Müslüman âlimleri kitap ve sünnete dayalı asr-ı saadet hayatını yeniden ele alarak İslam'ın savunmasını yapmaya ve kadının statüsü ile ilgili ayetleri yeniden yorumlamaya sevk etmiştir.

Çalışmanın Önemi

19. ve 20. yüzyılın başlarından itibaren, Modernleşmeye bağlı olarak toplumun her kesiminde farklı bir uyanış söz konusu olmuştur. Özellikle basın-yayın organlarıyla

insanlar istek ve beklentilerini daha fazla dile getirmiş, böylelikle dünyanın çeşitli yerlerindeki fikir ve ideolojiler de kolaylıkla bir başka yere taşınabilmiş ve oradaki kamuoyunu etki altına alabilmiştir. Bunun bir sonucu olarak modernleşme ile birlikte batıda başlayan ‘Feminist’ hareketler zamanla İslam dünyasını etkisi altına almış, kadının toplumdaki konumu ve sahip olduğu haklar tartışma mevzusu yapılmıştır. Osmanlı Devleti’nin son dönemine baktığımız zaman, kadın konulu tartışmaların sosyal yapı ile alakalı tartışmaların başında geldiğini görmekteyiz.

Müslüman kadınının da batılı kadınlar gibi sosyal bir takım haklara sahip olması gerektiği üzerinde duran dönemin entellektüelleri, İslam’ın kadın konusundaki uygulamalarının da ilerlemeye mani olduğunu öne sürmüşlerdir. Böylelikle kadının giyim-kuşamı, kadın-erkek eşitliği, kadının eğitimi ve sosyal hayata katılımı gibi konularda, ucu günümüze kadar uzanan ciddi tartışmalar süregelmiştir.

Kadının konumuyla ilgili birçok hükmün Kur’ân ayetlerine dayanması, son dönem Osmanlı ulemasını bu ayetlerle ilgili güncel yorumlar yapmaya sevketmiştir. Bu konuda özellikle toplumun sesi haline gelmiş *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* dergilerindeki tartışmalar o dönemdeki kadın söylemi hakkında oldukça fazla bilgi vermektedir.

Çalışmanın Amacı

Yorumların zamana göre nasıl farklılıklar gösterdiğini anlamak açısından en faydalı çalışma doğrudan o dönemin kaynaklarına yönelmek ve meseleyi kendi zamanında tahlil etmektir. Kadınlı ilgili bahsi geçen ayetlerin Modernleşme sürecinde nasıl yorumlandığını anlamak, o dönemin sosyo-kültürel tefsir faaliyetleri hakkında da bilgi verecektir. Bu çalışma ile güdülen gaye klasik tefsir birikiminin günümüze nasıl taşındığı veya hangi noktalarda değişime uğradığıdır. Özellikle kadının konumu ile ayetlerin yorumu, Osmanlı ulemasının bu konudaki tutumu hakkında bize önemli ipuçları vermektedir. Ayrıca konuyu hem batı taraftarı modernist aydınların, hem de geleneği savunan İslamcı ulemanın gözünden değerlendirmek dönemin kadına olan bakış açısını anlama hususunda ışık tutacaktır. Çalışmada hedeflenen bir başka nokta ise bizzat kadınların bu tartışmanın neresinde olduğu ve tartışmalardan hangi yönde etkilendikleri meselesidir. Böylece Batı Modernizminin kadınlı ilgili ayetlerin anlaşılması ve anlaşıldığı şekliyle hayata geçirilmesi üzerindeki etkisi de daha iyi fark edilecektir.

Bizi böyle bir araştırma yapmaya sevk eden diğer bir etken ise *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* dergilerinin, buldukları devrin fikri, siyasi ve kültürel özelliklerini en iyi biçimde aksettiren tarihi vesikalar olması, buna rağmen üzerlerinde, özellikle kadın konusunda ciddi anlamda çalışmalar yapılmamasıdır. Dergilerdeki birçok makale araştırmacılar tarafından gün yüzüne çıkarılmayı beklemektedir.

Çalışmanın Yöntemi

Araştırmamızın aslını bizzat *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* dergilerinin kendisi oluşturmaktadır. Osmanlı fikir hayatının çok önemli bir dönemine ışık tutması sebebiyle temelde incelediğimiz kaynak, derginin asıl Osmanlıca metinleridir. Derginin süreli bir yayın olması ve adedinin oldukça fazla olması sebebiyle araştırma yapılacak kısımda sınırlandırmaya gitmeyi uygun gördük. Dergilerde konumuzla ilgili birçok makale olmasına rağmen biz sadece ilk 10 cildi, yani 1908-1913 yıllarını araştırmayı tercih ettik. Bu tercihimizdeki en büyük etken ise 1908'deki II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber toplumda ortaya çıkan sosyal değişimi daha iyi anlamak ve kadın konusunda ilk anda gündeme getirilen tartışmaları tespit etmek gayesidir.

Araştırmamızın birinci bölümünde dönemin sosyal yapısını daha iyi anlayabilmek amacıyla İslamcılık, Modernleşme ve buna bağlı olarak dini alanda gerçekleştirilen yenilikler, geleneğin yeniden yorumlanması ve Kur'an'a dönelim söylemi ile bu dönemde daha da canlılık kazanan Modern Tefsir denemeleri konuları üzerinde durduk. İkinci bölümde *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* dergilerinin diğer yayınlar arasındaki konumu ve dergideki etkin düşüncelerle birlikte özellikle derginin tefsir anlayışını incelemeyi uygun bulduk. Araştırmamızın üçüncü bölümünde genel olarak Modernleşmenin kadının konumu ile ilgili olan ayetlerin yorumlarına ne şekilde etki ettiğini, sosyal yapıyı nasıl değiştirdiğini, bu konuda o dönemde çıkmış kadın dergilerini de inceleyerek tespit etmeye çalıştık. Çalışmamızın dördüncü ve beşinci bölümlerinde ise *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* dergileri özelinde kadının statüsü ile ilgili yorumları inceleyip değerlendirmeye çalıştık. Bunu yaparken seçtiğimiz bölümdeki dergileri tek tek tarayarak makaleleri tespit ettik. Makalelerde yer alan mevzulara göre konu başlıkları oluşturarak yapılan yorumları bu alt başlıklar altında değerlendirdik. Dergilerdeki konuları tespit ettiğimiz zaman en çok kadının tesettürü, kadın-erkek eşitliği, çok eşlilik, nikâh, talak, kadının eğitimi ve toplumsal hayata

katılımı konularının işlendiğini gördük. Ayrıca araştırmamız esnasında toplumdaki değişimin özellikle bu konularda tartışmaların çıkmasına sebep olduğunu, bu sebeple son dönemde kadının miras hakkı ve şahitliği gibi değerlendirilmesi gerekli önemli meseleler üzerinde pek durulmadığını da fark ettik.

Çalışmamızda mümkün olduğunca tarafsız davranmaya, farklı kesimlerin düşüncelerini olduğu gibi yansıtmaya çalıştık ve modern tefsir çalışmalarıyla birlikte başlayan bir sürece bizzat o dönemin kaynaklarını kullanarak ışık tutmaya gayret ettik. Kadın konusuyla ilgili ayetleri incelerken klasik müfessirlerin yorumlarından da istifade ederek yorumlardaki değişimleri göstermeye çalıştık. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s) dönemindeki uygulamalara da dikkat çekmek maksadıyla sahih hadis kitaplarını da kaynak olarak kullandık.

Sonuç bölümünde tezin genel bir değerlendirmesini yaparak, çalışmadan elde ettiğimiz bulgulara değindik ve edindiğimiz fikirler üzerinde durduk. Ayrıca bu ve benzeri çalışmaların toplumda büyük bir eksiği kapatacağını dile getirerek, benzeri çalışmalara olan ihtiyacı dile getirmeye çalıştık.

1. BÖLÜM: İSLAM DÜNYASI VE MODERNLEŞME

Sanayi devrimi sonrası Osmanlı devletinin giderek zayıflaması ve Batıya bağımlı hale gelmesi Osmanlı aydınlarını bir çıkış yolu aramaya sevk etmiştir. Toplum olarak Batı karşısında hissedilen eziklik sonrasında “Batıya karşı nasıl yine üstün hale gelebiliriz” endişeleri özellikle entellektüel kesimde kendisini oldukça hissettirmiştir. Modernleşmenin İslam dünyasına olan etkileri sonrasında İslam’ı Batıya karşı savunma adına İslamcılık akımı doğmuş, muhafazakâr kesimde Kur’ân’a yönelme hareketi baş göstermiştir. Bu bölümde Modernleşme serüveni ve geleneğin nasıl değişim geçirdiği konuları üzerinde durulacaktır.

1.1. İslam Dünyası ve Modernleşme Serüveni

XVIII. yüzyılın başlarında *teceddüd* veya *islahat*, daha sonra *Tanzimat* olarak adlandırılan hareketler, İstanbul’un çeşitli kesimlerindeki farklı yaşayış biçimlerini de ifade etmek üzere *asrilik*, *asrileşme* gibi kavramlarla da anlatılmaya çalışılmıştır. Osmanlılar’ın son yılları ve Cumhuriyet’in başlarında gözlenen gelişmeler batılılaşma hareketini ifade edecek bir tarzda *muasırlaşma*, muasır medeniyet seviyesine ulaşma gibi tabirlerle de anlatılmıştır (Hanioğlu,1992:148).

Modernleşme sürecinin kendini gösterdiği 1850-1860 yılları edebiyat ve felsefe sahasında Batı’dan yapılmaya başlanan tercüme, gerçek bir Batılılaşma’nın sonucu değil Batı ile temasa geçmenin sonuçlarıydı. Buna karşı ise özellikle Tanzimat devrinde Ali Suavi Efendi, Ömer Hilmi Efendi ve Cevdet Paşa gibi aydınlar Batı medeniyetine karşı gösterilen özel ilgiye bir tepki olarak kültürel kimliğin esasını belirleyen konularda İslam klasiklerini tercüme ederek toplumda süratli bir sosyal değişimin yaşanmasına engel olmaya çalıştılar (Kutluer,1992:153).

Önce Batı ülkelerine gönderilen sefirler, daha sonra da batıda tahsil gören Müslüman aydınların etkisiyle gittikçe artan bir oranda batıya karşı büyük bir hayranlık başlamış, daha sonra da bunun beslediği bir aşağılık duygusu Müslümanlar arasında hâkim olmuştur. Bu durum ise onları sahip oldukları inançların, yaşama ve düşünme tarzlarının yetersizliği, geçersizliği fikrine götürmüştür. Bunların yanında misyonerlik faaliyetleri artmış, oryantalizm ve misyonerlik faaliyetleri ile batı günden güne güçlenmiştir. Birbirine paralel olarak gelişen bu iki hareket aslında İslam dünyasına yönelmiş dini-

ilmi-fikri saldırılardan başka bir şey değildir (Kara,1997:22). İslam'a karşı en açık ve doğrudan meydan okumalar, Hıristiyan misyonerlerinden, Batı düşüncesinden ve Batılıların bizzat İslam'ı ve İslam toplumunu inceleme ve tenkit etmelerinden ileri gelmekteydi (Fazlur Rahman, 1992:296). Aslında çok yönü bulunan bu çalışmalarda kişisel merak, başka bir ifadeyle doğunun cazibesini de hafife almamak gerekmektedir. Fakat konuya bütüncül yaklaşıldığında oryantalistik çalışmaların külli bir proje olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır.

Türk aydınının, uzun bir tarihi süreç içinde milli değerlerine yabancılaşması, kendi kültürüne yabancı bir aydın türünün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Batılı değerlere şartlandırılmış olan bu aydın türü, ne doğu ne de batı kültüründen nasibini almış, iki kültür arasında bocalamış kalmıştır. Çünkü Batıda aydın, genellikle bu milli değerleri ile, dini ve manevi atmosfer içinde yetiştiği için, çoğu defa ülkelerinde, kültür sistemlerine karşı yürütülen herhangi bir ideolojik veya sosyal gerginlik halinde gümrük duvarlarının bekçisi olmuştur. Oysa ülkemizde, Türk toplumunun milli değerlerine, inanç ve kültür sistemlerine bağlı kalan aydınlar, sürekli olarak bu kozmopolit aydınlar tarafından "gerici" ve "tutucu" şekliyle karalanmaya çalışılmıştır (Yıldırım, 20.06.07).

Bütün bu hareketlerin yanında Modernleşme ile birlikte ortaya çıkan İslamcılık, XIX-XX. yüzyılda İslam'ı bir bütün olarak yeniden hayata hâkim kılma anlayışını hedeflemekteydi. Bunun yanında akılcı bir metotla İslam dünyasını batı sömürsünden, esaretten kurtarmak, hurafelerden temizlemek ve medenileştirmek ve kalkındırmak için yapılan faaliyetler olarak da kabul edilmekteydi. Bu sebeple İslamcılık için İslam dünyasında 'tecdid, ıslah, ittihad-ı İslam, ihya' gibi bir takım tabirler de kullanılmıştır (Kara, 1997:16).

Modernizmle birlikte gelişen ve İslam Modernizmi olarak da adlandırılan bu hareket, kesinlikle dinin bir kısmını arka planda bırakıp, geri kalanını zamanın şartlarına uydurmak değildir. Yine bu hareketi sıradan bir 'ihya' hareketi olarak görmek yahut onu Batı karşısında oluşan bir tepki faaliyeti olarak da değerlendirmek kesinlikle yanlış olur (Fazlur Rahman, 1992:XVI.).

Mısır'da Cemaleddin Efgani (1839-1897), talebesi Muhammed Abduh (1845-1905), Hindistan'da Seyyid Ahmed Han'ın (1849-1928) öncülüğünde gelişen bu hareket

Osmanlıda da *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad, Beyanü'l Hak, İslam Mecmuası, Volkan* gibi dergiler tarafından temsil edilmiştir (Kara, 1997:16).

Osmanlı'nın son döneminde gelişen bu akım için Tarık Zafer Tunaya şöyle demektedir: "İslamcılık cereyanı, II. Meşrutiyet'in düşüncesine hâkim siyasi ve ideolojik cereyanların muhakkak ki, en tesirli ve kuvvetlisi olmuştur." Aynı zamanda İslamcıların savunduğu İslamlaşmayı da öyle tanımlamaktadır: "İslam'ın itikad, ahlak, içtimaiyat ve siyaset sistemini daima zaman ve muhitin ihtiyacına en muvafık bir surette tefsir ve bunlara uymaktır" (Öke, 1993:262).

II. Meşrutiyet sonrasında, İslam'ın bir ilim ve medeniyet dini olduğunu söyleyen Efgani ekolü bazı İslamcı çevreleri etkilemiştir. Öyle ki zamanla Materyalizme karşı tavır almada İslamcıların üzerinde oldukça etkili olan Efgani reddiyesinde daha ciddi ve nitelikli bir gelenek oluşmuştur. Bu konuda İsmail Hakkı İzmirli de öncülerden sayılabilir. Yine de Efgani-Abduh ekolünün gerçek yansıması gerek doğrudan tercüme, gerekse dolaylı tesirlerle Mehmed Akif'in çıkardığı *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* dergisinde kendisini hissetmiştir (Kutluer, 1992:157; Kodaman, 1993:60-61).

Osmanlı ulemasının bu dönemdeki genel anlayışına bakıldığında, devletin yaşaması ne yeniliklere karşı direnme, ne de Batı'nın körü körüne taklidi ile mümkün olabilecektir, fikrine sahip olduklarıdır. Önemli olan, Batı'dan alınacak yeni ilmi ve teknolojik imkânlarla Osmanlı kültürel ve tarihi şahsiyetini koruyup güçlendirmeyi başarmaktır (Hanioğlu, 1992:148-149).

Bu sebeple önceleri batıya karşı İslam'ı savunma refleksi içinde 'Nerede hata yaptık, İslam dünyası nasıl bu hale düştü?' diyenler daha sonra, kültürel mirastan taviz vermeden batıdaki yenilikleri takip etmek zorunda olduklarını ifade etmişlerdir. Böylece ilk anda 'kaçınılmaz bir kötü' olarak algılanan batı, çok kısa bir zaman sonra 'vazgeçilmez iyi' haline dönüşmüştür. Bunun üzerine batıya seçmeci bir tavırla yaklaşan ulema, batının ilmi, medeni, fenni üstünlükleriyle İslam'ın kültürel ve ahlaki özellikleri birleştirildiği zaman Müslümanlığın ilerleyeceği üzerinde durmuştur (Kara, 1997:22). Mehmed Akif'in şu dizeleri de o dönemde Osmanlı âlimlerinin içinde bulunduğu halet-i ruhiyeyi en güzel şekilde dile getirmektedir:

“Alınız ilmîni garbın, alınız sanatını,
Veriniz hem de mesainize son süratini.
Çünkü kabil değil artık yaşamak bunlarsız,
Çünkü milliyeti yok sanatın, ilmin yalnız.
İyi hatırda tutun ettiğim ihtarı demin
Bütün edvar-ı terakkiyi yarıp geçmek için,
Kendi mahiyet-i ruhiyeniz olsun kılavuz,
Çünkü beyhudedir mmid-i selamet onsuz (Ersoy, 1997:176).

“Bu cihetten, hani, hiç yılmasın, oğlum, gözünüz;
Sde Garb'ın, yalnız ilmîne dönsün yüzünüz.
O ocuklarla berber, gece gündüz, didinin;
Giden  yüz senelik ilmi sık elden edinin.
Fen diyarında sızan n-mtenah pınarı,
Hem için, hem getirin yurda o nâfi' suları.
Aynı menba'ları ihyâ için artık burada,
Kafanız işlesin, oğlum, kanal olsun arada”(Ersoy, 1997:432).

İslamcılar her ne kadar batıdaki yenilikleri alma eğilimi içinde olsalar da kültürel yozlaşmaya karşı durabilmek için sürekli savunma durumunda olmuşlardır. Bu sebeple İslam'ı yaşamak veya anlatmaktan çok, onu batılıların açtığı yolda savunmakla uğraştıkları için de asıl yapmaları gereken Şeylerden sürekli uzak kalmışlardır (Kara, 1997:25).

İslamcılık aslında başlı başına bir politika olarak II. Abdülhamid döneminde benimsenmiş, savunulmuş ve çok yönlü olarak yürütülmüştür. İttihad-ı İslam adı altında 1870 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin hâkim siyasi düşüncesi olan İslamcılık'ın, bir fikir hareketi olarak ortaya çıkışı, yaklaşık 40 sene sonra II. Meşrutiyet sonrasında 14 Ağustos 1908 tarihinde *Sırat-ı Müstakim* dergisinin yayın hayatına girişiyle başlamıştır. (Kodaman,1993:60-61. Kara,1997: 29)

II. Meşrutiyetin ilanıyla İslamcılar fikirlerini rahatça söyleme ve serbestçe tartışma imkânı bulmuşlardır, fakat milliyetçilik akımlarıyla beraber gittikçe zayıflayan ittihad-ı İslam düşüncesi de gitgide ortadan kalkmaya başlamış, böylelikle Müslümanları birleştirme ideali de gerçekleştirilememiştir. (Kara, 1997:29)

1.2. Dini Alanda Gerçekleştirilen Yenilikler

Batı Modernizminin bütün dünyayı etkilemesiyle birlikte İslam dünyasında da siyasi ve sosyal bir çöküş baş göstermiştir. Birçok Müslüman ülke Avrupa devletlerinin esareti altına girmiş, Osmanlı Devleti, tarihinde görmediği bir şekilde üst üste yenilgilerle sarsılmıştır. Batılılar ise bu durumu İslam'a mal etmiş, batı hayranı modernist aydınlar da onların bu düşüncelerini desteklemiştir. Müslüman aydınlara göre gelinen bu durum, onların ileri sürdükleri gibi İslam'da ve dinden kaynaklanmamaktadır. Çünkü İslam terakkiye mani değildir, ilmin hamisidir. Zira Hz Peygamber de (s.a.s) hikmetin Müslüman'ın yitik malı olduğunu söylemiş ve nerede bulunursa alınması gerektiğini ifade etmiştir. Bu düşünceyle hareket eden Müslüman âlimler Kur'ân'ı ve Sünneti anlama konusunda birtakım gayretlerde bulunmuşlardır.

1.2.1. Geleneğin Yeniden Yorumlanması ve Kur'ân'a Dönelim Söylemi

II. Meşrutiyet dönemi, Osmanlı toplumunda Batılılaşma konusundaki fikirlerin sistematik hale getirilerek kapsamlı ve etkili hale getirildiği bir devre olma özelliği taşımaktadır (Hanioglu, 1992:150). Modernleşmeye bağlı olarak sistematik bir şekilde İslam dünyasının sahip olduğu manevi değerlerin doğruluğu konusunda itirazlarda bulunulmuştur.

Gerçekten de Modernleşme olgusu özelde Osmanlı genelde bütün İslam coğrafyasında hâkim din olan İslam'ın tartışılmasını, ona atfedilen kurum ve kuralların sarsılmasını, değişikliğe uğramasını da birlikte getirmiştir. Bu nedenle modernleşmeye bağlı çağdaş Kur'ân yorumlarıyla, bu dönemdeki Müslümanların sosyal, siyasal, ilmi ve ekonomik bakış açılarıyla sıkı bir bağ vardır (Albayrak, 2004:29). Özellikle bu dönemde gerçekleştirilen ve yürürlüğe konulan kanunlara bakılması bu değişik ilişkiyi görmek için yeterli olacağı kanısındayım. Söz konusu Kur'ân-ı Kerim'in ihtiva ettiği normlar ile modern dönemin zorunlu şartları sonucu ortaya çıkan olgu arasındaki uyumsuzluklar

olduğunda bu ilişkinin müslümanın hayatına aksetmesi daha da farklı bir durum arz etmektedir.

18. yüzyıldan itibaren sanayi devrimi, modernleşme ve kaybedilen savaşlar sonucunda birçok İslam ülkesinin batılı ülkelerin idaresine geçmesi Müslüman toplulukları etkisi altına almıştır. Daha önce Müslümanlar arasında bulunan din bağı da zayıflamış, Müslümanların o dönem için önemli bir sembol kabul ettikleri ‘Halifelik’ makamı da eski önemini kaybetmiştir (Al-Banna, 1995:15). Bunun en tabii sonucu ise lidersiz ve mürşitsiz yığınların artık ne yapacaklarını ve kime güveneceklerini bilememesi olmuştur. Bu süreç dönemin Müslüman entelektüellerini ümitsizliğe sevk ederken büyük Müslüman kitleleri de çaresizliğe sürüklemiştir.

Modernleşme süreci içinde ortaya çıkan tabloyu şu şekilde özetlemek mümkündür: İslam dünyası tamamen dini ve kültürel bir çalkantı içindedir. Müslümanların esaretten, geri kalmışlıktan kurtulabilmeleri ancak İslam hakkında sahip olunan bilginin yeniden gözden geçirilmesi ve bir nevi tashih edilmesiyle ancak mümkündür. Çünkü İslam’ın ilk başlangıcından hali hazırdaki döneme kadar geçen süre oldukça uzundur. Bu sebeple içtihad kapısı kapanmış, araya bidat ve hurafeler girmiştir. Öncelikle dinin bu hurafelerden temizlenmesi gerekmektedir. İnsanların asr-ı saadeti anlayıp gerçek Müslümanlığa ulaşması lazımdır. Kaynaklara dönüş bu bakımdan çok önemlidir. İctihadın eski itibarlı yerini almasıyla ulema Kur’ân ve Sünnetten asrın ihtiyaçlarını karşılayacak ahkâmı çıkarabileceklerdir (*Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 1998:8). Öyleyse Kur’ân’ın ihtiyaçlara göre yeniden yorumlanması gerekmektedir. Mehmed Akif’in şu dizeleri bu düşüncüyü açıkça ifade etmektedir:

“Doğrudan doğruya Kur’ân’dan alıp ilhamı,

Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam’ı

Kuru dava ile olmaz bu, fakat ilm ister;

Ben o kudrette adam görmüyorum, sen göster?”(Ersoy, 1991:403)

Merhum Şairimizin de belirttiği gibi Kur’ân’a dönelim söylemi artık modern düşünürün yegane hedefi olmuştur. Hemen hemen tüm Müslüman entelektüellerin hatanın Kur’ân’dan uzaklaşmak olduğu tespitinde bulunmuştur. Bu ilginç tevafuk Mısır, Hintalt

Kıtası ve tüm Türk dünyasında küçük nüansların varlığına rağmen devamlı gözlemlenmiştir. Söylem açısından fevkalade önemli bir argüman içeren Kur'ân'a dönme fikri pratik açıdan istenilen düzeyde kendisini her yerde aynı hissettirmemiştir. Yaşadığımız asrın ilk yarısında, Kur'ân'ı anlama faaliyetlerinde, esas itibarıyla geleneksel okuma biçimlerinin değiştirilmediği; ancak yeni felsefi ve bilimsel argümanlarla muhafaza edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Burada söz konusu değerlerin, müdahaleye uğrayan bir insanın, ilk etapta kendi öz varlığını koruma güdüsüyle harekete geçmesinde olduğu gibi, bir savunma psikolojisiyle muhafaza edilmeğe çalışıldığı müşahade edilmektedir. Bu halet-i ruhiyede gerçekleştirilen yorum çalışmalarında, belki de neyin savunulup savunulmadığına pek de dikkat edilmemektedir. Üst üste gelen hamlelere karşı, kültürel değerler adına hareket eden yorumcu, zayıf vermemeye ve elindekileri kaybetmemeye çalışmaktadır. Dolayısıyla, yerli kültür adına gerçekleştirilen bir tepki ve savunma hareketi söz konusu olmuştur (Karşlı, 2003:161). Karşlı'nın da haklı olarak belirttiği gibi dönemin entelektüelleri geri kalışın sebeplerini dini bir takım hamlelerle izaha çalışırken özellikle Osmanlı topraklarında hızlı modernleşme endişesi ve bunun tabii uzantısı dinden uzaklaşma kaygısı hep zihinlerde canlı kalmıştır. Bu nedenle gündeme getirilen her yeniliğin aslında geleneksel ama yeni formlar halinde sunumundan ibaret olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu tür bir yaklaşım sergileyen ulemanın da endişelerinde tamamen haksız olduğu da söylenemez.

Bu hareketin genel çizgisi tasavvufi mirasın değişiklik arz eden muhtevasını da içine almak kaydıyla, ilk devir İslamiyetine, Kitap ve Sünnete dönmek ve bu yolla İslam'ın esasına bağlı kalmayı yeniden canlandırmaktır. Ne var ki 'esasa bağlı kalma' bu dönemdeki ıslahatçıların ortaya koydukları birçok yeni düşüncenin sadece muhtevasını değil, çok kere ana biçimini de meydana getirmiştir. Kur'ân ve Sünnet, genel ve özel durumların oluşturduğu farklı seviyelerde yorumlanmış yeni ahlaki ve içtimai muhteva bu ana kaynaklar üzerine yerleştirilmiştir. Aynı zamanda Kur'ân ve Sünnetin her şeyi aşan otoritesi de müspet bir şekilde yeniden ortaya konulmuştur (Fazlur Rahman, 1992:297). Fakat bütün bunlar Bütün bunlar yapılırken Kur'ân yorumcusu klasik birikime gözünü kapatmamalıdır. Bu konuda orta yolun bulunması gerektiğine işaret eden Şeyh M. Draz şöyle demektedir:

“Şimdi tutup da ecdadımız tarafından ortaya konmuş bu hükümler yeni araştırmalar bakımından hiçbir fayda ifade etmeyecek diyebilir miyiz? Yahut da eskiler her şeyi ortaya koymuşlar, biz onların ortaya attıklarını tasnifle iktifa edelim teklifini ileri sürebilir miyiz, her iki şıkkın da cevabı “Ne münasebet?” olacaktır” (Binnebi, 1969:10).

Müslüman toplumun özellikle de Müslüman aydınının savunması ya da batılı modernist fikirlere bir nevi karşı koyması da denilebilecek bu meydan okuma daha çok sosyal kurumlar ve sosyal ahlak seviyesinde olmuştur. Modern itirazlar da daha çok öncelikle doğrudan doğruya sosyal kurumlara, yani evlenme ve boşanmayla ilgili kanunlara ve kadının toplumdaki yerine karşı yapılmıştır (Fazlur Rahman, 1992:298). Bu alanlara olan yoğun ilgi kesinlikle yadırganmamalıdır. Çünkü devlet çıkarılan pek çok kanunla alış veriştiren cezai hükümlere, vakıf mallarının yeniden yapılandırılmasından tekke ve medreselerdeki eğitime kadar her şeyi kendi çıkardığı kanunlar çerçevesinde inşa etmektedir. Geriye de aile hukukunu içeren bazı alanların kalması ve ulemanın da bunlara yoğunlaşması tabii bir gelişmeydi. Devletin söz konusu alana fazla müdahil olmaması da bu alanların bizzat tabiatından ve dini hükümlerin bağlayıcılığından kaynaklanmaktaydı. Yine de modern dönemde bu alanlara yapılan aşırı vurgu sebebiyle nisbi de olsa klasik yapının yavaş yavaş aşındırılmağa başladığı dikkatlerden kaçmamaktadır.

Modernizmin cemiyeti menfi yönden etkilemesi, insanların tanıdıkça batı kültürüne olan hayranlıklarının artması ve gitgide sahip olunan dini ve milli değerlerden uzaklaşma İslam âlimlerini Kur’ân’ı yeniden yorumlamaya ve asli kaynaklara yeniden dönmeye sevk etmiştir. Bu yeniden dönülmesi için teşvik edilen kaynaklar Kur’ân ve Hz. Peygamber’in (s.a.s.) sünneti, bir başka ifadeyle asr-ı saadet ve selevin uygulamalarıdır. Bazı İslamcıların bu konudaki uygulamalarına bakıldığında bu yönelişlerinin bile modern bir takım unsurlar taşıdığı görülmektedir. Onlar nasları olduğu gibi kavramaktan çok zihinlerinde kurdukları dünyayı ve fikirleri destekleyecek şekilde algılamaktan, bir bakıma aklileştirmekten yana olmuşlar ve bu konuda tefsiri ve özellikle te’vili sıkça kullanmışlardır. Böylece İslam’da akıl-nakil, din-ilim, din-devlet çatışması olmadığını batılılara ve diğer Müslümanlara ispat etmek ve Kur’ân ve sünneti müspet bir şekilde ortaya koymak istemişlerdir (Kara, 1997:57). Bu savunmacı yapının hemen hemen İslam dünyasının her bir diliminde tezahür ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Ayrıca muhataba klasik yöntemlerden çok modern insanın anlayacağı

dilden konuşmak şiar haline getirilmiş ve pek çok mesele izah edilirken klasik argümanlardan çok akli delillerle desteklenemeye çalışılmıştır. Çünkü Kur'ân'ın hiçbir hükmü akla ters değildir. Öyleyse her meselenin akli bir izahı bulunmalıdır. Modern düşünür de kendi zihni donanımı çerçevesinde bu izahla meşgul olmuştur. Yukarıda da belirtildiği gibi bu tavrın en ilginç yanı savunmacı bir karakter arzemesidir. Bugün de modern düşünürlerin ortaya koyduğu pek çok konuda aynı yaklaşımı sergilediklerini rahatlıkla görebiliriz.

Son dönem İslamcılarının özellikle vurgu yaptıkları bir başka nokta da icthad misyonudur. Onlara göre icthad ulemaya verilmiş bir hak, bir yetki idi ve İslam dini değişen zamanlar ve gelişen olaylar karşısında varlığını, geçerliliğini ancak onunla koruyabilir, garanti altına alabilirdi. XII. Yüzyıldan bu yana icthad kapatıldığı ve taklide bel bağlanıldığı için İslam'ın gelişmesi ve ilerlemesi isteniyorsa icthad kapısı mutlaka açılmalıdır. Kara'nın da haklı olarak belirttiği gibi son dönem Osmanlı âlimlerinden Şehbenderzade, Elmalılı ve onlar gibi düşünen diğer âlimler icthadın ferdi olmaktan çıkarılıp bir müessese (Meclis-i Ali-i İctihad, Heyet-i İlmiye...) haline getirilmesinden yana olmuşlardır (Kara,1997:60). Buna karşılık icthadı şartlı bir şekilde kabul edenler de olmuştur. Bunlardan Mustafa Sabri icthad konusunda hem İslamcılara hem de batıcı modernistlere tenkitler yöneltmiştir. Aynı şekilde Said Nursi de 'İctihad Risalesi' başlığı altında "İctihad kapısı açıktır. Fakat şu zamanda oraya girmeye altı mani vardır" diyerek gelişigüzel icthad yapmanın doğru olmadığına dikkat çekmiştir (Kara, 1997:62). İctihad son devrin ulemasının can simidi gibidir. Yukarıda da görüldüğü gibi bazıları tamamen icthadı merkezi bir konuma yerleştirmese de ulemanın pek çoğu icthada sarılmıştır. İctihad ise biraz önce zikri geçen akılcılığın değişik bir yansıması ya da tabii sonucu olarak algılanmalıdır. İctihad vurgusu aslında Kur'ân ve Sünnet ile asrımıza gelinceye kadar oluşan geleneğin bir çırpıda yok sayılması ve doğrudan Kur'ân ve Sünnete dönülerek şu anki akli ve mantiki birikimimizle ondan hükümler çıkarmak anlamına gelmektedir. Çok sayıda modern düşünür bu yolu tereddütsüz tercih etmiştir. İleride makalelerini inceleyeceğimiz yazarlar da ortaya koydukları yorumlarda sık sık icthadlarda bulunmuşlardır.

1.2.2. Modern Tefsir Denemeleri

Modern tefsir, en genel anlamda Kur'ân-ı Kerîm'i modern çağın taleplerine uygun bir şekilde yorumlama çabası olarak tarif edilmektedir. Bu şekliyle modern tefsir, bir yandan İslam dünyasının yaşadığı değişimlerin getirdiği pratik ihtiyaçlara, diğer yandan ortaya çıkan yeni aydınlar zümresinin entelektüel ihtiyaçlarına cevap verme girişimlerinin bir parçası olarak kabul edilebilir (Mertoğlu, 2001:2). Özellikle 19. asırdan itibaren canlanan, ilmi tefsir ve içtimai-edebi tefsir kollarına ayrılan modern tefsir hareketinde Kur'ân'ın derin anlamı edebi ve akılcı bir üslupla ele alınmış, çeşitli ilimlere ait ayetler bir araya getirilmiş, öte taraftan nasların oluş, içtimaiyat ve tekâmül kanunlarıyla münasebetleri incelenmiştir. Bu tarzla tefsir, kuruluk ve durgunluktan kurtarılmaya çalışılmıştır (Turgut, 1991:304-306). Bütün bunlar önemli bir kayma noktasına işaret etmektedir. O da klasik tefsirin aksine modern tefsir güncel ve toplumun her katmanına hitap eden entelektüel bir uğraştır. Özetle modern tefsir artık bir avuç medrese talebesinin yıllarca okudukları gramer ağırlıklı Arapça eğitimini pratize etmeleri için ortaya çıkarılmış bir olgu değil bilakis güncel sorunların, halkın karşılaştığı problemlerin dile getirildiği bir mecmuadır. Daha da önemlisi bilimsel ve sosyal gelişmelerle ilgili vurgusunun yanında siyasi yorumların da modern tefsirde yörüngesine oturması artık tefsiri kamunun malı haline getirmiştir. İşte bu dönüşüm modern tefsiri selefinden ayırmaktadır.

Tanzimatla başlayıp Meşrutiyetle devam eden değişim sürecine bakıldığında tefsir faaliyetlerinin genel olarak iki unsurdan etkilendiği görülmektedir. Bunlardan birisi Hindistan, diğeri de Mısır'dır. Araştırmacılar tarafından bu konuda kabul edilen ilk eser Hintli bir âlim olan Seyyid Ahmed Han'ın kaleme aldığı ve 1880 senesinde ilk kısmı yayınlanan *Tefsiru'l Kur'ân* adlı eseridir (Mertoğlu, 2001:3). Entelektüel açıdan Batı'dan, özellikle İngiltere'den çok fazla etkilenen Hintli Modernistler, Kur'ân tefsirinde de rasyonalist ve savunmacı yönleri ağır basan bir yaklaşım sergilemişlerdir. Mucizeler akli birtakım yorumlarla izah etmeye çalışılırken, Kur'ân'da yer alan birçok düzenlemenin geçici olduğu öne sürülerek, adalet, maslahat gibi bir takım ilkelerden hareketle modern bir yapıya kavuşturulmaları yolunda çaba sarf edilmiştir. (Mertoğlu, 2001:3)

Modern dönemde Kur'ân tefsiri konusunda önemli gelişmelerin yaşandığı bir başka yer ise Mısır'dır. Önce Fransızlar, sonra da İngilizler tarafından işgal edilen Mısır da aynı Hindistan gibi Batı medeniyeti ile yakın temasa geçmiş ve orada da bir değişim yaşanmıştır. Mısır'da başlayan bu modern değişim İslam âlemindeki tefsir faaliyetlerini de büyük ölçüde etkisi altına almıştır. Bu konuda en etkili isim hiç şüphesiz Muhammed Abduh'tur. Ezher'de verdiği ders notları talebesi Reşid Rıza tarafından *Tefsiru'l Menar*, *Tefsiru Sureti'l-Asr* (1903), *Tefsiru Cüz'i Amme* (1904), gibi doğrudan tefsirle alakalı metinleri, modern tefsir alanında kendisinden sonra gelen birçok âlimi etkilemiştir (Mertoğlu, 2001:4).

Müslüman topluluklar arasında oldukça kabul gören Kur'ân'a yönelme ve Kur'ân ayetlerini yeniden yorumlama faaliyeti, her kesimde aynı tarzda gerçekleşmemiştir. Modernleşme sürecinde gerçekleştirilen tefsir faaliyetlerinde bazı farklılıklar olmuştur. Bu konuda son dönem Müslüman entelektüellerin tek tip bir tefsir anlayışına sahip olmadıkları hatta aralarında ciddi nüans farklılıkları olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan Kur'ân yorumlarının en ayırıcı özellikleri arasında Kur'ân merkezli olmaları, mezhepleri ve icmayı kabul etmemeleri, Kur'ân'da neshin varlığını kabul etmemeleri, sebab-i nüzulü dikkate almamaları, İsrailiyyata ciddi tepki göstermeleri, tefsirin modern akla ve modern bilimin verilerine dayanılarak yapılması, hadislere şüpheli gözle yaklaşılması sayılabilir (Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Albayrak, 2004:31-40). Bu sebeple modern tefsirciler Tefsir literatüründe yer alan birçok rivayetin de zayıf ya da mevzu olduğunu iddia etmişlerdir (Şenocak, 23.05.07). Yukarıda da belirtildiği gibi akılcı eğilimlerin tabii bir sonucu olarak Kur'ân'a dönme ve icihad vurgusu geleneğin oluşturduğu klasik yapıyı zorlamaktadır. Burada dikkat çekilmesi gereken bir önemli nokta da Batının maddi (siyasi ve ilmi) üstünlüğünü maalesef bir kısım entelektüelin manevi üstünlük olarak algılaması olmuştur. Sonuç olarak gerçek anlamda terakkinin elde edilmesi için Müslümanlar da Batının Hıristiyanlıkla ilgili geçtiği süreçlerden bizzat geçmelidirler. Bu tür bir düşünce de o döneme göre oldukça seküler bir anlayışı göstermektedir.

Bunun yanında ise modern tefsirde sosyal, siyasi ve aktüel alanlara klasik tefsirin aksine fazlasıyla yer verilmektedir. Müslümanların eğitimi, toplumda kadının durumu (boşanma, aile planlaması, çok eşlilik, eşitlik vb.) Müslümanların idari şekilleri,

ekonomi özellikle de faiz konusu sıkça işlenmiştir. Modern tefsirin bir diğer dikkat çeken özelliği ise çok seçici olmasıdır. Bu nedenle sosyal adaletin temini, eşitlik, kardeşlik, birlik ve beraberlik gibi konuları işleyen ayetler üzerinde daha fazla durmuşlar, klasik tefsirde olduğu gibi her ayeti tefsir etmemişlerdir (Albayrak, 2004:38). Modern bilimden aşırı derece etkilendiklerinden dolayı da çağdaş insanların takdirini alabilmek için uzak tevillerde bulunmuşlardır (Şenocak, 23.05.07). Nitekim Muhammed Abduh Fil Suresi'nin tefsirinde Ebabil Kuşları'nın bir tür sinek veya hastalık taşıyan mikrop, taşları da sineklerin ayaklarına bulaşan toz zerrecikleri olarak tevil etmiştir. Son dönem âlimlerinden Elmalılı'nın Fil suresi ile ilgili yorumlarına bakıldığında Abduh'un bu tevillerine ciddi eleştiriler getirdiği görülecektir. (Yazır, 19??a :469-485).

Ortaya çıkan bu akımlar yorumları ve Kur'ân anlayışını o kadar etkilemiştir ki, ilim ehlinde Kur'ân'ın özellikle 20. asırda ilmi konularda bilgi sahibi olmaksızın anlaşılacağı, ilim adamlarının bile bu konuda yeterli olamayacağı, bu sebeple Kur'ân'ı yorumlamak isteyen kişinin belli bir disiplin dâhilinde gerekli ansiklopedik bilgiye sahip olması gerektiği fikri yerleşmiştir (Bucaille, 1989:3). Tüm İslam âlemini etkisi altına alan modern tefsir hareketlerinden Osmanlı âlimleri ve aydınları da oldukça etkilenmiştir. Osmanlı'nın o dönemde ana problemi olan geri kalmışlık ve diğer devletler karşısında zaafa düşmüş bir toplum ve devlet görüntüsü, acil çözüm bekleyen meseleler olarak ön plana çıkarken, Kur'ân tefsiri de ilmi çalışmaların bir parçası olarak bu istikamette şekillenmiştir.

Modern Osmanlı tefsir anlayışına bakıldığında bu durumun kendiliğinden açığa çıktığı fark edilmektedir. Çünkü bu dönemdeki Kur'ân çalışmalarında asrı ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde nasların seçilerek tefsir edildiği bir yaklaşım sergilenmiştir. Özellikle bu konuda temsil kabiliyeti yüksek bir örnek teşkil eden *Strat-ı Müstakim/Sebilürreşad* dergilerine bakıldığında, en fazla kullanılan ayetlerin çok acil çözüm bekleyen siyasi birlik ve Müslümanların kalkınması gibi temel sorunlarla alakalı olduğu görülmektedir (Mertoğlu, 2001:8).

2. BÖLÜM: SIRAT-I MÜSTAKİM DERGİSİ VE TEMEL ÖZELLİKLERİ

II. Meşrutiyet sadece askeri ve siyasi alanda değil, ilmi ve kültürel alanda da Osmanlı toplumunu etkilemiştir. Bu etkiye bağlı olarak da birçok ilmi ve fikri dergi ve gazete yayınlanmaya başlamıştır. Bu bölümde Tanzimat sonrası dergiler ve bu dergilerin içinde *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* dergilerinin sahip olduğu konum işlenecektir.

2.1. Tanzimat Sonrası Dergiler ve Sıratı Müstakim Dergisi

II. Meşrutiyetle birlikte ortam rahatlamış, aydınlar fikirlerini daha serbest bir şekilde söyleyebilme imkânı bulmuşlardır. Bu rahat ortamdan faydalanmak isteyen aydınlar fikirlerini ifade edebilecekleri basın organları da çıkarmaya başlamışlardır.

Tanzimat sonrası dergilere genel olarak bakıldığında *Beyanü'l Hak*, *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* dergileri İslamcılarının, *Türk Yurdu* ve *İslam Mecmuası*'nın Türkçülerin, *İctihad*, *İşhad*, *Hürriyet-i Fikriye*, *Serbest Fikir*, *Yeni Mecmua* da batıcıların fikirlerini yansıttığı görülmekteydi (Albayrak, 2002:XIII).

Dergilerin hemen hepsinde benzer konular tartışılmış, benzer meseleler gündeme getirilmiştir. *Beyanü'l Hak*'ta çıkan yazılara bakıldığında *Sırat-ı Müstakim* 'le aynı çizgide olduğu hemen fark edilmektedir. Eski vali Ahmet Reşit'in tesettür hakkındaki makalesi incelendiğinde *Sırat-ı Müstakim* yazarlarının söylediklerine eşit yorumlarda bulunduğu anlaşılmaktadır. O da dönemindeki birçok ulema gibi kadının tesettürü ile ilgili ayetleri (Nur/30; Ahzab/59) yorumlarken kadının yüzünü örtmesi gerektiğini ifade etmiş, ayrıca kocasının kadını örtünmesi için zorlayabileceği yorumunu yapmıştır (Ahmet Reşit, 1324:405-406).

II. Meşrutiyet döneminin getirdiği 'hürriyet' havası içinde Rum ve Ermeni kadın dernekleri kurulmuş, dergiler 'kadın'ı konu edinmiş, 'feminizm'le ilgili kitaplar batıdan tercüme edilmiştir. Bu konuda da çeşitli tartışmalar çıkmıştır. İslamcılar bu akımlar karşısında aile hayatını gündeme getirerek mahremiyeti koruma yoluna gitmişlerdir (Albayrak, 2002:13).

Bu konuda *Beyanü'l-Hak*'ta, Feminizm ve kadının tesettürü hakkında çıkan bir makale dikkat çekicidir. Bu makalede Beyrut müftüsü Mustafa Neca, Alusi'nin tefsirine ve İbn

Hacer'in *Kitab-ı Zevacir*'ine atıfta bulunarak bir fetva yayınlamış, fetvasında da yüzün de örtülmesi gerektiği yorumunda bulunmuştur (Mustafa Neca (Beyrut müftüsü), Mayıs 1328:2842-2843).

Türkçülük akımının sesi olan dergilere bakıldığında da kadın konusunda daha çok eğitim üzerinde durulduğu fark edilmektedir. Dergilerdeki makalelerde özellikle kadının eğitime ihtiyacı üzerinde durulmuş, asr-ı saadetten de örnekler verilerek kadının İslam'da sahip olduğu haklar dile getirilmiştir. Türkçü düşünceye sahip olanların İslamcılarla benzer bazı fikirlere sahip olmalarına rağmen, kadının örtünmesi konusunda onlar kadar muhafazakâr bir tutum sergilemedikleri görülmektedir (Geniş bilgi için bkz. Albayrak, 2002:283-358). Burada vurgulamamız gereken önemli bir nokta da bu tür söylemleri dile getiren kimselerin aslında dinle çok yakın ilişkilerinin olmadığı gerçeğidir. İslam dünyasının pek çok yerinde olduğu gibi Osmanlı topraklarında da o günlerde batı tarzı modernizmi savunan kimselerin büyük bir kısmının gayr-i Müslim ya da onlara benzeyen kimselerden oluştuğu müşahede edilmektedir. Özellikle bu tür kimselerin basın yayın organlarındaki ağırlığı inkar edilmez bir gerçektir. Batılılaşma taraftarı olan dergilere bakıldığında ise özellikle tesettür, çok eşle evlilik gibi konularda ciddi itirazların olduğu, ayrıca kadın-erkek eşitliğinin sıkça dile getirildiği, kadınların eve hapsedilmesine göz yuman bir milletin asla terakki edemeyeceğinin öne sürüldüğü görülmektedir. Batılılaşma taraftarı aydınların bu konularda yazdıkları makaleler toplumun büyük bir kesiminden tepkiler almış, birçok tartışmanın çıkmasına da zemin hazırlamıştır (Albayrak, 2002:359-544).

Bütün bu dergilerin içinde *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* dergilerinin ayrıcalığı hemen dikkat çekmektedir. *Sırat-ı Müstakim* dergisi de diğer dergiler gibi haftalık çıkan ilmi dergilerden biridir. İlk olarak 14 Ağustos 1324 (1908) tarihinde Ebu'l-Ula Zeynel Abidin ve Eşref Edip tarafından yayınına başlanmıştır. Mecmuanın başyazarlığını ise Mehmed Akif üstlenmiştir. 1912 yılına kadar *Sırat-ı Müstakim* ismiyle yayınlanan derginin ilk 182 sayısı (ilk 7 cildi) bu isimle çıkmıştır. Dergi 183. sayıdan itibaren *Sebilürreşad* ismiyle yayınlanmıştır. 5 Mart 1925 yılına kadar aralıksız çıkan dergi 641.'ci sayısında yayın hayatına son vermek zorunda kalmıştır. *Sebilürreşad*'ın bu sayıları daha sonra 25 cilt olarak yayınlanmıştır (Aydüz, 1996:27).

Sırat-ı Müstakim-Sebilürreşad dergisi İslamcılık düşüncesi içinde önemli fonksiyonlar yüklenmiş dergilerden biridir. Aynı dönemlerde çıkan ve yaklaşık aynı ideolojik çerçevede yayın yapan *Beyanü'l-Hak*, *Hikmet*, *İslam Mecmuası*, *Mahfil* vb. dergiler arasında muhteva, kadro, seviye ve siyasetle münasebetleri açısından *Sırat-ı Müstakim-Sebilürreşad* dergisinin yeri hemen kendini belli eder (*Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 1998:7). Belli, oturmuş muhtevası, köşe yazıları, tanınmış yazarları olmasına rağmen sıradan bir hizip dergisi değildir. Sayfalarını değişik görüşten yazarlara açar. Ele aldığı konulardaki zenginlik dergiyi devrinin sorunlarının şahidi haline getirmiştir (Birekul, 2007:221).

Ayrıca *Sırat-ı Müstakim-Sebilürreşad* dergileri devrinin fikri, siyasi ve kültürel özelliklerini en iyi biçimde anlatan birer tarihi vesika, diğer yandan da toplam bin sayıyı bulan yayınlarıyla tarihin en hareketli, sosyal-siyasi değişimin en hızlı geliştiği yarım asrı aşan bir zamanın tanığı olmuşlardır (Birekul, 2007:222-223).

2.2. Sırat-ı Müstakim Dergisindeki Etkin Düşünceler ve Tefsir Yazılarının Temel Özellikleri

Sırat-ı Müstakim dergisi muhteva açısından değerlendirildiği zaman, vurgulanan kavramlar ve dünya görüşü açısından farklı bir noktada olduğu görülmektedir. Dergide Yeni Osmanlılarla başlayıp Jöntürklerle devam eden 'İslam'ın batılı kavramlarla yeniden ifadelendirilmesi' düşüncesi önemli bir yer tutarken, yayınlanan makalelerde de Mısır, Hindistan ve Rusya (hatta az oranda İran)'da yaşayan Müslüman aydınlardan hayli önemli izler bulunmaktadır (*Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 1998:7). *Sırat-ı Müstakim* dergisinin çıkış amacı *Sebilürreşad* ismiyle çıkmaya başladığı 183.'cü sayısında '*Sebilürreşad'ın Muhtevi olduğu Mebahis*' başlığı altında zikredilen şu cümleyle özetlemiştir: "Birinci kısım ilmi olup, ikinci kısım siyaset ve hayat-ı İslamiyeden bahistir" (Aydüz, 1996:27).

Sırat-ı Müstakim ilk sayısında da hemen başlık klişenin altında "Din, Felsefe, Edebiyat, Hukuk ve Ulumdan bahseder haftalık gazetedir" ibaresi vardır. Ama yayın politikasında temel bir eksen söz konusudur. İlk sayısının baş sayfasındaki ilk sütuna 'Besmele' ve ardından 'Sırata'l-müstakim' terkinin geçtiği Fatiha suresi ve bir hadisi verir. Ardından 'Ed-din en-Nasiha' başlığı altında eylem ve emellerinin dine hizmet ve inanç

kardeşlerine doğru yolu göstermek olduğunu belirtir (*Sırat-ı Müstakim*, 1324: Birekul, 2007:222).

Ayrıca merhum Mehmed Akif de 18 Mayıs 1931 tarihinde eski Teşkilat-ı Mahsusa Reisi Eşref Sencer Kuşçubaşı'ya yazdığı bir mektubunda *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* dergilerini çıkarmaktaki maksadını şu şekilde dile getirmiştir:

“Evet...İnsan yaşadığı günlerin her acısına katlanır ama gelecek için ışık görmek şartıyla...Yoksa yarını daha karanlık, öbür günün ondan da berhad olacağını gün gibi görürken yaşamak pek arzu olunur bir şey değil. *Sebilürreşad*'ı çıkarırken, şuraya buraya koşarken oldukça teselli içinde idim. Hisseme düşen vazifeyi yerine getiriyordum. İnsan çalışmakla yükümlü, başarmakla değil diyordum. Lakin şimdi elim ayağım bağlı durdukça büsbütün sinirleniyorum. –“Senin *Sebilürreşad*'ın çıksa, her hafta şiirler yazsan bağırırsan, çağırırsan bu akımın yönünü mü değiştireceksin, şiddetini mi azaltacaksın?” sorusu pek haklı olmakla beraber ben, bu bir şeyler yapmamayı hiç sevmiyorum., hiç hoş görmüyorum. Hikâye meşhurdur ya: Karıncaya “Nereye gidiyorsun?” demişler. “Hicaza demiş”. Hiç bu bacaklarla Mekke'yi bulabilir misin?”sualini önüne sürmüşler. O da “Hiç olmazsa yolunda olsun ölürüm ya...” cevabını vermiş” (Kutay, 1974:37).

Sırat-ı Müstakim dergisi II. Meşrutiyet'ten sonra yayın hayatına başladığı için İttihad ve Terakki yandaşlığı da dergide açıkça görülmektedir. Fakat Balkanlarda ve Afrika'da olup bitenler, en nihayetinde I Dünya Savaşı'nın başlaması, İttihad ve Terakkiye olan bağlılığı azaltmış, bunun yanında gayr-i Müslimlerin devlete ve Müslümanlara karşı faaliyetleri, 'hürriyet'in özellikle basında meydana getirdiği başıbozukluklar, din ve ahlaka karşıt yayınlar, kadınların toplum içindeki durumlarının olumsuz yönde değişmeye başlaması, İslam'a karşı davranışların alenileşmesi, özellikle gazete, dergi ve kitapların din ve ahlak dışı yayınları dergide çokça tenkit yazısının konusu olmuştur (*Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 1998:7).

Son dönem Osmanlısında modernleşme ile birlikte yaşanan toplumsal, siyasi ve ilmi değişime toplu olarak bakıldığında İslami camiada temsil kabiliyeti en yüksek yayın organı olarak *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* dergisinin konumu hemen fark edilmektedir. Hem muhteva hem de dergide bulunan yazar kadrosu göz önüne getirildiğinde dergi tamamen ilmi ve İslami bir kişilikle karşımıza çıkmaktadır. Dergide İslami birçok mesele dile getirilmiş, toplumun bu konudaki eksikliği giderilmeye çalışılmıştır. O dönem itibariyle derginin çok önemli bir misyon üstlendiği gözardı edilemez.

Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad dergisi bilhassa Kurtuluş savaşı boyunca çok büyük hizmetler görmüş, ayrıca Türkiye ve İslam ülkeleri arasında köprü vazifesi yapmıştır. Dış ülkelere ilk kez muhabir gönderen bir dergi olarak da, muhabirleri vasıtasıyla dünyada olup bitenlerden okuyucularını haberdar etmiştir (Aydüz, 1996:28; Daha geniş bilgi için bkz. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 1998:8).

Konu itibarıyla dergide yer alan bölüm başlıkları şunlardır: Tefsir, Hadis, Felsefe, İçtimaiyat, Fıkıh ve fetava, Edebiyat, Tarih, Terbiye ve talim, Hutbe ve mevaiz, Teracim-i ahval, Siyasiyat, Hayat-ı akvam-ı İslamiye, Harekât-ı İlmiye ve fikriye, Tenkit, Mekatib, Matbuat, Şuun. Tefsir bölümünde Mehmed Akif, Muhammed Abduh(un çevirileri), Abdülaziz Çavuş, Bereketzade İsmail Hakkı; Hadiste Babanzade Ahmet Naim; Felsefede Ferit Kam; Fıkıh ve fetavada Mehmet Fahrettin, İzmirli İsmail Hakkı, Aksekili Ahmet Hamdi; Edebiyatta Tahiru'l-Mevlevi, Midhat Cemal, Edhem Nejat; Terbiye ve talimde M. Şemseddin; Hutbe ve mevaizde Manastırlı İsmail Hakkı; Teracim-i ahvalde ise Bursalı Mehmet Tahir gibi yazarlar öne çıkmışlardır (*Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 1998:7).

Dergide birçok İslami mesele dile getirilmekle beraber tefsir ağırlıklı yazıların da derginin esasını teşkil ettiği görülmektedir. Bu yönüyle *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* dergisi Osmanlının son dönemindeki tefsir faaliyetlerine ışık tutacak bir kaynak hükmünde de düşünülebilir. *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* dergisinin bu amacı ‘Tefsir-i Şerif’ mukaddimesinde şöyle dile getirilmektedir:

“Mecmuamız bir İslam mecellesidir. Onun için ulum-i İslamiyenin rükn-i esasini teşkil eden tefsir-i şerife kısm-ı ilminin birinci babını tahsis ediyoruz.

Kütüphanelerimizde Arabî, Türki, hatta sair lisanlarda yazılmış asar-ı nefise-i tefsiriye matbu, gayr-ı matbu olarak kesretle bulunduğundan artık doğrudan doğruya bunları nakledivermekte bir faide-i ciddiye göremiyoruz. Bunları herkes istediği yerde okuyup müstefid olabilir. Binaen aleyh mecmuamıza geçirilecek asar-ı tefsiriyede ala kaderi'l imkan nikat-ı atiyeden birine riayet etmeyi, gerek yeni yeni birtakım fâideler temini, gerek mecmuanın meslek-i mahsusunu nokta-i nazarından ehemmiyetli buluyoruz:

1-Ulum ve fûnuna, tarihe, hayat-ı içtimaiye ve maişetimize temas eden bazı ayat-ı celile mevzu-ı bahis edilerek dirayeten ve rivayeten mütalaa edilecek ve sair lisanlarca bu yolda yazılan asar-ı tefsiriyenin mühim görülen ve nikat-ı ma'ruzaya tevafuk eden yerleri tercüme olunacaktır.

İrab ve binadan, tahlilat-ı nahviyeden bahsetmek için mecmuamızın hacmi müsaid bulunmadığından yazılacak makalelerde mümkün mertebe ulum-ı arabiyenin nazariyatından sarf-ı nazar ile netayic-i ameliye üzerinde i'mal-i fikr edilecektir.

Hangi vesait-i ilmiye ile olursa olsun ibtida nazm-ı celilden anlaşılan meani-i münife yazılarak ibare ve işaretinin delalet ve iktizasının irşadat-ı belîğanesine istinaden zaman ve zeminin icabatına göre ahval-ı umumiye-i İslamiye hakkında fikir ve mütalaalar yürütülecektir.

2-Mesalik-i tefsiriye ve bu babda yazılan asar ve müellefat, ilm-i tefsirin aksamı ve tarhi, müfessirin-i kiramın tercümeleri ve tarz-ı tefsir ve meslekleri hakkında tedkikat ve tetbbüat icra edilecektir.

3-Zamanımızda tefsir-i şerif tahsilinin hayli tedenni etmiş olduğu malumdur. Adeta Kur'ân-ı Kerîm'i bilmek, anlamak ehemmiyetsiz, faidesiz bir iş gibi telakki olunmağa başlamıştır. Ortada Kur'ân-ı Kerîm analşılmış, haşa daha bilinecek bir yeri kalmamış gibi bir zehab-ı batıl türemiştir. Bir mantık kitabı ile senelerce uğraşıldığı halde talebe-i ulumun *Celaleyn* malumatı kadar olsun tefsirden bibehre oluşu şüphesiz pek büyük bir kusurdur.

İşte bütün şu mülahazalardan dolayı mecmuamız mümkün mertebe tefsir-i şerif ihyasına çalışacak, mekteb ve medreselerimizde tefris edilmesine terğib etmekten hali kalmayacak, bu babda ayrıca makaleler neşr edecektir.

Bilhassa bütün mekteplerimizde, medereselerimizde tefsir-i şerif dersleri ve usul-i tedrisleri hakkında tenkidler yazılacak, talebenin bu babda her türlü haklı şikâyetleri enzar-ı ammeye arz edilecektir.

Vallahu hüve'l-Müste'an" (Mehmed Akif, 1327:5).

Yazılan bu bölümde derginin ana yönelişinin tefsirden yana olduğu ifade edilmektedir. Mevcut tefsir külliyyatının reddedilmesinin söz konusu olmadığı, ancak mevcut bilgiyi olduğu gibi aktarmanın da derginin öncelikleri sıralandığında arka planda kaldığı belirtilmiştir (Mertoğlu, 2001:15).

Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad dergilerindeki tefsirle ilgili yazılar şu ana başlıklar altında toplanabilir:

- A. Ayet ve sure tefsirleri.
- B. Kur'ân tercümesiyle ilgili yazılar.
- C. Kur'ân'ın i'cazıyla ilgili yazılar.
- D. Ulum-u Kur'ân'a dair yazılar.
- E. Kur'ân-ı Kerîm'le ilgili müteferrik konular (Aydüz, 1996:29).

Dergilerde klasik tefsir kaynaklarını en fazla kullanan isim, Bereketzade İsmail Hakkı ve Manastırlı İsmail Hakkı'dır. Bunların dışında Mehmed Akif, Aksekili Ahmed Hamdi, ve Mehmed Fahreddin gibi tefsir yazısı kaleme alanlar da çok yoğun olmamakla

beraber klasik tefsir kaynaklarından faydalanmışlardır. Genel olarak bakıldığında bu kaynakların kullanımında Osmanlı ilim geleneğine uyulduğu görülmektedir. En çok başvurulan eserler ise, Kadı Beydavi'nin (v. 685 ya da 691) *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil'i*, daha sonra ise Fahreddin Razi'nin (v. 606) *Tefsiru'l Kebir'i*, Ebussuud'un (v.982) *İrşadu'l-Akl-i Selim İla Mezaye'l-Kur'âni'l-Kerim'i*, Zemahşeri'nin (v.538) *el-Keşşaf*'ıdır. Yoğun olmamakla beraber İsmail Hakkı Bursevi'nin (v.1137) *Ruhu'l-Beyan*'ı ve Hazin'in (v.741) *Lübabü't-Tevil*'idir. Alusi'nin (v.1854) *Ruhu'l-Meani*'si de Bereketzade'nin sıkça kullandığı kaynaklar arasındadır. Çok nadir olarak kullanılan bazı klasik tefsir kaynakları ise İbn Cerir'in (v.310) *Tefsiru't-Taberi*'si, İbn Kesir'in (v.774) *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*'i, *Celaleyn* tefsiri, Suyuti'nin *ed-Dürrü'l-Mensur*' u ve Nimetullah Nahcivani'nin (v. 920) *el-Fevatihu'l-İlahiye*'sidir. Tefsir ilimi açısından değerlendirildiğinde dergide Kur'ân ilimleri açısından ismi zikredilen tek eser, Suyuti'nin *el-İtkan fi Ulumi'i-l-Kur'ân*'ıdır (Mertoğlu, 2001:17).

Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad dergisinin tefsir anlayışını, klasik bazı unsurları bünyesinde taşımakla beraber esas itibariyle modern karakteri ağır basan bir anlayış olarak tanımlamak mümkündür. Dergiye hâkim olan modern anlayışın oluşmasında ise Mısır'ın büyük etkisi olmuştur. Dergide yayınlanan çeşitli yazılarda modern dönemde Mısır'da meydana gelen modern gelişmelerden ve değişimden övgüyle söz edilmiş, İstanbul ile Mısır kıyas edilmiştir. Bunda II. Abdülhamit'in baskıcı tutumunun da önemli bir etkisi olduğu kabul edilmektedir. Osmanlı münevverlerinin Mısır'dan büyük ölçüde etkilendiğini gösteren en önemli delil, dergide Mısır'lı âlimlerin görüşlerine ve bazı yazılarının tercümesine fazlaca yer verilmesidir. Bunların içinde en çok dikkat çekenler ise Afgani, Abduh, Reşid Rıza ve Reşid Rıza ile Abduh'tan etkilenmiş olan Ferid Vecdi'nin görüşleridir. Dergiye dikkatlice bakıldığında Mısır kaynaklı tercümelemler oldukça ağır basmaktadır. Bu tercümelerin ağırlığı ve önemi sadece fiziki yönden kapladıkları yerle alakalı değildir. Muhtevaları itibariyle de dergini kendilerine çokça önem verdiği, kendi fikriyatına uygun gördüğü ve bizzat kendi fikri olarak sahiplendiği yazılardır (Mertoğlu, 2001:22-23).

Dergideki Mısır kaynaklı fikirlerin en önemli taşıyıcıları olarak Mehmed Akif, Aksekili Ahmed Hamdi ve Bereketzade İsmail Hakkı görülmektedir. Derginin başyazarı olan

Mehmed Akif, aynı zamanda dergide yayınlanan Mısır kaynaklı metinlerin de en önemli mütercimidir. Afgani ve Abduh hakkında özel yazılar yazmış, bunların yanı sıra Ferdi Vecdi'den de çok miktarda tercüme yapmıştır. Ayrıca Akif'in Mısır'a gittiği zaman çok sevdiği ifade edilen Ferid Vecdi ile bizzat görüşmüştür (Mertoğlu, 2001:26).

Akseki Ahmed Hamdi de Reşid Rıza'nın iki önemli metnini Türkçe'ye aktarmıştır. Bunun dışında da tefsir yazılarında Abduh'tan yaptığı tercüme dikkat çekmektedir. Özellikle oldukça faydalandığı görülmektedir. Dergide yayınladığı tefsir yazılarında Mısır'dan tercüme yapan bir diğer yazar ise Bereketzade İsmail Hakkı'dır. Yazarın dergide yayınlayıp daha sonra 353 sayfalık kitap olarak topladığı *Envar-ı Kur'ân*'ının önemli bir kısmı yine *Tefsiru'l-Menar*'dan yapılan alıntılardan oluşmaktadır. İsmail Hakkı yazılarında çeşitli klasik tefsir kaynaklarını kullanmış olsa da sayfalarca Abduh'tan yaptığı alıntılara yer vermiştir (Mertoğlu, 2001:27).

Genel olarak *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* dergisinin tefsir anlayışı konusunda Mısır'la ilgili olarak dikkati çeken nokta şudur: Tefsirin siyasi ve içtimai boyutuyla ele alınmasında, bir din olarak İslam'a yöneltilecek eleştirilere, Kur'ân ayetlerinin akıl ve bilim gibi o dönemin pozitif değerleri bağlamında yorumlanarak cevaplar verilmesi konularında bir benzerlik söz konusudur. Bir diğer ortak nokta da öncelikle mevcut tefsirlerin naklinde ciddi bir fayda görülmemesi, yeni bir tefsire ihtiyaç duyulduğu noktasıdır (Mertoğlu, 2001:29). Derginin 183.sayısında yer alan tefsirle ilgili mukaddime de bunu en güzel şekilde dile getirmektedir. Mehmed Akif, yeni bir tefsire olan ihtiyacı dile getirerek, insanlığın bilgi seviyesindeki ilerlemelerin Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasını sağlayacağına dikkat çekmiştir. Ona göre yazılmış tefsirler yeterli değildir:

“Yoksa vaktiyle icabı kadar tefsir yazılmış, elverir diyemeyeceğiz. Eslaf çalışmışlar, Allah kendilerinden razı olsun, birçok asar vücuda getirmişler, fakat dememişler ki, bu asarımız ila yevmi'l-kıyam size elverir, siz artık çalışmayın da yalnız bizim kitapları okuyunuz”(Mehmed Akif, 1328:408).

Genel itibariyle derginin toplumda bir eksikliği giderme gayreti içinde olduğu, insanları dini konular bilgilendirmeyi ve Kur'ân ayetlerini daha iyi anlayıp onlarla amel etmeyi gaye edindiği anlaşılmaktadır.

3. BÖLÜM: MODERN DÜŞÜNCENİN KLASİK TEFSİRDEKİ KADIN YORUMLARINA ETKİLERİ

Batı medeniyetinin modernleşme ve kendini yenileme çabaları her alanda olduğu gibi sosyal hayatta da Osmanlı aydınları üzerinde büyük izler bırakmış ve toplumun her kesiminin, özellikle kadının toplum içerisinde sahip olduğu statünün sorgulanmasına sebep olmuştur. Batıda başlayan feminist dalga Mısırlı aydınların da etkisiyle Müslüman kesimin içinde de ses getirmiş, İslam toplumu içinde kadının belli bir yerinin olmadığı iddiaları ileri sürülmüştür. Özellikle Modernleşmenin etkisiyle kadının tesettürü, evlilik ve aile hayatı, toplumsal hayata katılımı konusunda sahip olunan İslami anlayış eleştirilmeye başlanmıştır. Bunun üzerine Müslüman aydınlar da kadın hakkında sahip olunan klasik düşüncüyü yeniden ele alma ve özellikle kadının statüsü ile ilgili ayetleri yeniden yorumlama ihtiyacı hissetmişlerdir. Batılılaşmayı esas alan aydınlar kadın hakkında düşünülen din ve gelenek adına ne varsa değişime uğramasının zorunluluğunu ifade ederken, Türkçü aydınlar İslam'la Batı arasında bir sentez kurmaya çalışmışlardır. Bunun yanında konunun din yönüyle ele alınması Müslüman aydınların Kitap ve Sünnete dayanarak yapılan kadın yorumlarının, asr-ı saadetteki aile hayatının savunmasını yapmaya sevk etmiştir. Bu bölümde de özellikle modernleşmenin kadınlara ilgili klasik yorumlara olan etkileri ve II. Meşrutiyet dönemindeki kadın dergileri incelenecektir.

3.1. Modernleşmenin Kadına ve Sosyal Hayata Etkileri

Modernleşme ile başlayan süreç her alanda olduğu gibi belki de daha fazla aile yapısında etkili olmuştur. Buna bağlı olarak kadının toplum içinde edindiği yer tartışma konusu haline getirilmiştir. Bunda en büyük etken ise ailenin ve kadının modern hayat statülerinin dışında kalmış olduğu ve ancak ıslah edilirse düzeleceği fikrine sahip olunmasıdır.

İslami hayat tarzının modern batılılarca yapılan tenkitlerinde, bizzat modernist Müslüman'ın düşüncesinde ve dini savunmak için kaleme alınmış daha sonraki eserlerde merkezi yeri, an'anevi İslami müesseseler -özellikle evlenme ve boşanma ilgili hükümler ve genel olarak kadının toplumdaki yeri- işgal etmektedir. Kadının toplumdaki yeri konusu Batılının zihninde öyle yer etmiştir ki, sokaktaki adamın İslam

hakkındaki bütün bilgisi gayet rahat olarak iki kelimeyle özetlenebilmektedir: Birden fazla kadınla evlenme veya ‘harem’ ve ‘perde’ (peçe) (Fazlur Rahman, 1992:322).

Son Dönem Osmanlı yasalarına genel olarak bakıldığında, evlilik ve aileye ilişkin yasalar erkeğin çokeşliliğine izin vermekteydi (ki bu ‘izin’, ekonomik koşullar nedeniyle erkeklerin çoğunluğu tarafından uygulanamamış olsa bile, yasal statü açısından toplum içinde erkek üstünlüğüne işaret eden bir olgu sayılmaktaydı), ayrıca cariyelik sistemi de yürürlükteydi ve erkekler istedikleri kadar köle kadınla birlikte yaşayabilirlerdi. Boşanma, erkek açısından kolaylaştırılmış durumdaydı ve bazı istisnalar¹ dışında kadının boşanma hakkı yoktu. Aynı anlayışın bir uzantısı olarak, çocukların velayeti de babanın ve baba ailesinin üzerindediydi. Kadınların mülkiyet ve miras hakları bulunmakla birlikte, kadının mirastan aldığı pay erkeğinkinin yarısıydı. Bir toplumda kadının statüsünü belirten en önemli göstergeler olan aile, evlilik, boşanma, miras ve mülkiyete ilişkin bu yasaların içeriği, toplumda harem-selamlık uygulaması ve cinsiyetlerin tecridiyle birlikte, kadınların kamusal alana çıkışlarını büyük ölçüde engelleyen, izin verilen durumları da inceden inceye düzenleyen ve denetleyen kurullarla pekiştiriliyordu İslami yasanın egemen olduğu bu düzende, Kuran’a göre evin geçimini sağlamakla yükümlü olmayan kadının ‘doğal’ yeri, ailenin ve evin içiydi. İslam hukukunun geçerli olduğu bütün toplumlar gibi Osmanlı’da da, kentsel mekân, cinsiyete göre çok keskin bir biçimde ayrılmış durumdaydı ve Tanzimat dönemine dek kadınları konu alan uyarı ve yasaklamaların, öncelikle giyim-kuşam ve kadınların gezinti yerlerindeki, alışveriş sırasındaki vb. davranışlarını düzenleyenler olduğu görülmekteydi. Aynı tür kısıtlamalar Tanzimat sonrasında çıkarılan yasalarda da varlığını sürdürmekteydi (Berktaş, 2004; Ayrıca bu konulardaki hukuki uygulamalar için bkz. Talak, nikâh, çok eşlilik; Bilmen, 1998a; kadının mirası; Bilmen, 1998b; kadının şahitliği; Bilmen, 1998c.).

¹ Kadın sevmediği, anlayamadığı kocasından muhalaa yoluyla (bedel karşılığı anlaşma) evlilik hayatına son verebilir. Ayrıca şu durumlarda kadın hakime başvurarak evliliğin sona erdirilmesini talep edebilir: 1. Hastalık ve kusur. 2. Kocanın kaybolması. 3. Kadının nafakasının kesilmesi. 4. Fena muamele ve geçimsizlik 5. İla (Erkeğin hanımına yaklaşmama hususunda yemin etmesi). 6. Lian (Kadın ve erkeğin zina ithamıyla karşılıklı yeminleşmesi). Bu hususlarda daha geniş bilgi için bkz. Karaman, 1991:311.

Böylelikle kadının giyim-kuşamı eğitim ve öğretimi ile toplum içindeki kadın-erkek ilişkileri yönünden ortaya çıkan durum sebebiyle, tartışmalı bir alanda, Batılı bir dünya görüşü doğrultusunda sosyal bir değişim sürecine girilmeye başlanmış, buna en büyük etkiyi yapanlar ise yenilikçi, modernleşme taraftarı yerli aydınlar olmuşlardır. Bu aydınların kadının sosyal hayatını her yönüyle sorgulamaları ise aynı zamanda Batıcılarla İslamcılar arasında ciddi tartışmaların çıkmasına da sebep hazırlamıştır (Albayrak, Sadık, 2002:VII).

Kadının toplum hayatına katılımıyla yakından ilgili olarak 4 ayetin esas alındığı görülmektedir:

1. Ahzab suresinin 59.ayeti: “Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle, dış örtülerini üzerlerine alsınlar. Tanınıp incitilmemeleri için en uygun olan budur. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.”
2. Nur suresinin 31. ayeti: “Mümin kadınlara da bakışlarını kısmalarını ve edep yerlerini günahattan korumalarını söyle! Yine söyle ki mecburen görünen kısımları müstesna olmak üzere, zinetlerini teşhir etmesinler. Başörtülerini yakalarının üzerini kapatacak şekilde örtünler. Zinet takılan yerlerini kocaları, babaları, kocalarının babaları, oğulları, üvey oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, mümin kadınlar, ellerinin altında bulunanlar (köleler), erkeklikten kesilip kadınlara ihtiyaç duymayan hizmetçileri veya henüz kadınların mahrem yerlerini anlamayan çocukları dışında kimseye göstermesinler. Saklı zinetlerine dikkat çekmek için, ayaklarını da vurmasınlar. Ey müminler! Hepiniz toptan Allah’a tövbe ediniz ki felaha eresiniz.”
3. Ahzab suresinin 33.ayeti: “Hem vakarla evinizde durun da, daha önceki Cahiliye döneminde olduğu gibi süslenip dışarı çıkmayın, namazı hakkıyla ifa edin, zekâtınızı verin, hülâsa Allah’a ve Resulüne itaat edin. Ey Peygamberin şerefli hane halkı, ey Ehl-i beyt! Allah sizden her türlü kiri giderip sizi tertemiz yapmak istiyor.”
4. Nisa suresin 34. ayeti: “Kocalar eşleri üzerinde yönetici ve koruyucudurlar (kavvamdırlar). Bunun sebebi, Allah’ın bazı insanlara bazılarında daha fazla

nimet vermesi ve bir de kocalarının mehir verme, evin masraflarını yüklenmeleri gibi malî yükümlülükleridir....”

Kadının Osmanlı toplumunda bir varlığının olmadığını ileri süren Modernist aydınlar, dindeki bazı sınırlamalar sebebiyle kadının evinin içinde dört duvar içine hapsedilmiş olduğunu öne sürmüşlerdir. Onlara göre bu toplumda kadının pek bir değeri yoktur, kadın tamamıyla erkeğe bağımlıdır, hatta birçok yönden erkekten de daha geri plandadır. Hâlbuki medeniyetçe ileri gitmiş batı milletlerinde durum böyle değildir. Batı ülkelerindeki kadınlar toplum içinde istedikleri rahat hareket edebilmekte, erkekler gibi meslek sahibi olabilmekte ve iktisadi açıdan da özgürlüklerini elde etmiş durumdadırlar. Osmanlı aydınları da parlak bir gelecek ve aydın nesiller istiyorlarsa böyle kadınların halini ıslah ederek, toplum içinde kadın ve erkeği her açıdan eşit hale getirmenin yollarını bulmalıdırlar.

Aslında bu tartışmalar temelde Modernleşmenin nasıl algılandığıyla yakından alakalıdır. İslam âlimleri Modernleşmenin “Batı kültür ve uygarlığını bir bütün halinde, zoraki evrenselleştirme yoluyla bütün dünya insanlarına hâkim kılmak, benimsetmek ve yaşatmak” şeklinde tanımlanması halinde, bir ferдин veya topluluğun (ümmetin, milletin) hem Müslüman hem de modern olması mümkün ve caiz olamaz, demişlerdir. Çünkü bu kültürün İslam ile örtüşmeyen tarihi, felsefesi, altyapısı, arka planı, dünya görüşü, değerleri ve hayat tarzı vardır. Bunun yanında eğer Modernleşmekten maksadın, Müslüman ferдин ve toplumun bu çağda, içinde yaşadığımız zaman diliminde - korunacakları korumak, değişecekleri değiştirmek suretiyle- nasıl var olması gerekiyorsa öyle var olması ise, Müslümanlar'ın modern olmaları caizin ötesinde, farz olur (Karaman, 13 Haziran 1999).

İşte buradan hareketle Müslüman aydınlar da, Osmanlı kadınlarının şahsında Müslüman kadınların batılı kadınları taklit etmesinin mümkün olamayacağını savunmasını yapmışlardır. Eğer Modernleşme sadece kadınların batılı kadınlara benzeyerek, tesettürden uzak, kadın-erkek ilişkilerindeki sınırlara riayet etmeksizin batı kültürüne uygun bir halde yaşamaları ise bunun kadının halini ıslah olamayacağını ifade etmeye çalışmışlardır. Buradan yola çıkan Osmanlı âlimleri kadının gerçek ıslahının da ancak İslam'ın tam olarak anlaşılabilir ve yaşanmasıyla mümkün olacağına vurgu yapmışlardır.

Son dönem Osmanlı'nın tanınmış simalarından Musa Carullah *Hatun* isimli eserinde gerek Kur'ân'ın, gerekse Hz Peygamber'in (s.a.s) diğer milletlerle kıyaslanmayacak şekilde kadınlara saygı duyduğunu ifade etmiş, Kur'ân'ın saygısının, feministlerin faydacı bakış açısının gücüyle değil, mukaddes vazifelerini ve büyük ehemmiyetlerini takdir yoluyla olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu konuda Bakara suresinin 228. ayetinde geçen "...Kadınların hakları, örf'e uygun olarak vazifelerine denktir..." ibaresini akılcı bir mantıkla yorumlamış, Kur'ân'ın böylece kadınlara vazifelerine denk sayılabilecek bütün hakları (eğer vazifelerine denk hukuk bulunabilirse) ihsan ettiğini söylemiştir. Çünkü ona göre buradaki ifade büyük bir belagatle kadının annelik, süt emzirme, mürebbiyelik vb. bütün vazifelerine karşılık olan haklarını içine almaktadır (Carullah, 2002:62-63). Öyleyse batılı düşünürlerin kadınlara vermeye çalıştıkları bütün haklar İslam'ın verdiği haklar karşısında çok küçüktür.

Bu dönemde genel olarak bütün İslam coğrafyasında İslam'ın savunuculuğunu yapan muhafazakâr âlimler kendi yorumlarını haklı çıkarmak için kullandıkları delillerde hiçbir ayırım yapmamışlar, hatta Batıya olan hayranlığı ortadan kaldırmak için Batı'nın en karanlık yönlerini bile örnek olarak vermekten çekinmemişlerdir. Mısır'ın önde gelen âlimlerinden Ferid Vecdi de, Arap feminist hareketinin öncülerinden olan Kasım Emin'in yazdığı *Modern Kadın (el-Mer'atü'l-Cedide)* adlı eserine cevap olarak yazdığı *Müslüman Kadın (el-Mer'atü'l-Müslime)* adlı eserinde bu savunmanın en güzel örneklerini vermişlerdir. İslam dünyasının yetiştirdiği en cesur âlimlerden olan Muhammed İkbal de Batılı kadının kalpsiz ve kadınlık duygusundan mahrum olduğunu söyleyerek, Batının sosyal ahlakını kökten reddetmiştir (Fazlur Rahman, 1992:326).

Genel olarak İslam'da kadının sosyal hayatı ile ilgili konumuna bakıldığında şunlar görülmektedir ki, İslam, kadın-erkek ilişkilerinde bazı değişmez sınırlamalar getirmiştir, bunun ötesindeki belirleyiciler yaratılıştan gelen özellikler, ihtiyaç ve gelenektir. Bu dinamiklerden hareketle kadınların evlerinde oturduğu da olmuştur, meşruiyet çerçevesinde sosyal hayata aktif olarak katıldığı, kamu görevlisi, tacir, işçi, zenaatkâr, işveren, ilim erbabı, geri hizmetlerde ve gerektiğinde cephede savaşçı... olduğu da görülmüştür (Karaman, 13 Haziran 1999).

Hz. Ömer'in "Mekke'de iken biz erkekler kadınlara hâkim (galip) idik, Medine'ye gelince kadınları erkeklerine hâkim olmuş bir topluluk ile karşılaştık dedim,

Peygamberimiz buna karşı gülümsedi" demesi, yine kadının o dönemdeki halini "Biz İslam'dan önce kadını bir şey yerine koymazdık, İslam gelip de Allah onlara kitabında yer verince bu sebeple -yine de işlerimize karıştırmaksızın- kadınların üzerimizde bazı hakları bulunduğunu kabul ettik, bir gün eşimle konuşurken bana karşı sert bir çıkış yaptı, "Sen bana karşı nasıl böyle konuşabiliyorsun" dediğimde "Sen bana böyle diyorsun ama kızın da Hz. Peygamber'i üzebiliyor" (Buhari, Libas, 31) ifadeleri bunun canlı örnekleridir.

İslam âlimlerinin bütün gayretlerine rağmen Batının kadın üzerindeki etkisi büyük olmuştur. Bu etki özellikle giyim-kuşam üzerinde kendisini göstermiş, hatta Müslüman kadının adeta bir kimliği hükmünde olan tesettür bile sorgulanmaya başlamıştır. Kadın giysisi hakkındaki klasik çizgi bir yanda yürürlükte iken, XIX. yüzyılın son çeyreği ve XX. yüzyılın ilk başlarında, Avrupa ile temas, Avrupai hayatın yerli neşriyatta yer alması sonucu, sarayda ve İstanbul'dan eyaletlere gönderilen idareci hanımlar vasıtasıyla büyük vilayetlerde kadın kıyafetlerinde Batı etkisi oldukça fazla görülmeye başlanmıştır (Şen, 2001:114).

Batılılaşma etkisi sadece tesettürle sınırlı kalmamış, nikâh-talak, kadının eğitimi, kadının çalışarak ekonomik bağımsızlığını kazanması, kadının aktif bir şekilde sosyal hayata katılması noktalarında da önemli değişimlere sebep olarak, tartışma ortamları meydana getirmiştir.

Toplumda Batı kültürüne karşı genel bir tepki mevcut olsa da bu tepkinin ortasında kadın ve kadının aile ile olan ilişkisi yer almıştır. Gerek muhafazakâr, gerek modernist aydınlar arasında bu tepki sürüp giderken, modern kurumlar ve bunların başında önemle yer alan yüksek okullar, buralarda kız ve erkeklerin birbirlerine karışmaları, tam zıt sonuçlar doğuracak gelişmelerle sonuçlanmış, sosyal değişme kaçınılmaz olmuştur (Fazlur Rahman, 1992:326).

Gençliğin batı hayatına olan hayranlığı, kadınların giderek artan, modaya ayak uydurma çabaları, Batı'da gelişen ve kadını çağın üstünde, erkeklerle eşit duruma getirip, taltif etmek hareketi olan 'Feminizm'in sosyal bünyedeki aktifliği, toplum içinde örf ve adetlere bağlı kalan kadın sayısının özellikle büyük şehirlerde giderek azalması, doğulular ile batılılar arasında çatışmaların artmasına sebep olmuştur. (Albayrak, 2002:148).

Hâlbuki ulemaya göre, Batı medeniyetinin iddia ettiğinin aksine Kur'ân-ı Kerîm'in hükmüne bakılacak olursa, bütün kadınlar tıpkı erkekler gibi, bütün hak ve vazifelere ehildir, toplum hayatından dışlanmış değildir. Bu yönüyle kadın ve erkek insan olmaları bakımından hukuki olarak birbirine denktir. Fakat burada “Kadınlar hukuk açısından erkeklere denktir” derken kastedilen şudur:

1. Medeni hukuk açısından eşitlik.
2. Aile hukuku ve eşlik hakları açısından eşitlik.
3. Eğitim ve öğretim bakımından eşitlik
4. Siyasi hukuk açısından eşitlik (Carullah, 2002:66).

Kadın-erkek eşitliği hakkındaki söylemler ve tartışmalar böyle sürüp giderken, II. Meşrutiyetle birlikte kadınlar adına gerçekleştirilen en büyük yeniliklerden biri de kızların eğitimine önem verilmesi olmuştur. II. Abdülhamid döneminde kızların eğitimine verilen bu önemin bir sonucu olarak 12 Eylül 1914'te Edebiyat, Riyaziyat ve Tabiat bölümlerinden meydana gelen müstakil bir Kız Üniversitesi (İnas Darülfünun'u) kurulmuş, daha sonra da Hukuk ve Tıp bölümlerine kız öğrenci alınmıştır (Ayhan, 1992:161).

Kızların ve kadınların eğitimi, Tanzimatla başlayan ve Meşrutiyetlerle devam eden Modernleşme süreci içinde en çok tartışılan konuların başında gelmiştir. Bunun temel nedenleri şu şekilde sıralanmıştır:

- a) 1908'de sansürün kaldırılması ile bir fikir ve tartışma özgürlüğü ortamının oluşması ve böylece herkesin düşüncelerini söylemeye imkân bulması,
- b) Batı ülkelerindeki yaşantının ve kadınların durumunun daha iyi tanınması,
- c) Balkan ve I. Dünya Savaşlarının ve bunların sonunda ortaya çıkan sosyal yıkım ve felâketlerin etkileri. Bu etkiler de başlıca iki şekilde görülmüştür:
 - Toplumda kadının fikrî ve bedenî gücüne büyük ihtiyaç duyulması.
 - Savaşlar ve felâketlerin her alanda olduğu gibi, kadın konusunda da Osmanlı yönetici ve aydınlarını bir özeleştirme yapmaya ve geleneksel olumsuz tutum ve davranışlardan kurtulma çabalarına yöneltmesi.

II. Meşrutiyet döneminde kadın konusu, düşünürler ve yazarlar tarafından, benimsedikleri siyasî-fikrî akımlar açısından da tartışılmıştır. Böylece, esas olarak, Batıcı, İslâmcı, Osmanlıcı, Türkçü olmak üzere dört akım içinde konunun ele alındığı görülür. Fakat, Balkan ve I. Dünya Savaşları ve felâketleri ile beraber Osmanlı görüşlerin temeli kalmamış, İslâmcılık zayıflamış, Türkçülük ve Batıcılık güçlenmiştir (Akyüz, 5/05/2007). Bütün bu süreç içerisinde Osmanlı âlimleri ve Batılılaşma taraftarı olan aydın kesim, sözbirliği etmişlercesine kadının eğitiminin ihmal edilemeyeceğini özellikle vurgulamışlardır. Belki de ilmi talepler doğrultusunda, toplumun da bilinçlenmesi ile birçok kız okulu açılmıştır. II. Meşrutiyet döneminin önemli eğitimcilerinden Satı Bey, Balkan Savaşlarına kadar (1912-1913) ‘taassup’ nedeniyle kızların eğitimi konusunda verimli çalışılmadığını, Balkan Savaşları felâketlerinden sonra “taassubun azaldığını, daha cesurca ve etkili çalışmalar yapılabildiğini” söyler. Yine bu dönem eğitiminin temel özelliklerinden biri, toplumda eğitim konularına ilginin artması, âdeta “herkesin gözünün açılması” ve eğitim işlerinin yalnızca Eğitim Bakanlığının işi olmaktan çıkmasıdır (Akyüz, 5/05/2007).

Nitekim, eğitilmiş kadınların ailenin ve ulusun daha iyi ve erdemli anneleri olacakları tezi, Osmanlı toplumundaki en güçlü ifadelerini 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarında bulacak (“Zincir-i cehl ve taassubu, maarifden başka hangi kuvvet kırabilir?... Rehberimiz hürriyet, müzahirimiz musavat olsun. Yaşasın vatan ve millet, yaşasın musavat ve hürriyet!” (*Kadın*,1324:12-14; akt. Serpil Çakır, 1991:141), Cumhuriyet’in kurucu ideolojisinde de, bazı farklılıklarla, kendisine etkin bir yer edinecektir. Bu dönemde Osmanlı toplumundaki eğitim hamlesi ile feminizmin gelişmesi arasındaki bağlantı açıktır. Çünkü Osmanlı kadınlarının öncelikle gündeme almak zorunda oldukları konu, kadının eksiksiz bir insan varlığı olduğunu ortaya koymaktır (Berktaş, 2004). Bu da ancak kadınların eğitilmesiyle mümkündür.

Bu dönem içerisinde Osmanlı âlimlerinin her konuda olduğu gibi kadın konusunda da ‘İslam’a dönme’ söylemi içinde oldukları görülmektedir. Onlar kadına İslam toplumu içinde hak ettikleri yeri göstermek için çaba sarfetmişler, toplumu da kadın konusunda bilinçlendirme yoluna gitmişlerdir. İslamiyetin kadına büyük değer verdiğini dile getirmeye çalışan âlimler, toplumda kadın hakkında oluşan gelenekçi yargıları da düzeltmeye çalışmışlardır.

3.2. II. Meşrutiyet Esnasında Çıkan Kadın Dergileri ve Feminist Söylem

Tanzimat ve Meşrutiyetle birlikte gelen değişim sürecinde en çok dikkat çeken hususlardan birisi de kadınların aktif bir şekilde kendileriyle alakalı olan bu tartışmalara katılmaları ve bizzat kendi haklarını arama yoluna gitmeleridir. Kadınların İslam'ın ilk anlarında kazandıkları hakları günden güne kaybetmeleri, en sonunda batılılaşma ile beraber hak arama çabasına dönüşmüştür.

Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde kadının sahip olduğu konum, daha sonra geleneğe yenik düşünce, erkekler günaha düşmemek için kadını ortalıktan kaldırmayı, sosyal hayattan çekmeyi, dört duvar arasına hapsetmeyi yeğlemişler; öyle ki onun mescide gitmesinin câiz olup olmadığını bile tartışmışlar; sonunda “Namazlarını da evinde kılsın daha iyi” demişlerdir. Hem İslam'a hem de fitrata aykırı olan bu tutum asırlar sonra da olsa beklenen tepkiyi getirmiş, modern dünyada esen rüzgâra ayak uyduran Müslüman kadın da erkek hegemonyasına başkaldırmıştır (Karaman, 6 Haziran 1999).

Genel olarak bakıldığında kadına tanınan sosyal ve siyasal hakların alt yapısını oluşturan gelişmeler Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan “batılılaşma” hareketlerine kadar uzanmaktadır. Özellikle, Tanzimat Dönemi (1839-1876) kadınların hakları konusunda ilk adımların atıldığı bir dönem olmuştur (Sezer, 27/12/2006).

Böylece Modernleşme ile birlikte toplumu etkisine alan değişimler, o zamana kadar sadece anne ve eş rolleriyle sınırlandırılmış olan kadına da yansımış, kadın, toplumsal yaşamda farklı bir statü kazanmak amacıyla taleplerde bulunmaya başlamıştır. Bu konuda en çok etkili olan ise basın olmuştur. Toplum, özellikle kadınları bilinçlendirmeye ve istekleri doğrultusunda değişime hazırlamaya çaba gösteren kadınlar ayrıca, konferanslar düzenleyip, çeşitli dernekler kurmuşlar, bu derneklerde etkin görevler üstlenmişlerdir (Çakır, 1996:22).

Toplumdaki aydınlar arasında Batıcılığın güçlenmesine paralel olarak batıda hâkim olan cereyanlar da fikir hayatına girmiş, Modernist aydınların öncülüğünde taşınan ‘feminist’ fikirler batıda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da kadınları etkilemeye başlamıştır. Yalnız arada bir fark vardır ki, Osmanlı kadını için ‘feminist’ hedefler, görünüşünü bir ölçüde Avrupalı kadınlara benzetmek, onlar gibi gezip dolaşmak, ev dışında da varolabilmektir. Aslında bütün bunlar Osmanlı kadınının ‘kamusal alana’ dâhil olma

çabaları olarak nitelendirilebilir. Bu sebeple Osmanlı kadınlarının dergi ve gazeteler çıkartarak, toplantılar düzenleyerek ‘kamusal alan’a dâhil olma çabaları, dönemin edebiyat yapıtlarında da farklı yansımalar ortaya çıkmasına sebep teşkil etmiştir (Günay, 26-11-2002).

Bu farklı yansımaların başında da kadın dergileri gelmiştir. Kendi haklarını elde etmek ve seslerini duyurmak isteyen kadınların bu isteklerini ifade etmeleri ilk kez basın yoluyla mümkün olmuştur. Kadınlar buldukları dönem gazetelerinde yazılar yazdıkları gibi, bizzat kadın dergileri oluşturarak orada da kendi seslerini duyurma yoluna gitmişlerdir. Yayın tarihi açısından kabul edilen ilk kadın dergisi, 15 Haziran 1285-20 Ağustos 1286 tarihleri arasında yayımlanan *Terakki-i Muhadderat* olmuştur (Çakır, 1996:23).

Osmanlı kadın dergileri içinde dönemi itibarıyla kadın erkek ilişkilerini, evlilik ve eğitim sorunlarını en çok ele alan ve radikal görüşler bildiren dergi, adı ‘Müslüman kadınların ilerlemesi’ anlamına gelen *Terakki-i Muhaddarat*’tır. Dergi okuyucusunu Avrupa, Amerika ve Rusya’da gelişen kadın hareketinden de haberdar etmiş ve Batılı kadın yazarlarla ilk kez tanıştırmıştır (Toska, 18 Ekim 1999).

Meşrutiyet öncesinde yayımlanan kadınla ilgili dergilere bakıldığında en çok dikkati çeken bir başka dergi *Şükufezar*’dır. Günümüze ilk 5 sayısı yetişen bu dergi, sahibi ve yazar kadrosu kadınlardan oluşan ilk dergi olmuştur. Derginin çıkarılma amacını ise önsözünde, kadınlara akli kısa diyen erkeklere bunun doğru olmadığını ispatlamak, şeklinde ifade etmişlerdi (Çakır, 1996:26).

İkinci Meşrutiyet’in 1908’deki ilanına adım adım yaklaşıldığında kızlar için açılan okullardan, özellikle de kız öğretmen okulu olan 'Darü'l-muallimat'tan yetişerek öğretmenlik mesleğini sürdürmekte olan yeni bir kuşak ortaya çıkmış, *Şukufezar* bu yeni kuşağın, okula giden kadının dergisi olmuştur. Bu dergide diğerlerindeki gibi iyi bir ev kadını ve anne, itaatkâr bir eş olma gibi konularda öğüt veren tek bir yazı olmaması dikkat çeken noktalardandır. Bu farklılık hemen ilk sayıda Arife Hanım’ın “Biz saçı uzun akli kısa diye erkeklerin alaycı gülüşlerine hedef olmuş bir taifeyiz. Erkeklığı kadınlığa, kadınlığı erkeklığe tercih etmeyerek bunun aksini ispat etmeye çalışacağız” sözleriyle ortaya konmuştur. Arife Hanım, insanlığın ciddi bir çalışmayla ilerleyeceğini söylemiş ve kadınları bu toplumsal ilerlemede görev almaya çağırmıştır.

Onun bu makalesi ise, daha sonra bir Türk kadını tarafından kadın-erkek eşitliği konusunda yazılmış ilk yazı olarak kabul edilmiştir (Toska, 18 Ekim 1999).

Bu dönemde bir başka dikkat çeken dergi de *Hanımlara Mahsus Gazete* ismiyle yayınlanan dergidir. 13 sene gibi uzun bir süre yayında kalması sebebiyle en uzun süreli yayınlanan kadın dergisi olmuştur. Derginin amacı olarak ise, ‘nesil yetiştirici’ olmaları sebebiyle kadınların eğitilmesinin ve bilinçlendirilmesinin gerekli olduğu ve bunun için gayret edilmesi gerektiği ileri sürülmüştür (Çakır, 1996:27).

Dergilerde yer alan yazıların genel olarak çocuk eğitimi, evlilik, ahlak, ev idaresi, çocuk bakımı ve sağlığı, moda gibi daha çok kadınların ilgi ve görev alanlarına giren öğretici, eğitici konularda olması dikkat çekmektedir. Bu yazılarda doğrudan ya da dolaylı olarak geleneksel toplum yapısı yargılanmış, gelenek ve adetlerle kuşatılmış kadın cahil, eğitimsiz, boş inançlar ve korkularla hayatı hem kendisi hem de eşi için yaşanmaz hale getiren, aynı zamanda savurgan ve bencil, ülke sorunlarından habersiz bir konumda gösterilmiştir. İlk çıkan bu yayınlar değişimin baş şartı olarak da kızların eğitimini vurgulamışlardı (Toska, 18 ekim 1999; Meşrutiyet öncesi çıkan kadın dergileri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Keskin, 2003).

İlk çıkan dergilerde en çok dikkat çeken kadın yazarlardan birisi de ilk Türk kadın romancısı Ahmet Cevdet Paşa’nın kızı Fatma Aliye’dir. Fatma Aliye, hem dönemindeki kadınlara göre aşırı olan öğrenme arzusunu tatmin etmiş ve bunun sonucu olarak yazar olmuş, hem de bunu toplumun kabul ettiği çizgilerin dışına çıkmadan yapmaya çalışmıştır (Esen, 2000). Yazılarında sürekli olarak kadının eğitilmesi gerektiğine vurgu yapan Fatma Aliye, erkeklerin ilim tahsili hususunda kadınların önünü kapattığını belirtmiştir. Yazmış olduğu kitabında da geçmişten örnekler veren Fatma Aliye tarihte ki Müslüman kadınların başarılarından bahsetmiş, 13. yüzyılda sadece Suyuti döneminde bugünkü profesörlük düzeyinde 100’e yakın müderris ve öğretmen olduğuna dikkat çekmiştir (Çakır, 1996:29; Fatma Aliye’nin bu konuda yazdığı makalenin tamamı için bkz. Albayrak, 2002:449).

Fatma Aliye’nin dışındaki dergilerin yazı kadrosunda bulunan diğer kadınlara bakıldığında da, dönemin aydın-bürokrat kesiminin kızları ya da eşleri oldukları dikkat çekmektedir. Bunlardan Fatma Aliye ve Emine Semiye Ahmet Cevdet Paşa’nın kızları, şair Nigar bint-i Osman, Harp Okulu Müdürü Osman Paşa’nın kızı, şair Leyla (Saz),

Hekim İsmail Paşa'nın kızı, Fatma Fahrünnisa Ahmet Vefik Paşa'nın torunu, Fatma Kevser Erkan-ı Harp Feriki Abdi Paşa'nın kızı, Hamide Abdülhak Hamid Bey'in kızı, Gülistan İsmet de Binbaşı Tevfik Bey'in kızıdır ve bunların hepsi dönemlerinin yazın yaşamında önemli bir yere sahip olmuşlardır. Bunda en büyük etmen ise aldıkları eğitimidir. Örneğin Gülistan İsmet, 1891'de Amerikan Kız Mektebi'ni bitirmiş, İttihat ve Terakki'nin gizli üyesi olarak görev yapmış, aynı zaman da önemli belgeleri de İngilizce'ye çevirmiştir (Çakır, 1996:30).

II. Meşrutiyet öncesine genel olarak bakıldığında Tanzimat düşüncesinin toplumun bütün sahalarında etkili olduğu gibi kadınla ilgili mevzularda da etkili olduğu görülmüştür. Tanzimatla birlikte kızlar için yeni okullar açılmış, kadın kıyafetlerindeki ve kadının toplumsal hayata katılımı konusundaki kısıtlamalar büyük ölçüde gevşetilmiştir. Kadın hakları lehindeki yorumlar, özellikle aile hayatındaki vazifeleri ve haklarıyla ilgili olan yorumlar, edebi dergilerde de yer almıştır. Öyleki Tanzimat ile II. Meşrutiyet arasındaki bu dönem 'Uyanış' olarak da adlandırılabilir (Keskin, 2003:46).

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte kadın dergilerinin sayısında da gözle görülür bir artış olmuştur. Bu dergiler Cumhuriyet öncesi kadın hareketi hakkında en önemli bir bilgi kaynağı olmanın yanında karşıt fikirli bir grup Müslüman hanımın varlığına da dikkat çekmiştir (Keskin,2003:46).

İlk yayınlanan dergi *Demet*'tir. Ardından *Mehasin* ve *Kadın* yayınlanır. Bunların içinde siyasi yönünün de ağır basması sebebiyle *Demet* en önemli yere sahip olmuştur (Keskin, 2003:50). Ayrıca *Demet*'in kadın yazılarına daha fazla yer vermek istediğini belirtmesi de kadınları teşvik etmiştir. İlk sayıda hiç kadın yazar mevcut değilken sonraki sayılarda oldukça çoğalmıştır. Böylelikle kadınlar *Demet* sayesinde siyasi konularla tanışmış, dergide yer alan makaleler oldukça ilgi görmüştür (Çakır, 1996:33).

Demet mecmuasında, Celal Sahir, Mehmet Akif, Mehmet Emin, Mithat Cemal gibi tanınmış erkek yazarların yanında Fatma Müzehher, Halide Salih (Halide Edip), Nigar bint-i Osman, Ruhsan Nevvare, Atafet Celal ve İsmet Hakkı gibi kadın yazarlara da rastlanmaktadır. Mecmua ikinci sayısında, çıkış amacını, kadın haklarını korumak ve bunu kendi cinslerinin kaleminden kadınlara yansıtmak, Osmanlı kadını edebiyat ve fen bilimleri sahalarında gelişmesini sağlamak, böylelikle Osmanlı medeniyetinin de

yükselmeye vesile olmak şeklinde açıklamıştır. Bu sebeple en büyük önceliğin eğitim olduğunu da özellikle vurgulamışlardır (Keskin,2003:50).

Bu kadın yazarlardan İsmet Hakkı *Demet*'ten önce *İkdam*'da da yazmış, kadınların geri planda kalmak istemediklerini dile getirmiştir. Yazısında 'feminizm' kavramını dile getiren İsmet Hakkı, kadınların da erkekler gibi meslek sahibi olmaları gerektiği üzerinde durarak, kız okullarına da fen bilgisi dersleri konulmasını talep etmiş, henüz siyaset düzeyinde olmasa da tahsil ve terakkide eşitlik istemiştir (Çakır, 1996:33).

Demet'te de kadınların eğitimi üzerinde yazılar yazan İsmet Hakkı, 'Kadınlarımız ve Maarif' adlı makalesinde İslam dünyasındaki kadınların geri kalmışlığından dem vurarak, bu geri kalmışlığın sebebinin ise kadın ve erkeğin birbirine eşit tutulmayarak kadının ilim tahsilinin engellenmesi olduğunu ifade etmiştir. Kadınların da artık yüksek okullara giderek meslek sahibi olmaları gerektiğini söyleyen İsmet Hakkı dokumacılığın artık kadınlara fazla bir şey kazandırmadığı, kadınlara ilim ve irfanın gerekli olduğunu vurgulamıştır:

“... Saha-i Terakki de yol alamayan kavm yalnız bizler, nisvan-i islamiz. Bu da , tekrar ederim hanımefendilerimizin afvlarına rağmen- aleyhimizde bir silah gibi fikirlerimiz de taşıdığımız “ antifeminizm” mesleğinden ileri gelir... Aramızda siyasetimizin mubah kaldığı bu mesleklere müntesiben kaç *Kadın* muallime kaç muharrir, kaç resim ve musikı ustası sayılabilir. Bir, iki nihayet üç... Her husuta zamanla beraber yürümek ister merhum büyük büyük validelerimizin ördükleri gömlekleri biz giymeyiz ki dokumak külfetine girelim. Fabrikalar niçin icad edildi? Terakkiyat-i medeniyeden bu kadarlık bir istifade de aramayacaksa hem Türklüğümüze hem *Kadın*lığımıza yazık! Dokumacılıkla kol yoracak zaman geçti. Artık ameli islerden usandık. Bir parça zihinlerimiz de yorulsun...”(İsmet Hakkı, 24 Eylül 1324:26).

Kadınların da eğitim haklarının olması için çaba sarf eden İsmet Hakkı, feminizmden etkilenmiş olmasına rağmen toplumun kadın için çizdiği modelin dışına çıkamamış, kadının evinden tamamen koparak ailesini ihmal etmesini uygun görmemiş, aynı zamanda Osmanlı kadınının feminizmden ne anladığını da bir yönüyle ifade etmiştir:

“Fikri acizanemce bir kız az çok her ilmin kavaid-i esasiyesini okumalı, öğrenmelidir. Bir kimyager olmayacaksa bile fenn-i kimyanın hiç değilse kısm-i ibtidaisini öğrenmeli; bir kadının mühendis olmasını tasvib etmezsek bile hendeseye az çok vakıf olmalı...Demek istiyorum ki tahsil-i umumiyesi erkeklerinkisi kadar kuvvetli itinalı olmalı...Tabii' tarz-i ihtiyaç sıkıştırmazsa kadınların evden uzaklaşması, idare-i beytiyyeyi ihmal etmesi pek iyi bir şey olmaz. Hatta bunun içindir ki me'mur olmayı, politikaya müdahaleyi- fakat uğraşmayı değil- pek o kadar münasib bulamam. Lakin doktorluk, kimyagerlik gibi hususi mesleklerin tahsilinde bir mahzur görmediğim kadar bundan istifade

beklerim. Bir kız da tabii ki bir erkeğin gibi en parlak bir hal ve mevki'de bile te'min-i maişet mecburiyetini düşünerek tahsilini terbiyesini ona göre almalı, çalışmalıdır. İki musavi kuvvet neden bir musademe-i daimiye-yi intaç etsun?" (İsmet Hakkı, 24 Eylül 1324:26).

Kadınla erkeğin eşit haklara sahip olması gerektiğinin üzerinde duran İsmet Hakkı, toplumda yerleşmiş bir yargı olan, erkeğin kadından üstün görülmesinin doğru olmadığını ifade etmiş, hatta Nisa suresinin 34. ayette geçen 'kavvamlık' kavramına da değinmiştir. Erkeklerin kadınlar üzerinde kavvam olmasının erkek üstünlüğü olarak algılanmasının doğru olmadığına vurgu yapan İsmet Hakkı, bunun erkeğe yüklenen sorumluluklar olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Osmanlı ulemasının da bu konuda aynı düşüncede olduğu ve 'kavvam' tabirinden erkeğin ailesinin nafakasını ve idaresini üstlenmesini anladıkları düşünülürse İsmet Hakkı gibi feminizmin korumacılığını yapan bir şahsın gelenekten kopmayan Osmanlı âlimleriyle aynı noktada kesiştikleri görülmektedir:

"er-ricalu kavvamuna ale'n-nisa" ayet-i kerimesi erkeklerin Kadınlar üzerine tab'an fevklerini göstermez. Bu olsa olsa umur-i idare-i ailede riyasetlerine daha doğrusu taksim vezaif emrinde daha ağır daha mühimlerini deruhde etmelerine mukabil kendilerine verilen bir cemiledir" (İsmet Hakkı, 1324:26).

Kadınların erkekler gibi çalışıp çalışamayacakları, onlarla hangi konularda eşit oldukları tartışmaları sürüp giderken, kadınların erkekler gibi olamayacağını da savunan hanımlar mevcut olmuştur. Bunlardan Atafet Celal, kadınların da erkekler gibi eğitilmelerinin şart olduğunu belirtirken, bunun eşlerin birbirleriyle anlaşması için elzem olduğunu ifade etmiş fakat kadınların erkeklerle aynı şekilde değerlendirilmesinin de doğru olmayacağına dikkat çekmiştir:

"Erkekler okusun erkekler öğrensin, erkekler anlasın, düşünsün amal fikir edebilsin; kadınlar cahil, akılsız, muhakemesiz kalsın! Bu halde ne erkek ne kadın yekdiğerini anlayabilir.....Ben erkekle kadınların her hususta musavi olmalarına taraftar değilim, hususiyle bizde kadınlar kadınlıkları dairesinde kalmağa muhtaç ve mecbur olduklarını takdir ederim..." (Atafet Celal, 24 Eylül 1324:27-28).

Atafet Celal ayrıca kadınları çalışma hayatına sürükleyerek kadınlığından uzaklaştırmak isteyenleri de eleştirmiştir. Ona göre bir kadın bilgi sahibi olmak ve ailesine karşı vazifelerini daha iyi yapabilmek için eğitim almalıdır. Ağır mesleklerde çalışmak kadını yıpratmaktan başka işe yaramayacaktır:

"Kadınlar memur olsun, mebus olsun hakim olsun balolara gitsin tepe başı taksim bahçelerinde otursun demiyorum, böyle diyenlere de acırım. Ancak kadınlar da

okusun, öğrensin, amal-i fikre, mutaalaa ve muhakemeye kadir olsun, evinin idaresini yapabilsin diyorum” (Atafet Celal, 1324:27-28).

Kadın dergilerine bakıldığı zaman kadınların hakları konusunda erkek yazarlardan destek geldiği görülmektedir. Kadın meselelerini savunmada ve dile getirmede erkekler de kadınları yalnız bırakmamışlardır. Kadının toplumdaki statüsünün iyileştirilmesi taraftarı olan erkek yazarlar da her fırsatta kadının eğitilmesi gerektiğini ve kadına toplumda daha özel bir yer verilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

“..... Za’if cehldir. ‘ilimde za’if olmaz, ‘ilim kuvvettir. Kadınların bil-nisbet cahil kalmasına erkekler sebep olmuştur.....Kadınların vazifesi iyi bir arkadaş ve iyi bir valide olmaktan ibaret değildir, Kadınların daha büyük bir vaziyesi vardır ki, o da zevcelerine ve çocuklarına fazilet dersi vermek, fazilet öğretmektir. Kadın fitrat-i iffet ve ismettir.... faziletli bir kadın erkeğe yalnız fazilet öğretmez, kuvvet ve cesarete verir” (Süleyman Nesib, Şubat 1324:386).

Kadının eğitilmesinin lüzumuna değinen erkek yazarlar aynı zamanda aile terbiyesinin de kadının fazilet sahibi olmasıyla ancak olabileceğinin üzerinde durmuşlardır:

“...ailenin nazır-i ahvali kadındır. Kadın kaffe-i fazileti, fezailini cem’ ise ta zevcinden çocuğuna kadar bütün erkan-i ailenin rehber-i amalidir. Kible-i aşk ve muhabbet ve hürmettir. Hüsn ile hüsn-i maddi ve manevisiyle bütün o cihanın melike-i ruhi mutlakıyesidir” (Ali Kemal, Teşrin-i Evvel 1324:1).

Ancak, Osmanlı kadınları arasında arasında bu anlayışın ötesine geçenler ve erkeklerin gölge etmemesini isteyenler de yok değildir:

“Evet, Osmanlı erkeklerinden bazıları bizi, biz kadınları müdafaa ediyorlar, görüyoruz, teşekkürler ediyoruz! Hatta Doktor Abdullah Cevdet Bey gibi kendisini sınıfımızın birvekil-i müdafii zan edenlere dahi tesadüf ediyoruz. Biz Osmanlı kadınları kendimize mahsus inceliğimiz, kendimize mahsus adet ve adabımız vardır; bunu erkekmuharrirler, bir kadının anlayacağı ruhla anlamazlar, lütfen bizi kendimize bıraksınlar... Biz kadınlar hukukumuzu bizzat kendi ‘içtihad’ımızla müdafaa edebiliriz...Erkekler bizi daima mahkum, daima esir etmişlerdir. Erkekler yüzünden çekmekte olduğumuz zulmün def’ini bugün biz erkeklerin mürüvvetinden istemeye tenezzül eder miyiz?” (*Kadınlar Dünyası*, 4 Nisan 1329:1; akt. Çakır, 1994:125).

Bu dönemdeki kadın dergilerinde yazılan makalelere genel olarak bakıldığında kadınların aslında tam bir batılı olmak için sadece hakları olan bir takım şeyleri geri alabilmek için gayret ettikleri görülmektedir. Bu dönemde kadınların en büyük eksikliği eğitimidir. Genç kızlar tesettürlü bile olsalar bir erkeğin bakışından korunmaları amacıyla okula gönderilmemiş, evin dışıyla olan irtibatları kesilmiştir. Kadın dergileri ise baskı altında tutulan genç neslin bir nevi tercümanı olmuştur. O dönemin bu yöndeki uygulamalarını anlatan şu okur mektubu bunu çok güzel ifade etmektedir:

“Bizi işgal eden şey yalnız erkeklerden kaçınmak –Sami Bey’in istediği gibi- onlara görünmemektir. Pencereden bakarken kazara bir erkek bizi görürse artık validelerimizle işimiz var, bizde izzet-i nefis kalmaz, erkekler dokunurlar, bizde haysiyet kalmaz; onu mahvederler, bizde namus kalmaz. Onu ref’ ederler. O kadar taarruz, o kadar hiddet neden? Bir erkek –onların tabirince- bir namahrem bizi görmüş” (Nedime Sara, 3 Nisan 1330:15-16; akt. Çakır, 1996:42).

3.3. Yeni Yorumlarda Yabancı Etkisi

Son dönemde toplumun şekillenmesine etki eden akımlara ve fikir hareketlerine bakıldığında bu akımların birçoğunun dış merkezli olduğu görülmektedir. Sanayi devrimi ile birlikte batıda gerçekleşen sosyal değişim sadece kendi milletleriyle sınırlı kalmamış, birçok coğrafyayı da etkisi altına almıştır. Osmanlı aydınlarının batıya açılmasının tabii bir sonucu olarak, batılı akımlar da onlar tarafından Osmanlı’ya taşınmıştır. Bunun yanında işgal altında kalan İslam devletleri de İngiliz, Fransız vb. batılı kültürleri daha yakından tanımış ve oldukça etkilenmişlerdir. Bütün bu gelişmeler beraberinde sahip olunan değerlerin doğruluğunun yeniden tartışılmasına sebep olmuş, modern akımla beraber modern yorumlar ve modern tefsir hareketleri ortaya çıkmıştır.

3.3.1. Batı Etkisi

19. ve 20. yüzyıllara gelindiğinde Batı kültürünün ve teknolojisinin İslam dünyası üzerindeki etkileri gözle görülür bir mahiyet almıştır. İlk dönemlerde batıyı etkileyen ve onu Ortaçağ zihniyetinden kurtaran Osmanlı’nın kendisi her geçen gün batılı düşüncenin ciddi etkisi altına girmektedir.

Batının İslam dünyası üzerindeki etkisi o kadar büyüktür ki, birçok gözlemciye göre modern devirlerin İslam tarihi, Batının özellikle 19.yüzyıldan itibaren Müslüman toplum üzerinde yaptığı tesirin tarihi olarak kabul edilmiştir. Bu tesirin ilk safhası siyasi ve askeri, daha sonra da dini ve fikri eksenli olmuştur (Fazlur Rahman, 1992:295).

Müslüman ülkelerin büyük çoğunluğunun 19. yüzyılın ikinci yarısında ekonomik olarak tamamen batıya bağımlı hale gelmesi Batının siyasi ve iktisadi etkisinin büyüklüğünü anlamak açısından bir ipucu vermektedir. Asırlarca doğu ve batıdaki gayr-i Müslim ülkelere karşı devamlı hâkim bir pozisyonda olan Müslüman medeniyetinin, son yüzyıllarda Batının ekonomik üstünlüğünden dolayı giderek zayıflaması Müslüman aydınları bu durumdan kurtulma yollarını aramaya sevk etmiştir. Başlangıçta sadece

Batının ilmini, tekniğini alıp İslam'ın ahlakıyla birleştirme düşüncesi zamanla batıyı vazgeçilmez kılmıştır (Albayrak, 2004:26).

Burada dikkati çeken bir nokta da, Müslüman ülkelerde Batı etkisiyle ortaya çıkan modernleşme hareketlerinin bir tür dini hareketler olarak ortaya çıkması ve o şekilde devam etmesidir. Modernleşme veya ıslahat hareketlerinin gerçekleşmesi dini yorumlama gayretinin bir parçasıdır (Albayrak, 2004:27).

Batının etkisi aydınlar vasıtasıyla o dönemde farklı bir konuma sahip olan kadınları da içine almıştır. Toplum içinde, özellikle büyük şehirdeki kadınlar arasında Batılı kadınlara duyulan hayranlık her geçen gün daha da artmaktaydı. Batılı kadınların ekonomik ve siyasi özgürlüklerini elde etme adına verdikleri uğraşlar batı hayranları tarafından takdirle karşılanmaktaydı.

Batıda gelişen kadın-erkek eşitliği ve batılı kadınların serbest hayatı, baticıların kadına bakış açılarının 'feminizm'le başlamasına sebep olmuştu. Bunun yanında Batı'da eğitim görmüş, batılı hayatı benimsemiş olan son dönem kadınları, Osmanlı Devleti'nde de istedikleri geniş ve eşit hakları elde etmek için oldukça çaba göstermişlerdi. Bu çabalar ise yavaş yavaş aydın kesimi etkilerken, toplumda büyük tepkiyle karşılanmış ve temel İslami değerlerden ilk sapma olarak kabul edilmişti. Bu durum toplum içinde anlaşmazlık çıkmasına sebep olmuş, bir tek vatan ve millet birliğinde ittifak sağlandığı görülmüştü. Öyle ki son dönemin ünlü kadın şairi Nigar Hanım, karşı karşıya kalınan durumu Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında bir mücadele olarak ifade etmiştir (Albayrak, 2002:425).

Osmanlı'nın içinde bulunduğu durum savaşlar sebebiyle öyle vahimdi ki toplumun her kesimi kadınları da bu konuda bir şeyler yapmaları için yardıma çağırılmış, fakat bu arada kadının bir meslek sahibi olup olamayacağı tartışmaları da bitmemişti. Ayrıca tesettür tartışmaları da önemli bir boyuta ulaşmıştı. Osmanlı Devletinin ancak Batı kültürünü uygulamasıyla düzeleceğini savunan aydın tabaka en çok tesettürün ortadan kalkmasını arzu etmişti. Kılıçzade Hakkı'nın *Hürriyet-i Fikriye* mecmuasında yer alan şu ifadeleri bunu en belirgin örneklerinden biridir: "Tesettürün kaldırılması, kadınların ıtlakı, bütün içtimai fenalıkları ber-taraf eder." Kadınların serbestçe dolaşması, istendiği gibi evlenip boşanmak ve toplumda Hıristiyanlar gibi, sosyal hayatta bir yer bulabilmek için çağdaş gelişmenin ürünü olan tiyatrolara Müslüman kızlarının da gitmesi ve daha

sonra ise aktris olması istenmiştir (Albayrak, 2002:443). İlk çıkan kadın dergilerinde de Batı'daki feminist hareketlere yer verilmiş, Batılı kadının mücadelesine dikkat çekilmişti. Bir İngiliz gazetesinde yer alan yazıdan iktibas edilerek kadınların çocuk sahibi olmasına rağmen meclise girme çabasından bahsedilmiştir (Çakır,1996:24).

İkinci Meşrutiyet dönemi ve sonrasındaki kadın dergileriyle birlikte toplumsal değişim daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmıştı. Bu dönemin dergileri batılı hayat tarzını benimsetmede de yönlendirici bir güç olmuştu. Yönlendirmenin en çarpıcı örnekleri, dergilerin kapaklarından bile anlaşılmaktaydı. Kapaklardaki kadın fotoğraflarının ve çizimlerinin Osmanlı Müslüman kadın kimliğiyle uzaktan yakından ilgisinin olmadığı görülmektedir (Toska, 18 Ekim 1999; ayrıca bu dergi resim ve fotoğrafları için bkz. Albayrak, 2002:609).

3.3.2. İslam Dünyası (Mısır)

Osmanlı Devleti modernleşme sürecinde Batı'daki hadiselerden oldukça etkilenmiştir. Fakat Osmanlı toplumu Batı'dan etkilendiği gibi İslam dünyasındaki bazı oluşumlardan da uzak kalamamıştır. İslam dünyası içinde Osmanlı Devleti'ni en çok etkileyen ise Mısır olmuştur. Özellikle Mısır'da başlayan 'feminist' hareket Osmanlı aydınlarını oldukça etkilemişti. Aristokratik bir Osmanlı ailesinin ferdi olarak Mısır'da doğan, Mısır Ulusal Hareketi ve Kahire Üniversitesi'nin kurucularından, Mısırlı yargıç Kasım Emin (1863 - 1908). Çoğu kimse tarafından ilk Arap feminist olarak kabul edilmektedir.

Kasım Emin, aristokrat Mısır kadınının "*kendi evinde mahpus ve bir köleden bile daha kötü*" durumda tutulduğunu öne sürmüştür. Emin, bu durumu İslami ilimler temelinde eleştirmiştir. Emin, İslam ülkelerindeki kadın hareketinde önemli bir yere sahip olan eseri *Tahrir al-Mer'e*'yi de (Kadınların Özgürleşmesi) cahil, tembel ve eğitime ihtiyacı olduğu düşünülen aristokratik Mısır kadınının koşullarını dile getirmek için kaleme almıştır.

Kasım Emin'in *Abudiat al-Mar'a* (Kadınların Köleliği) adlı eserinden yapılan şu alıntı onun bu konudaki görüşlerini çok güzel ifade etmektedir:

“Şüphesiz ki erkeklerin karılarını hapsedme kararı kadınların doğal hakları olan özgürlükle çelişki arz etmektedir... Bir hizmetçinin görevleri haricinde kendini eğitmesi yasaklanan veya eğitim arzusu sınırlanmış kadın kesinlikle bir köledir çünkü doğal içgüdüleri ve Tanrı vergisi yetenekleri, ahlaki köleleştirmeye eşdeğer

olarak ikincil plana atılmıştır. Tamamıyla -kolları, bacakları, bedeni- örtülü olduğundan zorunluluk haricinde yürüyemez, bineğe binemez, nefes alamaz, göremez olmak köle olmak hükmündedir” (‘Kasım Emin’, 16 Kasım 2006).

Kasım Emin’in tesettürü kabul etmeyerek, tesettürün Kur’ân’da emredilmediğini ve diğer milletlerden alındığını iddia etmesi ve kadın hakkında ileri sürdüğü düşünceler Mısır’da büyük tartışmalara yol açmıştır (Karslı, 2003:101).

Osmanlı aydınlarını çok yakından etkileyen bir başka Mısır’lı âlim ise Ferid Vecdi’dir (d. 1875 arası 1878, kesin bilinmiyor). Ferid Vecdi, Fransızca’yı ana dili gibi çok ileri bir seviyede öğrenmiş, hatta Arap-İslam Kültürünün dayanağı olan Kur’ân, Sünnet, hukuk, tarih, fıkıh, müspet ilimler ve edebiyat derslerini bu dille takip edebilecek seviyeye gelmiştir. Ezher dergisinin yazı işlerini üstlenmiş, on yıla yakın bir süre bu görevde bulunmuştur. İki büyük dünya savaşını görmüş olan Ferid Vecdi 20.yüzyıldan önceki insanlık fikir gelişmelerini takip etmiştir. Kalemını yaşadığı asrın meselelerine hasrederek, materyalist felsefenin karşısında durup, insanları dine ve imana çağırmıştır. Çağdaş Arap-İslam kültürünün teşekkülü için doğu ve batının, batının modern kültürünün dayanaklarından faydalanarak bunu asrın insanlarına eşit bir şekilde takdim etmiştir. 1373/1954 yılında Kahire’de vefat etmiştir.

Batıda ve İslam âleminde birçok fikir adamıyla yazışmaları olmuştur. Şüphesiz ki o çağdaş fikir ekolünün önderidir. Din ve medeniyeti, doğu ve batıyı, eski ve yeniye toplayıp yeni bir metotla bunların arasını uzlaştırmaya çalışmıştır. O’nun bu konudaki metodu diğer ilim ve din adamlarından farklıdır.

Ferid Vecdi’nin bu ilmi şahsiyeti gerek Mısır’da gerekse diğer İslam ülkelerinde özellikle Türkiye’de bazı düşünürleri etkilemiştir. Örneğin Sırat-ı Müstakim Dergisinde Mehmet Akif Ersoy ve Halil Nimetullah, Ferid Vecdi’nin eserlerinden tercüme yapıp neşretmişlerdir. Bu da göstermektedir ki Mehmet Akif ve Halil Nimetullah gibi kişiler ondan etkilenmişlerdir Tefsir çalışmaları da bulunan Ferid Vecdi, devrinde İslâm’a ve Müslümanlara dil uzatan birçok batılı bilim adamı ile mücadele etmiş, İslâm’ı ve Müslümanları müdafaa etmiştir. İslam’a yapılan eleştirilere her ne kadar diğer eserlerinde cevap vermişse de bu meseleleri tefsirine yansıtmadığı görülmektedir (Soysaldı, 1999).

Ferid Vecdi, kadın konusunda özellikle kendi memleketinde başlayan hareketlerden dolayı rahatsızlık duymuş, bu konuda modern yorumlarda bulunarak İslam'ın bazı uygulamalarının yanlış olduğunu dile getiren kişilerle mücadele etmiştir. Mehmed Akif çok sevdiği ve hürmet ettiği Ferid Vecdi'nin eserlerini *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* dergilerinde tercüme etmiştir. Bu tercümelerinden birisi de *el-Mer'etü'l-Müslime* isimli çalışmadır. Bu çalışmasında Ferid Vecdi, Mısır'da başlamış olan 'feminist' akımlara cevap vermek istemiş, kadınla ilgili çokça tartışılan mevzuları akılcı bir yolla çözmeye ve yorumlamaya çalışmıştır (Vecdi:1997).

4. BÖLÜM: SIRAT-I MÜSTAKİM YAZARLARININ YORUMLARINDA KADIN, TESETTÜR VE AİLE

19. ve 20. yüzyıllarda kadın konusu toplumun her kesiminden aydını meşgul etmiş, gerek modernist, gerekse İslamcı entelektüeller kadının halini ihya etme adına çaba sarf etmişlerdir. *Sirat-ı Müstakim/Sebilürreşad* yazarlarının da bu konuda oldukça ciddi çalışmalar gerçekleştirdikleri görülmektedir. Dergilerde kadın konusunda yer alan makaleler, dönemin de anlayışını günümüze aktarmaktadır. Bu bölümde birey olarak kadının ne olduğu üzerinde durularak, dergide yer alan, kadının tesettürü ve aile içindeki konumuyla alakalı makalelerin değerlendirmesi yapılacaktır.

4.1. Birey Olarak Kadın

Kadın konusunu işlerken, tarih boyunca farklı kültürlerde farklı anlayışların muhatabı olan kadına toplum içindeki bakış açısının nasıl şekillendiğini anlamak için önce kadın cinsini birey olarak ele almak ve kadını başlı başına bir şahsiyet olarak değerlendirmek gerekmektedir. “Erişkin dişi cinsten insan” olarak tanımlanan *kadın* sözcüğünün karşılığı; Arapçada *nisa*, İngilizcede *woman*’dır. Eski Türk metinlerinde *kadın* yerine daha çok *hatun kişi* tabiri kullanılmıştır. Bu tabirin 16. yüzyıla kadar kullanıldığı görülmektedir. ‘Kadın’ı, adamın veya erkek cinsinin karşıtı olarak tanımlamak mümkündür. Kadın sözcüğüne alternatif olarak kullanılan “bayan” kelimesi ise zaman içinde daha nezaketli söyleyişlerde kullanılır hâle gelmiştir. Bunun yanında daha kaba bir ifade olarak evli (refika- zevce) kadınlar için *avrat* veya *karı* tabirinin halk arasında kullanıldığını görüyoruz. Hanım sözcüğü ise hem kadınlar hem de yetişkin kızlar için kullanılmaktadır (Teberoğlu, 28/06/07).

İnsanlık tarihinin ilk anlarından itibaren bakıldığında görülecektir ki insanın varoluşuna sebep olan iki unsurdan birisi de kadındır. Birey olarak kadın ele alındığı zaman, onun toplumun iki temel taşından biri olduğu farkedilmektedir. Buna rağmen kadının toplum içindeki konumu tarih boyunca tartışmalı bir zeminde günümüze kadar uzanmıştır. Farklı zamanlarda ve kültürlerde kadın meselesi sosyal yapının sürekli tartışılan konularından birisi olmuştur.

Kadın, insanlığın eski çağlarında çok kısa bir süre için “anaerkil aile” tipinde üstün duruma yükselmişse de sonraki dönemlerde kadın dünyanın bütün toplumlarında arka

plana atılmıştır. Yüzyıllar içinde kadın itilmiş, kakılmış, ağır işler yüklenmek zorunda bırakılmış ve gayri meşru işlerde çalıştırılmıştır. Bütün bunların temelinde kadının sosyal yapıda değerini kaybetmesi yatmaktadır. Kadının aile reisi konumunda olduğu bazı ilkel toplumlarda bile mülkiyetin paylaşımı hususunda geride kaldığı görülmektedir. Mal taksiminde ortaya çıkan bu farklılık aslında kadın ve erkeğin toplumsal konumuyla ilgili tarihsel şartlanmaların sonucudur. Bütün ilkel inanışlar, kadının erkeklerden eksik ve aşağı olduğunu ispata çalışır. Kadına eşit hakları asla vermezler. Fransa'da *Feminisme* akımıyla kadınların erkeklerle eşitliklerini sağlanmaya çalışılmıştır. Günümüz dünyasında ise ekonomik seviyesi ve eğitim seviyesi düşük toplumlarda kadının hâlâ horlandığı ve aşağılandığı, fuhuş batağı yüzünden milyonlarca kadının onurunun ayaklar altına alındığı görülmektedir (Teberoğlu, 28/06/2007).

Toplum içinde mevcut olan örf ve toplumsal yapılanma, kadını, güç vasıtalarına bizzat sahip olma imkânından mahrum bırakan bir durum arz etmektedir. Bunun başlıca sebeplerinden biri, dönemin zorlu yaşam koşullarıyla başetme mücadelesinde kadının erkeğe nispetle, fizyolojik ve sosyal anlamda daha elverişsiz kabul edilmesidir (Tuksal, 2000:34).

Kadın ve erkek toplumun en önemli unsuru olarak birbirlerinden ayrılmaz bir bütünün parçalarıdır, fakat şu da bir gerçektir ki insanlık hakları açısından eşit olan kadın ve erkek fitrat olarak farklı yapıdadır. Eski, orta ve yeniçağ boyunca insan toplumlarında, duygusallık, yumuşaklık, boyun eğme, acelecilik, teslimiyet, cana yakınlık gibi özellikler kadına izafe edilirken, akılcılık, iş bitiricilik, liderlik, odaklanma, teenni, rekabet, hâkimiyet kurma ve şiddet kullanma gibi özellikler erkeğe izafe edilegelmiştir (Kannavi, 2007:250).

Yaratılış bakımından erkekten farklı olan kadın, bu farklılık sebebiyle asırlarca farklı sosyal statülere sahip olmuştur. Bazı toplumlarda baş tacı edilerek göklere çıkarıldığı halde, bazı toplumlarda satılık eşya muamelesi görmüştür. Aslında sahip oldukları özellikler dikkate alındığında kadın ve erkeğin birbirine muhtaç varlıklar olarak yaratıldığı anlaşılmaktadır. İslam'a göre Allah'ın dışında her şey çift yaratılmıştır (Zariyat/ 49) Allah dışında her şey kendi nevinden karşı cinse muhtaçtır; pozitif negatife, yer göğe, gece gündüze, dişi de erkeğe muhtaçtır.

İslam dini ayrıca kadınların alınıp satılan bir eşya olmadığını, her şeyden önce bir insan olduğunu da bildirmiştir (Uysal, 2006:17). Güç ve kuvvet bakımından erkekler üstün gibi görünseler de Allah katında en üstün olan takva sahibi olup, Allah'tan en çok sakınanlardır (Hucurat/13). Ayrıca Kur'ân'a göre kadının yaratılışı da erkek gibidir, her ikisi de aynı şeylerden yaratılmışlardır (Nisa/1; En'am/2; A'raf/189; Rum/ 20; Fatır/11; Zümer/6; Mü'min/67).

Kadını erkekten ayrı olarak görmeyip insan olarak değerlendiren İslam dini, yapılması gereken sorumlulukları da kadın ve erkeğe eşit olarak yüklemiştir. Kuran-ı Kerimde erkeklere yapılan hitaplar aynı zamanda kadınlara da yapılmıştır (bkz. Bakara/25, 82, 172, 178, 183; Al-i İmran/130; Nisa/43,136; Maide/6; Enfal/74). Kadın da erkek gibi inanılması gereken esaslara inanmak zorundadır (Nisa/136). Kuran'ın kadına verdiği hakların en önemlisi ise onu tam bir insan olarak mükellef sayması, yaptığı iyi ve kötü davranışların sorumluluğunun kendisine ait olduğunu bildirmesidir (Al-i İmran/195; Nahl/97; Ahzab/35). Kuran-ı Kerim'de "Kim yararlı iş yaparsa kendi lehinedir; kim de kötülük işlerse kendi aleyhinedir" buyurulmuştur (Fussilet/4).

İslam kadına karşı insafli davranmış, onun iyilik sahibi olduğunu ve çeşitli toplumsal rolleri oynama yetkisini kabul etmiş olsa da başka toplumlarda ki kadının konumu pek de iç açıcı olmamıştır. Ancak, onsekizinci, özellikle ondokuzuncu yüzyıllardan sonra önemli ölçüde kazanım elde eden kadın, birçok hususta da bazı haklar elde edebilmiştir. Evlilik yaşı, boşanma, malı üzerinde tasarruf yetkisi, eğitim ve işle ilgili konular bu hakların başında gelmiştir (Kannavi, 2007:257).

Kadının birey olarak bir çok kazanımlar elde ettiği önceki uygulamaların temelden eleştirilmeye başladığı bu dönemde kadınlar hakkında bir eser kaleme alan Celal Nuri "Kadın nedir?" sorusuna "Kadın kainatın menşei olan kuvve-i fatıranın nısfıdır." şeklinde cevap vermiştir (Celal Nuri, h.1331:15). Kadın hakkında toplumda sahip olunan kalıplaşmış bilgilerin nasıl değişim geçirdiğini anlamak açısından Celal Nuri'nin yaptığı izahlar çok dikkat çekicidir. Celal Nuri kadının konumunu şöyle özetlemektedir: "Kadın esir değildir. Na bağ-ı daimi değildir. Mal-i mütekavvim değildir. Kuvve-i fatıra onu erkeğin naziri ve şeriki, şefiki ve refiki olmak üzere vücuda getirmiştir" (Celal Nuri, h.1331:8). Ayrıca Celal Nuri kadınların sadece güzellik için yaratılmadığını eğer öyle olsaydı yaratıcının onlara akıl ve zekâ vermeyeceğini de ifade etmiştir (Celal Nuri,

h.1331:10). Celal Nuri'nin bu açıklamaları kadınları akıl ve muhakeme yönüyle erkekten aşağı konumda görenlere adeta bir cevap hükmündedir.

Genel olarak bakıldığında kadının toplumda çok önemli bir görevi üstlendiği görülmektedir. Kadın, aile ve toplum arasında bir köprü görevini görür. Kadının toplumda yerine getirdiği görevi itibariyle, sosyal sistemin işleyişine katkısı da büyüktür. Bu açıdan kadının toplumdaki statüsü incelenirken, önce onun birey olarak kişiliğini kazanması, daha sonra aile ve toplum içerisindeki durumu düşünülmelidir (Çoban, 28/06/07). Bu sebeple kadının birey olarak hak ettiği konumu elde etmesi hem kendisi hem de toplumun geleceği açısından büyük önem taşımaktadır.

4.2. Tesettür

Sanayi devrimi ve buna bağlı olarak batıda başlayan modernleşme her konuda Osmanlıyı etkilediği gibi, kadının giyim-kuşamı üzerine de büyük etki etmiştir. Batıda başlayan kadın-erkek eşitliği söylemi Müslüman toplumlar arasında da kayda değer etki yapmış, kadının hak ve hukuku tartışılırken, tesettürü hakkında da büyük tartışmalar başlatılmıştır. Batılı düşünceleri benimseyen ve özellikle de feminist yaklaşımlara meyilli bazı aydın kesim için tesettür, kadınları hapsedmekten, sahip oldukları hakları engellemekten başka bir anlama gelmemekteydi. Kadın her ne kadar tesettürden tam olarak uzaklaşmasa da, giyim-kuşamda dikkat çekici bir farklılık ortaya çıkmış ve geniş çarşafların yerini renkli dar çarşaf almıştır. Bu dönemde kadınlar giderek tesettür konusunda değişim yaşamaya başlamışlardır.

Meşrutiyetle (1908) birlikte, artık Avrupa'da moda olan her elbise kolaylıkla Osmanlı topraklarına ithal edilerek, İstanbul kadınları, bilhassa elit zümre, ilk önce dar etekli meşrutiyet çarşafı, sonra mantomsu çarşaf, gündelik elbisenin üstüne pelerin vb. şeyler alarak bu değişim sürecini en açık bir şekilde toplumda yansıtmışlardır (Şen, 2001:115; Ayrıca 1919 senesine ait el çizimi çarşaf modelleri için bkz; Albayrak, 2002:609). Bu dönemde dikkati çeken en ilginç yaklaşımlardan birisi ise, kadının okuyup okumaması, erkeklerle birlikte çalışıp çalışamayacağı, yine erkeklerle beraber tek bir mecliste bulunup bulunamayacağı konularının hep kadının tesettürü açısından değerlendirilmesidir. Avrupa'yı kendilerine her konuda örnek almak isteyen kimseler, kadının tesettürsüz, erkeklerle rahat bir şekilde, bir arada bulunmasını uygun görüyordu. Bu tarz bir yaklaşımın Osmanlıyı manevi yönden yıpratacağını düşünen diğer bir grup

ise geleneksel yapıyı koruyarak devamlı tesettürün önemi üzerinde durmuştur. Bu bölümde dönemin entelektüellerinin konuyla ilgili ayet ve hadisler ışığında tesettür meselesini nasıl değerlendirdiğini analiz edeceğiz.

Klasik tefsir bilgilerine göre kadının örtünmesi ile ilgili ilk emir Ahzab suresinin 59. ayetinde geçmektedir: “Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle, dış örtülerini üzerlerine alsınlar. Tanınıp incitilmemeleri için en uygun olan budur. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.” (Ahzab/59) Ayetle ilgili izahlara bakıldığında müfessirlerin, örtünme ile alakalı bu ayeti tamamen ahlaki prensipler açısından değerlendirdikleri görülmektedir. Toplumda tesettürsüzlüğün bazı ahlaki çözümlere sebep olacağı kaygısı müfessirleri, tesettür konusundaki ayetler üzerinde bu şekilde düşünmeye sevketmiştir.

Ayrıca ayetin nazil olduğu dönemdeki sosyal yapıyla ilgili tefsir rivayetleri de ilginç ipuçları sunmaktadır. Buna göre, Medine’deki fasıklardan bazıları akşam karanlığı bastırıldığında sokağa çıkar ve kadınları rahatsız ederlerdi. Kadınlar akşam olup da ihtiyaçlarını gidermek için dışarı çıktıklarında onları gözetlerler, üzerlerinde dış örtüsü bulunan bir kadın gördüklerinde; “bu hürdür” diyerek ona ilişmezlerdi. Aksi halde ise “bu cariyedir” der ve onu taciz ederlerdi (İbn Kesir 1993a:491).

Tefsirlerde ifade edildiğine göre ayette geçen ‘tanınma’ hür olan kadınların cariyelerden kolayca ayırt edilebilmesi ve böylece erkeklerin ilişmelerine maruz kalmamaları içindir, yoksa kadının kimliğinin tanınması, ismen kim olduğunun bilinmesi için değildir (Bu konudaki yorumlar için bkz; Taberi, 1990:58; Kurtubi, 1967:244; Razi, 1990:231; el-Endelusi, 1983:250; Zuhayli, 1991:108). Mücahid de bu şekilde yorumda bulunmuş, tesettürün amacının, kadınların hür olduklarının bilinmesi ve bu şekilde tacize uğramamaları olduğunu ifade etmiştir (Semerkandi, 1993:60).

Son dönem tefsir âlimlerinden Mevdudi de klasik tefsir yorumlarına benzer bir şekilde bu emrin, erkeklerin ısrar edici bakışlarından, sarkıntılık etmelerinden ve sataşmalarından rahatsız olan, bunları eğlenceli bulmayan, kötü şöhretli ahlaksız sokak kadınlarından biri gibi kabul edilmek istemeyen, tam aksine ahlaklı, namuslu ev kadınları olarak tanınmak isteyen kadınlar için olduğu yorumunda bulunmuştur. Ayrıca Nur Suresi 31. ayette de kadınların, zikredilen kadın ve erkekler dışındaki kimselere zinetlerini göstermelerinin yasaklanmış olduğunu ve onlara “gizli zinetleri bilinsin diye

ayaklarını yere vurmamaları” emredildiğini, bu emrin Ahzab Suresi'nin bu ayeti ile birlikte okunması durumunda, kadınların burada emredildiği şekilde örtülerine bürünmelerinin amacının zinetlerini başkalarından gizlemek olduğunu ifade etmiş ve bu amacın da ancak dış elbisesinin sade olması halinde yerine getirilebileceğini, aksi takdirde süslü ve dikkat çekici bir örtüyle örtünmenin bu amaca uygun düşmeyeceği yorumunda bulunmuştur (Mevdudi, 1996:459). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Mevdudi, klasik yorumlara ek olarak, sadece örtünmenin tesettür için yetmeyeceğini, kadınların süslü ve cazibeli, erkekleri tahrik edecek kıyafetler içinde olmaları durumunda da tesettürlü sayılamayacaklarını söylemektedir.

Rivayetlerden de anlaşıldığı üzere tesettür, kadının namusunu korumaya yönelik, onlara saygınlık kazandıran bir emir olarak görülmüştür. Çünkü Medine toplumunda örtü, hür kadınların sosyal hayattaki saygınlıklarını devam ettirebilmeleri için gerekli sayılmıştır. Tesettür, hür ve cariyelerin de bulunduğu bir toplumda, kadınların hür veya cariye olarak kolayca ayırt edilebilmeleri için sosyolojik bir işlev görüyordu. Bu sebeple tesettür emrinin altında yatan hikmetin, başta Hz. Peygamber'in (s.a.s) eşleri olmak üzere, Müslüman kadınların hepsinin ahlaksız, hafif meşrep insanların tecavüz ve sataşmalarından korunması olduğunu söylemek mümkündür. İslam'ın ilk yıllarında benimsenen bu yaklaşım yüzyıllarca Müslümanların benimsediği bir prensip olarak devam etmiştir. Aydınlanmayla birlikte gelişen batı karşısında ardı arkası kesilmeyen yenilgilere maruz kalan Müslüman toplumlarda ise tesettür tartışmasının yavaş yavaş klasik çerçevenin dışına çıkmaya başladığı gözlemlenmektedir. Çünkü entelektüeller nerede hata yaptık ve bu hata sonucu geri kaldık sorusunu sorduklarında tartışma konusu olarak karşılarında dini mevzuları bulmuşlardır. Bu nedenle tesettür meselesi de bu tartışmalardan nasibini almıştır. Klasik dönemden farklı olarak bu dönemde dikkatleri çeken en önemli noktanın tesettür meselesini tamamen karşıt açılardan ele alan kimselerin ortaya çıkması olduğu gerçeğidir. Özetle tesettürü kadının namusu olarak görenlerin yanında, onu kadının hapsedilmesi olarak da nitelendirenler çıkmış ve bu görüşlere sahip insanlar giderek toplumda çoğalmıştır.

Tesettürü kadının hapsedilmesi, hürriyetinin elinden alınması olarak görenler Müslüman kadınının da batı kadını gibi olmasını, ona mutlak manada bir rahatlık ve özgürlük verilmesini istiyorlardı. Bu konuda ilk ciddi tartışmalar, Mısır da meydana geldi. Kasım

Emin yazdığı *Tahriru'l Mer'e* (Kadının Özgürlüğü)(Kasım Emin'in bu kitabı iki kişi tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. 1-Esmâ (Yusuf Samih), *Hürriyet-i Nisvan*, Osmanlı Matbaası/Kahire-1908. 2- Zeki Megamiz, *Hürriyet-i Nisvan*, İstanbul/1331. Bu konuda bilgi için bkz. Albayrak, 2002:526) ve *El Mer'etü'l Cedide* (Yeni Kadın) isimli kitaplarıyla bu tür fikirlerin tartışılmasını Müslümanlar içerisinde etkin bir şekilde başlatan ilk şahsiyet oldu. Yine Mısırlı bir mütefekkir olan Ferid Vecdi'nin 1901 de basılan kitabı *el-Mer'etü'l Müslime* ile Kasım Emin'in yazdığı kitapların ve onun iddia ettiği yeni fikirlerin kritiğini yapmaya çalıştığı dikkatleri çekmektedir (Mehmed Akif, 1324:42). Böylece Müslüman entelektüeller arasında tez ve anti tez bağlamında bugüne kadar süren tartışmaların başladığını müşahade etmekteyiz.

Bu tartışmaların Osmanlı versiyonu ise diğer İslam ülkelerinkinden farklı değildi. Örtünme konusu, asrın ilk yarısında, Batılılaşma taraftarı olan aydınlarla Müslüman muhafazakâr kesim arasında yoğun tartışmalara sebep olmuştu. Birinciler kadının örtünmesini Batı karşısında alınan yenilginin sebebi olarak görüyor, diğerleri ise, kadının açılmasını Hıristiyanlaşmakla eşdeğer tutuyorlardı (Karşlı, 2003:213). Osmanlı âlimleri her konuda olduğu gibi bu konuda da *Kur'an*'a dönmenin millet için tek kurtuluş olduğunu söylemekteydi. İslami eğilimlerin ağırlıkla sergilendiği *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* dergilerini incelediğimiz zaman kadın hakkında ciddi tartışmalara yer verildiğini görmekteyiz. M. Akif'in öncülüğünde çıkarılan bu dergi, bünyesinde bulundurduğu mevzularla, yazılarıyla Osmanlı'yı içinde bulunduğu ahlaki çöküntüden kurtarmayı hedeflemişti. *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* dergilerinin kadının tesettürü hakkında ortaya koyduğu yaklaşıma baktığımız zaman son Osmanlı âlimlerinin klasik çerçeveden çok da fazla uzaklaşmadıklarını görmekteyiz. *Sırat-ı Müstakim*'de bu konuda makale kaleme alan yazarlar adeta sözbirliği etmişçesine kabul görmüş geleneği savunmaya devam etmektedirler. Onlara göre batı kaynaklı yabancı değerler İslam toplumunu tehdit ederek, kadın-erkek ilişkilerini erozyona uğratmaktadır. *Sırat-ı Müstakim* dergisinde, kadının tesettürü ile ilgili olarak yazılmış, isimsiz bir makale, direkler arasında yarı tesettürlü iki Müslüman bayanın, Fransız erkekleriyle beraber gezmelerini ve onların toplumda bıraktıkları hayretimsi izlenimi dile getirmesi açısından son derece dikkat çekicidir. Bu makalede ayrıca Osmanlı Hükümetinin kadının tesettürlü gezmesi gerektiği hakkında yayınladığı resmi emirden de

bahsedilmektedir. Bahsedilen bu makale Osmanlı toplumunun tesettür konusunda ne kadar hassas olduğunu bize açıkça göstermektedir (*Sırat-ı Müstakim*, 1326:26-28).

Yine bu konuda *Sırat-ı Müstakim* dergisinde “Tesettüre Riayet” başlığı altında bir de ilan yayınlandığını görmekteyiz. Bu ilanda, bazı hanımların tesettüre gerektiği gibi riayet etmedikleri, bu durumun ise insanları oldukça rahatsız ettiği, özellikle içinde bulunulan Ramazan ayında, bu gibi İslami emirlere daha fazla hassasiyet gösterilmesi gerektiği üzerinde durularak, aksi halde bu davranışlarda bulunanlar hakkında kanuni işlem yapılacağı, Dâhiliye Nezareti tarafından bildirilmiştir (Eşref Edip, 1327:32; tesettürle alakalı tezkerelerin gazetelerde çıkan asıl metinleriyle ilgili daha geniş bilgi için bkz; Albayrak, 2002:567).

Dergilerin ilk on cildini incelediğimizde tesettür konusunda en çok yazan kişilerin başında Ferid Vecdi, Şeyhülislam Musa Kazım ve Alay Müftüsü Muhammed Fahrettin’in olduğunu görüyoruz. Bunlar kadın konusunu tek bir makalede değil müteselsil makalelerle ele almışlar ve böylece neredeyse her sayıda veya birkaç sayıda konu gündeme getirilmiştir.

Tesettür konusunda ciddi yazılar yazan Musa Kazım, ‘Hürriyet-Musavat’ başlıklı makalelerinde, kadının hürriyetinden, hak ve hukukuna, geçimine, boşanmasına ve tesettürüne dair konuları işlemiştir. Kadının yaratılış itibarıyla nazik olduğunu ifade ederek tesettürün onlar için bir nimet olduğunu söylemiştir. Ona göre, bir kadın ancak tesettürü sayesinde kendisini kötü nazarlardan kurtarabilir ve Şeriat-ı Ahmediye tesettürsüzlükten sakındırıyorsa bu gerçekten açık saçıklığın zararlı olduğunu göstermektedir. Hatta Musa Kazım, ailedeki muhabbet ve sadakatin devamını bile tesettürün varlığına bağlamıştır. Bu anlamlı yorum Osmanlı toplumunun dinsel yapısında tesettüre ayrılan mekânın önemine vurgu yapmaktadır. Diğer taraftan ise ilk bakışta zorlama gibi görülen bu yorum modern dönemin aksine Osmanlı entelektüellerinin tesettür karşıtlığını hazmedecek durumda olmadıklarını göstermektedir.

Yine bu konuda ‘Tesettür-ü Nisvan’ başlıkları altında pek çok makale kaleme alan Muhammed Fahreddin de diğerlerinden farklı düşünmemektedir. Hatta o, fitne endişesiyle kadının yüzünün örtülmesi gerektiğini de Efendimiz döneminden örnekler vererek ifade etmiştir. Ayrıca Muhammed Fahreddin’in ‘Nisaiyyundan Cevad Sami

Bey'e açık Mektup' adı altında bir makale yazmak suretiyle konuyu tartışmaya açtığını görmekteyiz.

Mehmet Akif ilk sayılardan itibaren, Ferid Vecdi'nin eserini *Müslüman Kadını* başlığı altında *Sırat-ı Müstakim* dergisinde tercüme etmiştir.¹

Konuya değişik bir bakış açısıyla yaklaşan Ferid Vecdi, kitabında başlıca şu sorulara cevap arayarak kadının toplumdaki yerini incelemeye çalışmıştır; “Kadın nedir? Kadının tabii vazifesi nedir? Kadın beden ve ruhen erkekle eşit olabilir mi? Kadın hürriyeti istenilen şekilde midir? Kadın dışarıda erkekle birlikte çalışıp, onlara iştirak edebilir mi? Kadının tabiatında dışarıda çalışabileceğine delâlet eden bir özellik var mıdır? Bazı ülkelerde kadınların erkek işlerinde çalışmaları devam etmekte midir? Kadınların erkekler karşısında örtünmeleri gerekli midir? Örtünme bir esirlik alameti midir, yoksa hürlük vesikası mıdır? Örtünme kadının olgunlaşmasına mâni midir? Örtünme kalkabilir mi? Günümüzün modern kadını olgun kadın mıdır? Kadın için en iyi eğitim ve öğretim metodu hangisidir?” Ferid Vecdi, o dönemde her biri ayrı bir tartışma ortaya çıkarabilecek bu ana başlıklar altında kadın konusunu uzunca işlemiş, bunu yaparken de Avrupalı filozoflardan alıntı yaparak adeta kendi görüşlerini Batılı referanslarla ispatlamaya çalışmıştır.

Tesettür meselesini uzunca inceleyen Ferid Vecdi daha çok sosyolojik tahlillere girmiş, tesettürün batıdaki tarihi serüvenini anlatarak ve tesettürsüzlüğün Roma medeniyetini nasıl yıktığından örnekler vererek konuyu izah etmiştir. Müslüman kadınının ise tesettürü sayesinde ancak Roma kadınlarının düştüğü duruma düşmediğini, aslında batının kadına hiç değer vermediğini, kadına asıl değeri İslam'ın verdiğini izah etmeye çalışmıştır:

“On yedinci asırda bizzat Roma şehrinde ser'amdan-i ricalden (şehrin ileri gelenleri) müteşekkil bir cemiyet in'ikad (fikir birliği ederek) ederek şu meseleyi mevki-i

¹ Bu eser daha sonra Mahmud Çamdibi tarafından sadeleştirilerek basılmıştır. Ayrıca Ferid Vecdi'nin bu kitabı için Ahmet Hamdi Aksekili, 1332 yılında basılan *Bilinmesi Elzem Hakikatler* kitabında övgü dolu sözler kullanmakta ve onu Kasım Emin'in kitabının kıymetini ortadan kaldıran bir eser olarak değerlendirmektedir. Bkz. Albayrak, 2002:526-532.

mebahiseye (tartışmaya) koydu: Acaba kadının ruhu var mıdır?” İnsanların hayranlık duydukları batının bir zamanlar kadının ruhunun olup olmadığını bile tartıştığını ve kadına birçok eza ve cefayı reva gördüğünü ifade ettikten sonra şunları söylemektedir: “Görmüyor musunuz? Nisvan-ı Müsliminin (Müslüman kadınların) zuhurundan beri on üç asır geçmiş iken bu müddet zarfında bunlar nisvan-ı saire-i âlemin (alemdaki diğer kadınların) uğradıkları, o bir kısmını beyan ettiğimiz, inkılabatın kâfesinden (hepsinden) masun kalmışlardır” (Ferid Vecdi, 1324:174-176).

Ferid Vecdi, tesettürün kadınlar için bir nimet olduğunu ve onu erkeklerden vikaye ettiğini ifade ederek, tesettürün kadınlar için bir esaret olduğunu iddia edenlere karşı cevap olmak üzere “Tesettür Kadınların Nişane-i Esareti midir, Yoksa Damin-i hürriyeti midir? (hürriyetinin kefaleti mi)” sorusunu sormuş ve karşılığında şöyle cevap vermiştir: “Tesettür istiklal-i nisvanın damin-i yegânesidir. Erkeklerin tahakkümünden masuniyetleri için kafil-i münferiddir (tek kefildir)” (Ferid Vecdi, 1324:173). Buradan da anlaşıldığı gibi Ferid Vecdi tesettürü kadının hürriyetiyle doğrudan irtibatlandırmakta ve söz konusu hürriyetin devamı için ayrılmaz bir parça olarak değerlendirmektedir. Vecdi'nin tesettür konusundaki bu ısrarlı vurgusu kesinlikle mübalağa olarak görülmemelidir. Çünkü aynı dönemde konuyu kendisi gibi düşünmeyenlerin görüşlerine bakıldığında tartışmanın derinliği anlaşılmaktadır:

“el-Mukattim ceridesi diyor ki: “Hey’et-i içtimaiyyede mesturiyyetin muhafaza-i iffet hususunda hiçbir fazileti sabit değildir. Zira bir muharrir yoktur ki kalksın da mestur olan şehir kızının mestur olmayan bedevi kızından daha namuslu olduğunu, kezalik bir bedevi kızının ırzının bir mesturenin ırzı kadar masun olmadığını iddiada bulunsun” (Ferid Vecdi, 1324:186).

Buradan da anlaşılacağı üzere, ilk dönemlerden o güne kadar kabul gören görüşün aksine insanlar, giderek tesettürün lüzumlu olmadığını, iffet için tesettür gerekmediğini düşünmeye başlamışlardı. Onlara göre, bir hanımın iffetli sayılabilmesi için mutlaka tesettürlü olması gerekmiyordu. Tesettürsüz bir hanımın da namus konusunda hassas olacağını ifade ediyorlardı.

Görüldüğü üzere, tesettürle ilişkili tartışmalardan birisi de iffet-tesettür ilişkisidir. Yazarımız Vecdi de bu konuya duyarsız kalmamış ve bütün kuvvetiyle iffet ve tesettürü birbirinden ayrı düşünmek isteyenlerle mücadeleye çalışmıştır. O bir makalesinde şöyle der: “Ben tesettürü kadınların iffeti namına talep etmiyorum, hem böyle bir maksatla talep etmek de istemem....Benim tesettürü ihtiyar edişime sebep onun kadınları erkeklerin şerrinden emin bırakacak bir hisni hasin olmasıdır” (Ferid Vecdi, a.g.m:186). Böylece Ferid Vecdi tesettürü, farz kılınmasındaki hikmetle açıklamaya çalışmakta,

tesettürsüz bir kadının her zaman erkeklerin sataşmalarına ve kötü emellerine karşı savunmasız olacağını ifade etmektedir. Yine aynı makalede bu düşüncesini te'kid edercesine şunu söylemektedir:

“Anlaşıyor ki, Müslümanların kadınlarını mestur tutmaları ne onlara esir nazarıyla baktıklarından, ne kadınlarını muhakkir gördüklerinden, ne de adem-i emniyetlerinden olmayarak bilakis onların vakar ve izzetini muhafaza etmek kendilerini bu unsur-u muhacime karşı müdafaa eylemek içindir” (Ferid Vecdi, 1324:187).

Kadınların aslında tesettürleri sayesinde iki kuvvete sahip olacaklarını da ifade etmektedir ki; onlardan biri maddi olan tesettür, diğeri de kadında zaten var olan manevi güzellik; ahlaktır (Ferid Vecdi,1324:188). Bu son nokta da Vecdi'nin yaklaşımının özünü oluşturmaktadır. Tesettürün altındaki espri aslında kadının hem iffetini hem de ahlakını koruması içindir. Asıl hedef 'ahlak'tır. Bu nedenle Vecdi tesettürdeki erdem boyutunu göremeyenleri daima eleştirmiştir.

Diğer bir yazar Musa Kazım da, kadınlarla ilgili önemli gördüğü konuları, *Sırat-ı Müstakim* dergisinde 'Hürriyet-Musavat (Eşitlik)' başlığı altında ele almıştır Kadın-erkek eşitliğinin sıkça dile getirilmeye başlandığı bir dönem olması sebebiyle, Musa Kazım'ın kadınlarla ilgili ele aldığı konuları böyle bir başlık altında dile getirmiş olması da ayrıca dikkat çekicidir. Musa Kazım makalesinde II. Meşrutiyet'i gerçekleştirenler için övgüde bulunurken, bir yandan da, “-Hürriyet var, müsavat var!..” diyerek, bazı insanların, kanunla münasebeti olmayan hallerin ortaya çıkmasına sebep olduğunu söyleyerek, o devir kadınlarında gördüğü ahlaki çözülmeyi dile getirmeye çalışmıştır. Kadınların gitgide tesettürden uzaklaştığından bahsederek, bunun büyük bir fitneye sebebiyet vereceğini söylemiş ve tesettür hakkında şunları ifade etmiştir:

“Şeriat-ı ğarra-yı Ahmediye'de emrolunan şeylerin kâffesi nâfi' olduğu gibi, nehyolunan şeylerin cümlesi de muzırdır.... Şeriatımızda emrolunan şeylerden biri de muhadderat-ı İslamiyye'nin kendilerine mahrem olmayan kimselerden tesettür etmeleridir ki, o da saçları dahi dâhil olduğu halde vücutlarını zinetden âri bir şey ile, câlib-i şehvet olmayacak bir libas ile örtmekten ibarettir” (Musa Kazım, 1324:21).

Musa Kazım burada tesettür emrini zikrederken sadece saçların ve zinetlerin örtülmesinden bahsetmemiş, tesettür maksadıyla giyinen kıyafetin bile şehvete sebep olmayacak, bakışları üzerine çekmeyecek özellikte olması gerektiğini ifade ederek, tesettürün farklı bir boyutuna dikkat çekmiştir. İlginçtir ki Şeyhülislam Musa Kazım bu

meseleyi doğrudan Kur'an, sünnet ve icmayla oluşan referanslardan ziyade akli muhakeme ve entelektüel birikimiyle izaha çalışmıştır. Bu açıdan Musa Kazım'ın yaklaşımı diğer münevverlerin bakış açılarından farklılık arz etmemektedir.

Ferid Vecdi gibi Musa Kazım da, kadınlara tesettürün farz kılınmasının yine onların lehine olduğundan bahsetmiş, tesettürün kadınların tabiatına uygun olduğunu söylemiştir. Ona göre de kadın kötü muamelelerden, erkeklerin hoş olmayan bakışlarından ancak tesettür sayesinde korunabilir:

“Kadınlar tab'an nazik ve taarruzgâh-ı rical olduklarından onlar hakkında ağyardan tesettür kendileri için büyük bir nimet, büyük bir eser-i şefkattir. Çünkü bütün tecemmülatı ile bir kadının, bahusus genç ve güzel bir kadının ağyar ve ecanibin enzar-ı şehvetine arz-ı endam etmesi ve ale'l-husus bütün kuvva-yi shevaniyyenin ebdan-ı beşeriye üzerinde kemal-i dehşet ve şiddetiyle icra-yı ahkâm ettiği böyle bir zamanda erkeklerle, hem de kendisiyle münasebet-i gayr-i meşruada bulunmak arzusuna son derece mağlub ve münhemik olan erkekler ile musahabetde bulunması onun kıymet-i nisvaniyyesini tenkisten başka hiç bir şeyi müntic değildir” (Musa Kazım, 1324:21).

Musa Kazım meselenin kadın açısından psikolojik, toplum açısından da sosyolojik yönüne oldukça önem vermektedir. Onun yaklaşımını Vecdi'ninkinden farklı kılan nokta da burasıdır. Özetle Musa Kazım tesettürün dini bir emir olduğunu fakat bu dini emrin doğrudan kadının fitratıyla uyum içinde bulunduğu dikkat çekmektedir. Başka bir ifadeyle tesettür ne kadar dini ise o kadar da fitridir.

Ferid Vecdi kadınlar hakkında yazdığı makaleleri kitabının sonunda topluca değerlendirirken, tesettürün, hem kadınların hem de diğer insanların kurtuluşu için zaruri olduğunun üzerinde durmaktadır: “Bütün nev'i beşerin, hususiyle kadınların salah ve selameti için tesettür zaruridir. Zira tesettür kadının dâmin-i istiklali, kâfil-i hürriyetidir; yoksa nişane-i zilleti unvan-ı esareti değildir. Mesturiyet kadının kemaline mani olmaz, belki tehyie eder” (Ferid Vecdi, 1324:303). Müelliflerimizin tesettür ve özgürlük arasındaki kurdukları bağ da dikkate şayandır. Özellikle Vecdi tesettürsüzlüğü esaret olarak değerlendirirken tesettürü de kadının tam anlamıyla kadın olmasının şartı kabul etmiştir. Çünkü tesettürsüz bir kadın –yazarımıza göre- kendini diğer insanlara gösterdiği için savunmasız hale getirmiştir. Artık o –yazarlarımız doğrudan ifade etmeselerde- herkesin sahiplendiği bir emtia olmuştur ki tesettür kadını böyle bir zilletten kurtarmaktadır.

Sırat-ı Müstakim'de "Tesettür-i Nisvan" adı altında yazan Muhammed Fahreddin'in yazdığı makalelere baktığımız zaman, onun bu konuda farklı bir yol takip ettiğini görmekteyiz. Muhammed Fahreddin, dergide kendisinden önce yazan Ferid Vecdi ve Musa Kazım gibi daha çok sosyolojik tahlillere girerek tesettürün lüzumunu anlatmak yerine, şer'i delillerle ispatlamak yoluna gitmiştir.

Muhammed Fahreddin de, Tesettür-i Nisvan adı altında yazdığı makalelerinde önce tesettürü güzel ahlakla birlikte ele almış, insanların hayran olduğu batı medeniyetindeki ahlaksızlığı dile getirerek, İslami düsturların güzelliğini ortaya koymaya çalışmıştır. Resûlullah (s.a.s) Efendimizin "Güzel huy dinin yarısıdır" ve "Aklın başı yani: akl-ı selim- Allah'a imandan sonra haslet-i ulviye-i hayâ ve güzel huydur." buyurdıklarını ifade ederek ahlak-ı ilahiyyeden insanların ne anlaması gerektiği üzerinde de yorumlarda bulunmuştur. Tesettüre riayet etmeyen insanları hayvanlarla kıyaslayarak, ancak hayvanların haya ve edebi bilmediklerini ve apaçık gezdiklerini, halbuki İslam camiası dışındaki insanların da böyle hayvanlar gibi edep ve hayadan uzak dolaştıklarını, birlikte soyunup hamamlara gittiklerini ve balolar tertip ederek birbirlerinin eşleriyle sarılarak dansettiklerini söyleyerek, onların İslami ahlaktan uzak bu hallerini ağır bir dille eleştirmiştir:

"Peki, şimdi bunların hayvanlardan ne farkı var? Düşününüz! Belki hayvandan da beter, zira hayvan nimet-i akıl ve idrakten mahrum. Sırf hiss-i hayvaniyesine tâbi! Ona hayvan denip geçilir, lakin buna ne demeli ki insan kıyafetinde! İnsanlık bu mudur? İnsanlık hayâsızlık mıdır? İnsanlık erkek kadın çırılçıplak bir yerde yıkanmak, yekdiğerini seyretmek midir? İşte âdat-ı içtimaiyesi! İşte muhit-i İslam haricinin kavaid-i medeniyesi!" (M. Fahreddin, 1327:228).

Görüldüğü üzere Ferid Vecdi ve Musa Kazım gibi Muhammed Fahreddin de tesettürsüzlüğün ancak insanlar arasındaki şehvani arzuları azdıracığını, bu sebeple kadınların mutlaka tesettüre riayet etmeleri gerektiğini söylemektedir. Tesettürün gerekliliği üzerinde dururken de ayet ve hadislerle delillendirme yoluna gitmiştir.

Muhammed Fahreddin, Hz. Ömer'in (r.a) konuyla ilgili hassasiyetine dikkat çekerek, kadınların açıklığından ötürü duyduğu rahatsızlıktan ve bunun üzerine tesettür ayetinin nâzil oluşundan bahsederek, Ahzab suresinin 53. ayeti "Ey iman edenler! Yemeğe izin verilmeksizin, vaktine de bakmaksızın, Peygamberin evine girmeyiniz. Fakat dâvet edildiğinizde girin. Yemeği yiyince hemen dağılın, yemekten sonra sohbeta dalmayın. Çünkü bu hareketiniz Peygamberi rahatsız ediyor, lâkin utandığınan, size karşı bir şey

söylemiyordu. Oysa Allah, gerçeği açıklamaktan çekinmez. Eğer müminlerin annelerinden bir şey soracak veya isteyecek olursanız, onu perde arkasından isteyiniz. Böyle yapmanız, hem sizin hem de onların kalpleri yönünden daha nezihtir. Sizin Allah'ın Resulünü rahatsız etmeniz ve kendisinin vefatından sonra onun eşlerini nikâhlamanız asla helâl değildir. Çünkü bu, Allah katında büyük bir günahdır.” ve 59. ayeti “Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve mümin kadınlara söyle: Ev dışına çıktıkları zaman dış elbiselerini üzerlerine salıversinler. Böyle yapmaları onların iffetli tanınmaları ve kendilerine sarkıntılık edilerek incitilmemeleri yönünden en uygun bir davranıştır. Allah gafurdur, rahîmdir (çok affedicidir, merhamet ve ihsanı boldur).” ayetlerinin tefsirini yapmıştır. Burada ayetlerin tefsirinde dikkati çeken husus, Muhammed Fahreddin'in örtülmesi gerekli olan uzuvların içerisine elleri ve yüzü de katmış olmasıdır. Ona göre kadınların herhangi bir ihtiyaçtan dolayı dışarı çıkacağı zaman ellerini ve yüzlerini de örtmeleri daha uygun olacaktır (M. Fahreddin, 1327:229; M. Fahreddin, 1327:259-261).

II. Meşrutiyet döneminde en çok tartışılan konulardan birisi de kadının yüzünün örtülmesi veya açık olması hususudur. Birçok âlim, yüzün mutlaka örtülmesi gerektiğini söyleyen M. Fahreddin gibi düşünmektedir. Beyanül Hak'ta Ahmet Reşit ve Mustafa Neca da yazdıkları makalelerde tesettür ayetini M. Fahreddin gibi yorumlamışlardır. Aynı dönem âlimlerinden Musa Carullah ise bu konuda daha farklı yorumda bulunmuştur. Ayet-i kerimedeki ifadeden yüzün örtülmesi mecburiyetinin çıkarılamayacağını ifade eden Musa Carullah, “İffetin değeri, hem erkek hem de kadın tarafından bilirse yüz perdesine gerek kalmaz” demektedir (Carullah, 2002:50).

Musa Carullah'ın aksine, dönemin âlimlerinden olan Elmalılı da bu konuda birçok âlimle aynı fikirde olup yüz açmanın doğru olmadığını söylemektedir. Bunun gerekçesi ise, buradaki zinetten maksadın, zinetin takıldığı, kullanıldığı yer olduğu fikrinin âlimler tarafından kabul edildiği, bu sebeple açılmayacağıdır (Elmalılı, 19??b:13). İsmail Hakkı Bursevi de eziyete uğramamaları için kadınların cilbablarıyla yüzlerini örtmeleri gerektiğini söylemiştir (Bursevi, 1330:240). Son dönem âlimlerinin bu konudaki yorumları klasik dönemle kıyaslandığında pek de farklı olmadığı görülmektedir (Yüzün örtülmesinin gerekliliği hakkında bkz. Taberi, 1978: 92-93; Kurtubi, 1967:227). Mevdudiye göre de bir şeyin kendiliğinden açılması ayrı, kasıtlı olarak açılması ayrıdır,

diyerek ‘yüz örtüsü’nün kadınların elbisesinden bir parça olduğunu ve açılması gerektiğini söylemektedir (Mevdudi, 1985:206). Mukatil ise ilk dönem müfessirlerinden olmasına rağmen yüzü, örtülmesi gereken yerler içine dâhil etmemiştir (Mukatil b. Süleyman, 2003:417).

M. Fahreddin tesettür ayetini izah ettikten sonra, insanların nasıl olur da Allah’ın apaçık bir şekilde emrettiği tesettüre riayet hususunda gevşeklik gösterebileceğinin yorumunu yapmış ve bunu Al-i İmran suresinin “De ki Allah’ı seviyorsanız bana tabi olunuz. Allah da sizi sever ve günahlarınızı afv eder. Allah rahim ve gafurdur.”(Al-i İmran, 31) ayet-i kerimesi ile bağlayarak şu ikazda bulunmuştur:

“Binaenaleyh: Allah’a ve Resûlullah’a (s.a.s) gerçekten imanı olan her Müslüman kadın ahlakten, akvalen ve ef’alen ezvac-ı tahirata, ehl-i beyt-i resule ittiba ve iktida eder. Lüzumsuz yere harim-i ismetinden çıkmaz. Evlatlarını, ciğerparelerini terbiye ve umur-u beytiyyesini tesviye ile iştiğal onun ezvak-ı hayatı olur.”(M. Fahreddin, 1327:261)

Muhammed Fahreddin tesettür meselesini incelerken farklı konulara da dikkat çekmiş ve mümkün olduğunca yorumlarına ayet ve hadislerden delil getirmeye çalışmıştır. Bu anlamda kadının avret olması meselesinden koku sürünmesine, zinetlerini gizlemesine ve sadece eşine karşı süslenmesine dair olan birçok meseleyi dile getirmiştir:

“Hz. Aişe (r.a) validemizden rivayet olunmuştur: Kadın avrettir. Enzar-ı itibara görünmesi ayıp ve binaenaleyh tesettürü vaciptir. Evinden çıkınca ona insan şeytanı musallat olur.”(*Camiu’s-sağîr*, Suyuti) Hadis-i sahih olmak üzere Ebu İmame hazretlerinden rivayet olunuyor: “Hangi kadın ki lavanta ve emsali itriyat sürünerek çıkar, meşam-i ricali kokularına boğmak için onların yanından geçer, işte o kadın zaniyedir, ona bakan gözlerde zaniyedir” (*Camiu’s-sağîr*)” (M. Fahreddin, 1327:261).

Burada konunun çok farklı bir boyuta çekildiği görülmektedir. Birçok âlim tesettür emrini kadının tabiatı ile açıklama yoluna gitmişken Muhammed Fahreddin ayet ve hadislerden hareketle belki de tesettürün çok farklı yönlerinden birine değinmiştir. O, tesettür emrinin yerine getirilmemesini, dindeki en büyük haramlardan biri olan zina ile ilişkilendirmiş, tesettürü zinanın önündeki bir set olarak değerlendirmiştir. Ona göre tesettüre riayet etmemek ise insanların kötü arzularını kamçılacağından toplum içinde zinanın çoğalmasına da sebebiyet verecektir:

“Zinanın yalnız kendisi değil mukaddematı ve esbabı da haramdır. İsra suresindeki “Sakin – Ey mü’minin ve mü’minat!- Zinaya takarrüb etmeyiniz!” nehy-i hâkimini “Fiilen mübaşeret şöyle dursun mukaddemet ve esbabını ityane azm ve kasddan ictinab ediniz.” cümlesiyle tefsir ediyorlar. Ki pek doğrudur. Ve illa “takarrüb

etmeyin” buyurulmaz, “zina etmeyin” buyurulurdu..... İmdi: Kadının süslenerek, lavantalara müstağrak olarak mecami u ricale dalması- velev azm ve kasd olmasa da- mukaddemat ve esbabını istihzar değilse nedir?”(M. Fahreddin, 1327:261).

Muhammed Fahreddin’in tesettürle ilgili yazılarına baktığımız zaman, *Sırat-ı Müstakim*’in devamı niteliğinde olan *Sebilürreşad* dergisinde nisaiyyundan (feministlerden) olan Cevad Sami’ye de bir cevap yazmış olduğunu görmekteyiz. Bu yazısında Cevad Sami’nin tesettür hakkındaki fikirlerini eleştirerek ona bazı karşılıklarda bulunmuştur: “Diyorsunuz ki: Kadınların elini, yüzünü setretmemesine hatta hâkim olabilmesine din-i mübin-i İslam cevaz vermiş iken kadınlarımıza şeriat-ı İslamiye’nin bahşeylediği ve bir takım i’tiyâdat-ı kadimenin nezr (doğrusu nezğ) eylediği hukuku istirdata uğraşanlara misyoner şakirdi, din düşmanı demeğe nasıl diliniz varıyor?” Muhammed Fahreddin, Cevad Sami’nin bu çıkışına cevap verirken hem tesettürün lüzumundan bahsetmiş, hem de maksadına değinmiştir: “Cenab-ı Kur’ân-ı Hâkim kadınlarımızın ellerini, yüzlerini, tesettürden istisna etmiyor. Velinimet-i İslamiyet ve insaniyetimiz (aleyhi’s-salat-i vesselam) Efendimiz Hazretleri gerçi tahsis ve istisna buyurmuşlar fakat bu da ancak namaz haline münhasır. Tesettürün hikmet-i teşrîini pîş nazar-ı teemmüle alalım. Tesettürden maksat: Kadının hürriyetini, namus ve ismetini, şeref ve haysiyetini enzar-ı ağyardan, tecavüz-i eşrardan muhafaza değil mi?” (M. Fahreddin, 1328:384). Muhammed Fahreddin Cevad Sami’ye cevap verirken aynı zamanda kendisinden önce yazılmış olanları da topluca özetlemiş gibidir. Buna göre tesettür kısaca kadının hürriyetini, namus ve şerefini korumaktır.

Cevad Sami’ye verdiği cevapta, ısrarla yüzün de örtülmesi gerektiğini söyleyen Muhammed Fahreddin, bunun sebebini şu şekilde açıklamıştır: “Güzellik, çirkinlik kadının neresinde tecelli eder? Görücüler, elden, ayaktan, boydan hâsılı: her şeyden evvel sîmâya bakarlar değil mi? Çehre güzelse oldu bitti.” Hatta bu konuda daha da ileri giderek, cansız zinet eşyalarının saklanıp örtüldüğünü, fakat asıl canlı olan ve kadında en dikkati çeken uzuv olan yüzün örtülmemesinin ne kadar manasız olduğunu ifade etmeye çalışmış ve bu sebeple yüzünü örtmeyenin tesettürlü sayılamayacağını ifade etmiştir:

“Elmas, altın ve emsali cansız ahcar ve ma’deniyat mücerret zinet namına kadının üzerinde bulunduğu için setri farz olsunda kadınlığın mana-i dilaşubu olan yüzün, o levha-i füsunkârın setri neden farz olmasın? Yüz açıldıktan sonra varsın o elmaslar, altınlar da görünsün! Yüz açık iken elmaslara, altınlara kim bakar,..... Bu ihtişam-ı niseviyyeyi namahremlere göstermek, fitneler, fesatlar uyandırmak için sokaklara

düşün, hulasa beyefendi, yüz tesettürü farz olan azanın birincisidir. Bu hakikat bedihidir. Tekrar ederim: Yüz açık olduktan sonra sırtındaki çarşafın hiçbir hikemi kalmaz. O gayr-i mütesettire demektir” (Muhammed Fahreddin, 1328:385).

Görüldüğü üzere Muhammed Fahreddin çok kesin bir dille tesettüre riayet etmeyenleri eleştirmiş, hatta yüzünü örtmeyerek açık gezenleri, vücutlarının diğer kısımları tamamen kapalı olsa bile tesettürsüz saymıştır. Üstelik yüzü, örtülmesi gerekli azaların da başına koymuştur. Bu konuda klasik dönem ulemasının da aynı fikirde olması tesettür konusunda ilk asırlarda sahip olunan geleneğin pek fazla değişmediğini göstermektedir. Anlaşılan odur ki ulema, kadın ve iffet konusunu her dönemde aynı veya birbirine yakın şekilde algılamıştır.

Ferid Vecdi, kadın-erkek eşitliğinden yola çıkarak, neden erkeklerin kadınlar gibi örtünmediğini ve neden sadece kadınlar için böyle bir emrin geldiğini sorgulayanlara da farklı bir yorumla karşılık vermiş, tesettürü kadının asıl vazifesi olan *vazife-i beytiyye* ile irtibatlandırmıştır. Ona göre kadının asıl vazifesi, *vazife-i beytiyye*dir. Kadın erkek gibi dışarıda çalışmak zorunda değildir. Sürekli dışarıda olan ve geçim derdiyle uğraşan erkektir. Kadının tesettürü ‘iki şerden ehvenini seçmek’dir. O sebeple tesettür kadına hasredilmiştir. Ferid Vecdi burada farklı düşüncede olanlara da seslenerek, bildikleri daha iyi bir çözüm varsa onu getirmelerini de ayrıca talep etmektedir (Ferid Vecdi, 1324:186). Anlaşıldığı üzere Ferid Vecdi burada tesettür emrinin dini boyutundan ziyade, kadın ve erkeğin fitri özelliklerine atıfta bulunmuş, adeta “kadın zaten fitratı gereği sürekli evdedir, o sebeple kadının tesettürü hem daha kolay, hem de fitratı için en uygun olanıdır” demeye çalışmıştır.

Kur’ân ve Sünneti daima nazarı dikkate alan son dönem Osmanlı âlimlerinin kadın ve kadının tesettürü hakkındaki düşüncelerine baktığımız zaman ortak bir noktada birleştiklerini görmekteyiz. İslam toplumunun maruz kaldığı kötü gidişatın sebebini ahlaki bozukluğa, toplum hayatının süflileşmesine ve buna bağlı olarak insanların manevi değerlerini kaybetmesine bağlayan alimler, çözüm olarak her şeyden önce ahlaki, manevi değerlere dönmenin lüzumu üzerinde durmuşlardır. İşte tam bu noktada da kadına kendi varlığından daha ağır, belki de altında ezileceği bir vazife tayin edilmiştir. Onlara göre kadın, belki de toplumdaki bu kötü gidişe dur diyebilecek en önemli kişidir. Çünkü hepsinin de sahip olduğu görüşe göre kadın, her şeyden önce annedir. Onun yetiştireceği nesiller ancak toplumu içinde bulunduğu buhrandan

kurtarabilecektir. İşte kadının tesettürü de bu açıdan değerlendirilmiş, belki de anneliği kadın şahsiyetinin çok çok önünde yer almıştır.

Musa Kazım ele aldığı makalelerde bunu şöyle dile getirmektedir:

“Bir de kadınların ğaye-i hilkatleri, mücerred onların dünyaya çocuk getirmek ve o çocukları bir müddet terbiye etmekden ibarettir.....Madem ki kadınların uhdelerine terettüb eden vezaif sırf umûr-i beytiyyeyi tesviyeden ve dünyaya getirdikleri çocukları terbiyeden ibarettir; şu halde onların bütün zinetlerini takınarak açık saçık oldukları halde kendi kıymet-i nisvaniyyelerini haleldâr edecek olan mahallere gitmelerine ve bütün tecemmülatlarıyla birtakım şehvetperestan-ı ricalin ictimâgâhı olan mahallerde bulunmalarına hiçbir faide terettüb edemez” (Musa Kazım, 1324:36).

Burada da ifade edildiği üzere kadın annedir, onun vazifesi çocuk dünyaya getirmek ve yetiştirmektir, öyleyse bu kadar önemli bir görevi üstlenen bir kişinin açık-saçıklıktan dolayı erkeklerin şehvetli bakışlarını üzerine celbetmesi ne kadar doğrudur? Ona göre, gerçek manada tesettürlü olmayan bir annenin, çocuğu da ahlak ve terbiyeden yoksundur. Herkes anne olur ama tesettürlü kadın gerçek anne olabilir. Çünkü hakiki fazilete o sahiptir ve bu erdemli kadın ancak erdemli nesiller yetiştirebilir.

Ferid Vecdi de tesettürün faydalarını sayarken bu hususu göz ardı etmez. Ona göre tesettür kadının gerçek hürriyetidir ve bunun yanında ancak tesettürlü bir hanım kemale ererek annelik vazifesini tam olarak yerine getirebilir:

“Tesettürün birçok fevaidi vardır. Kadınları hürriyet-i hakikiyelerinden vâyedar eder ki bu hürriyetin mahiyeti kâriin-i kiramın nazarında tayin etmiştir; kezalik onlara valide olmak için iktiza eden terbiyeyi ikmal kudretini verir, kendilerini a'mal-i hariciyede erkeklerle iştirak belasından men eder”(Ferid Vecdi, 1324:203).

Ferid Vecdi de Musa Kazım gibi, gerçek annenin tesettüre dikkat etmesi gerektiği üzerinde durmuş, daha da ileri giderek, tesettürün ona annelik için gereken olgunluğu kazandıracak tek şey olduğunu söylemiştir. Bu kadar önemli bir vazifenin tesettürle alakalandırılması, tesettüre dikkat etmeyen bir anne, çocuğunu kâmil manada terbiye edemez mi, sorusunu da zihinlere getirmektedir. Görünen o ki son dönem Osmanlı müelliflerinin tesettürü savunmak için her yola başvurma ve bir şekilde yaklaşımlarının doğruluklarını ispat gayreti onları farkında olmadan bazen test edilmemiş düşünceleri de desteklemeye zorlamıştır.

Batı düşüncesinin insanları nasıl etkilediği ve tesettüre olan bakış açısının nasıl değiştiği, Ferid Vecdi'nin makalesindeki şu satırlardan anlaşılmaktadır. Ferid Vecdi,

Kasım Emin'in *el-Mer'etü'l Cedide* isimli kitabında tesettür için şunları söylediğini aktarmaktadır:

“Lakin tesettüre gelince kadınları hürriyet-i tabiiyelerinden mahrum etmek, terbiyelerini ikmal etmelerine, vakt-i zarurette kût-i yevmiyelerini kazanmalarına mani olmak, zevc ile zevceyi hayat-ı aklî ve ahlakiyeden bîgane (mahrum) bırakmak gibi birçok zararları olduktan başka bu kayd bulundukça evladının terbiyesine muktedir validelerin mevcudiyetine imkân olamaz. Binaenaleyh ümmet de bedeninin yarısı felce uğramış bir insan gibi olur.” (Ferid Vecdi, 1324:203).

Bu ifadelerden, Kasım Emin ve onun gibi düşününlerin, tesettüre negatif açıdan yaklaştığı fark edilmektedir. Onlar, tesettürü, kadınların terbiyelerine mani olmasının yanında, çalışıp kendi kazançlarını elde etmelerinin önündeki en büyük engel olarak da görmektedirler. Kasım Emin'in düşüncesine göre de, kadınlar çalışmadıkça, katkıda bulunmadıkça toplum zenginleşemez, insanlar zenginleşmek istiyorlarsa tesettürü bir kenara bırakıp, kadınların da normal bir şekilde topluma karışmalarına izin vermelidirler. Tesettürü negatif olarak ele alıp kadınların açıklığını savunanlara karşı, muhafazakâr, dindar kesimin konuya daha çok ahlaki yönden yaklaştıkları ve tesettürün o boyutunu öncelikli olarak ele aldıkları dikkat çekmektedir. Tesettürsüzlüğün toplumda meydana getireceği ahlaki çöküntüyü izah ederken, aile yapısının da bundan etkileneceği, karı- koca arasında bile bazı huzursuzlukların baş göstereceği yazarların ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Musa Kazım, ailede karı-koca arasında muhabbetin olmasını ve ailenin kemale ermesini tesettürün varlığına bağlamakta ve şunları söylemektedir:

“Bir ailenin evc-i kemale yükselebilmesi, zevc ile zevcenin yekdiğerine şiddetle irtibatına menûtdur. Bu şiddet-i irtibat ise onların birbirine son derece mehabeti ile kâimdir..... Bu mehabetin beka ve devamı, zevceynin iffet ve ismetlerini son derece hıfz ve sıyanetlerine vabestedir. Bunların kendi iffet ve ismetlerini son derece hıfz ve sıyanetleri ise behemehâl kadınların mesture olmalarına mütevakkıftır...” (Musa Kazım, 1324:36).

Aynı şekilde Ferid Vecdi de tesettürün faydalarını sayarken ailevi bağları kuvvetlendirdiğine işaret etmiştir: “Zevc ile zevceyi hayat-ı âliyye lezaizinden mütena'im eder; tesettürün devamıyla beraber evladının İslamiyet dairesinde terbiyesine muktedir valideler bulunur; tesettüre riayet eden ümmet de aza-i zahiriye ve batıniyyesi tamamen fa'al, sahihu'l bünye bir insan gibi olur.” (Ferid Vecdi, 1324:203) Devamında ise tesettüre riayet eden, dindar ve güzel ahlakla yetişmiş bir hanımın eşini ne kadar mutlu, mesut edeceğinden bahsetmektedir. Hatta Ferid Vecdi, tesettür konusunu

incelerken ilginç bir tespitte bulunarak kadının tesettürünün erkeğe ait bir mesele olduğunu söylemektedir: “Binaenaleyh kadının tesettürü, adem-i tesettürü doğrudan doğruya erkeğe ait bir meseledir. Erkek isterse karısının yüzünü örter, isterse açar” (Ferid Vecdi, 1324:157). Bu yorumuyla Ferid Vecdi tesettürü erkeğin kadın üzerinde sahip haklarından bir hak olarak görmektedir. Ferid Vecdinin bu yaklaşımı ilk bakışta daha önce söyledikleriyle çelişir bir görünüm arz etmektedir. Bir taraftan tesettürün kadının hürriyetini sağlayan yegâne unsur olduğunu söylemekte, diğer taraftan ise tesettürü erkeğin kadın üzerindeki haklarından saymaktadır. Ayrıca bu ifadelerden, tesettür emrinin erkek eli ile kadına uygulatılması ve kadının, kocasının istemesi (zorlaması) halinde yüzünü açması durumunda ne gibi sorumluluk yükleneceği hususları da birer soru işareti oluşturmaktadır. Diğer taraftan ise Vecdi çok akıllıca toplumdaki tesettür karşısında oluşan olumsuz havaya sadece kadınların değil erkeklerin de desteğini alarak karşı çıkmaya çalışmaktadır. Bu nedenle o bu sorunun adeta sadece kadının değil ondan daha çok erkeğin meselesidir diyerek toplumdaki hâkim kültürü bir an evvel konuyu ele almaya davet etmiştir.

Son dönem Osmanlısında modern düşünce ile yaygınlaşan görüşün aksine Musa Kazım, bir kadının tesettür sebebiyle hiçbir hakkını kaybetmeyeceğini, bir erkek hangi hakka malikse kadının da aynı hakka malik olacağını ifade etmiştir. Tesettürlü bir kadının bu halinden dolayı normal hayatında, hak ve hukukunda kesinlikle bir kısıtlamaya gidilemeyeceğini şu şekilde ifade etmiştir:

“Bir kadın mesture olmakla hiçbir hakk-ı meşrûunu zayı etmez. Bir erkek ne gibi hakka malik ise bir kadın da aynı hakka malikdir. Mesela bir erkek kendi malında istediği gibi tasarruf eder. Bir kadın da öyledir” (Musa Kazım, 1324:37).

Yine Musa Kazım’ın belirttiğine göre meşru dairede gönlünce eğlenmek için tesettür mani değildir. Cenab-ı Hakk’ın koyduğu kurallara riayet etmek suretiyle bir kadın da dilediği gibi gezebilir, eğlenebilir:

“(Kadınlar da) kendilerine mahsus bir edep, bir terbiye dairesinde kendilerine mahsus mesirelere gidebilirler. Kendilerinden cemiyetler teşkil ederek konferanslar, konserler verebilirler. Şeriatımız bu gibi şeylere asla mani olmaz” (Musa Kazım, 1324:37).

Kadınların tesettürlü olmaları sebebiyle okumalarının mümkün olamayacağını, rahat bir şekilde ilim tahsil etmek isteyen hanımların tesettürlü olarak bu işi yapamayacaklarını

iddia edenlere karşı ise Musa Kazım, ilim öğrenmenin de bir hak olduğunu ifade ederek şunu söylemektedir:

“Kezalik, kadınlar mesture olmakla measir-i medeniyyeden mahrum olmazlar: Ulûm ve maarifle tezyîn-i zât ve sıfat ederler, çünkü beşikden lahde kadar tahsil-i ulûmu emreden Şeriat-ı Muhammediye kadınları bu emirden istisna etmemiştir. Tahsil-i ulûmu rical ve nisaya farz kılmıştır”(Musa Kazım, 1324:37).

Ona göre erkek ilim tahsil ediyorsa kadın da etmelidir, çünkü İslam dini kadın-erkek her müslümana ilim tahsilini farz kılmıştır. Görüldüğü gibi Musa Kazım bütün bu açıklamalarıyla, aynen Ferid Vecdi gibi, tesettürü kadının hapsi olarak görenlere cevap vermeye çalışmaktadır.

Sırat-ı Müstakim dergilerinin bulunduğu dönem itibarıyla sahip olduğu konuma baktığımız zaman adeta manevi değerlerini korumak için mücadele eden insanların sesi haline geldiğini de fark etmek mümkündür. Özellikle tesettür konusunda Abdullah Cevdet hakkında yazılan iki reddiye, dergilerin toplum içinde bir açık platform haline geldiğinin bir göstergesidir. Abdullah Cevdet’in yaşadığı toplum içinde, dine karşıtlığı ile tanınan bir kişi olması onun hakkında yazılan reddiyeleri daha önemli hale getirmektedir. Bu da göstermektedir ki Müslüman yazarlar tektip karşıtıla uğraşmamakta, en ılımlıdan en inançsızına kadar insanlarla bu hususta ilmi tartışmalarda bulunmaktadır. Bu sebeple yazılan makaleler de, böylelikle kime cevap veriliyorsa ona göre şekillenmektedir.

Bu reddiyelerden birisi Abdullah Cevdet’in *Mehtab* gazetesinde “İçtimaiyat” başlığı altında yazdığı makaleye karşılıktır. Muhammed Fahreddin’in *Sırat-ı Müstakim* dergisinde yazmış olduğu yazılarına hemen tepki gelmiş, bilhassa batı medeniyetine “medeniyet-i hayvaniye” demesi üzerine fırtınalar koparılmıştır. Abdullah Cevdet, tesettür meselesi hakkında bir dizi yazı yazan Muhammed Fahreddin’e cevap olmak üzere yazdığı makalesinde, tesettürle alakalı hoş olmayan ifadeler kullanmış, buna karşılık Üsküp Mebusu Said Efendi, *Alemdar* gazetesine açık bir mektup göndermiştir (Abdullah Cevdet’in *Mehtab* dergisinde çıkan makalesinin tümü için bakınız: Albayrak, 2002:128).

Sait Efendi’nin gönderdiği bu tenkide *Sırat-ı Müstakim* dergisinde de yer verilmiş, Abdullah Cevdet’in, Kur’ân’ın kesin olarak emrettiği naslardan birisi olan tesettür hakkında böyle aşağılayıcı ifadeler kullanmasının toplumda ne kadar büyük yaralar

açacağı izah edilerek, Şeyhülislamlığın, gerekli işlemlerin yapılması için, durumu Harbiye Nezaretine bildirdiği ifade edilmiştir (*Sırat-ı Müstakim*, 1327:210).

Abdullah Cevdet için yazılan ikinci reddiye ise bir kadın tarafından yazılmış olması hasebiyle özellikle dikkate değerdir. Kırk dokuz yaşında ve üç çocuk annesi bu hanımın *Sırat-ı Müstakim* dergisine bizzat yazmış olduğu cevap mahiyetindeki makale hem *Sırat-ı Müstakim*'in, hem de diğer basının hanımlar tarafından da takip edildiğinin en açık bir göstergesidir. 'Sırat-ı Müstakim Ceride-i İslamiyyesine' başlığı altında ve "Gedikpaşa'da sakine F. Remziye" imzası ile yazılan bu makalede tam bir Osmanlı Hanımefendisi edasını görmekteyiz. Bu hanımefendi Abdullah Cevdet'in yine *Mehtap* gazetesinde 'Tesettür Meselesi' başlığı altında yazmış olduklarından dolayı oldukça müteessir olmuş ve buna bir karşılık vermek istemiştir. Yazısında Abdullah Cevdet'in tesettürle alakalı söylediği "Mesturiyet suret-i meşruasıyla Avrupa nisvan-ı İslamiyeden daha ziyade mesturdur. Mesturiyetden murad validemizi, hemşiremizi, kızımızı, zevcemizi bir çuvala koyup ağzını bağlamak ve onları hayvanlaştırmak hiç değildir. Hakiki Müslümanlığın murad ettiği mesturiyet başka ham ervahların za'm ettiği mesturiyet başkadır." ifadelerini tenkit ederken Abdullah Cevdet'in, tesettürün hakiki manasını anlamadığını, çuval olarak tabir ettiği kıyafetin ise tesettür için en uygun kıyafet olduğu karşılığını vermiştir. Daha sonra ise şu izahlarda bulunarak, kadın diliyle tesettürü müdafaa etmiştir:

"Kâriin-i kiram! Söyleyiniz tahsil ve terakkimize çarşaf, ğulaflar mı yoksa ebeveynimizin sû-i idaresi ve terbiyeleri mi mani oluyor? Doktor Bey emin olsun ki saye-i şeriatta namusumuz, servetimiz, hayat-ı maneviyemiz o çuval gibi çarşaf içerisinde mahfuz kalmıştır.....Acaba mesturiyetten hangi bir aile zarar görmüştür ki Doktor Bey itiraz ediyor ve ne cür'etle evamir-i şer'iyeyi sû-i tefsire ve muhdirat-ı İslamiyeyi ifsada kalkışıyor."

Yazının sonunda ise böyle iki yüzlü Müslümanların yakınında bulunan genç kızların içine düşeceği buhrandan dolayı da çok müteessir olduğunu ifade etmiştir (F. Remziye, 1327:31).

Tesettür konusunda yazılan makaleleri topluca değerlendirdiğimizde ortaya çıkan tablo şudur: Osmanlı gitgide zayıflamaktadır. İslam alemi son iki asırdır bilim, sanat ve siyaset sahalarında batı karşısında gerilemiş hatta birçok konuda başarısız olmuştur. Ortaya çıkan durum adeta İslam âleminin batı karşısındaki çöküşünü göstermektedir. Bu çöküş siyasi ve ekonomik olduğu kadar aynı zamanda manevidir. İslam toplumu

içerisinde de ahlaki bir çözülme yaşanmaktadır. İnsanlar giderek manevi değerlerden uzaklaşmakta, diğer konularda batıya hayranlık nasıl artıyorsa ahlaki konularda özenti artmaktadır. Batı kadınının hayat tarzı insanları etkilemiş, tesettür sorgulanmaya başlamış ve yavaş yavaş İslami değerlerden uzaklaşma görülmüştür. Hâlbuki Osmanlıyı ayakta tutacak, kendine döndürecek şey batının sadece siyasi ve ekonomik üstünlüğünün değerlendirilmesi, ahlak yönüyle ise taklit edilmemesi, manevi değerlerden taviz verilmemesidir. Bu sebeple manevi değerleri koruma ve sahip olunanları kaybetmeme adına, İslam âlimlerinin, değişik deliller ve yöntemleri esas alarak, kadın konusunda daha muhafazakâr ve daha sınırlandırıcı bir tutum sergiledikleri görülmektedir.

Özellikle kadının tesettürü hususunda çok ciddi bir çaba sarf edildiği görülmektedir. İslam âlimleri bu şekilde yabancı kültürel etkilere karşı tavır alarak toplumu bilinçlendirme yoluna gitmişlerdir. İslam âlimlerinin bu konuda fazla hassasiyet sergilemesinin altında yatan düşünce, aslında, zarardan en az ziyanla kurtulma çabasıdır. *Sırat-ı Müstakim* dergilerinin de, muhafazakâr tutumuyla bu konuda öncülük ettiğini görmekteyiz. Kadın-erkek, özellikle elit tabaka tarafından takip edilen dergiler, tartışmalar için adeta bir açık platform oluşturmuştur.

Sırat-ı Müstakim'de yazan İslam âlimlerinin ortak görüşüne göre tesettür, kadını zararlı etkilerden koruyacak, onu ahlaken yüceltecek tek şeydir. Tesettür kadının gerçek hürriyetidir, onun eve hapsedilmesi değildir. Tesettürlü bir hanım da erkeğin sahip olduğu haklara sahiptir. Tesettür bir hanımın ilim öğrenmesine de asla mani değildir. Yine onlara göre, batı kaynaklı etkiler kadın-erkek ilişkilerini yozlaştırmakta ve toplumu tehdit etmektedir. Bu sebeple kadının tesettürü ayrı bir anlam taşımaktadır. Mutlu bir yuva kadının tesettüre riayet etmesi sonucunda ancak gerçekleşir.

Sırat-ı Müstakim yazarlarının kadın hakkında sahip oldukları kanaate baktığımız zaman ortak bir noktada birleştiklerini görmekteyiz. Onlara göre, kadın her şeyden önce annedir. Annelik vazifesi ise dünyanın en kutsal mesleğidir. Toplumdaki ahlaki çöküntünün telafisi ise ancak dinini bilen, İslami bir terbiye ve eğitim almış Müslüman kadınları tarafından mümkün olabilecektir. Tesettürsüz bir annenin ise, gerçek manada çocuk terbiyesinden haberdar olması düşünülemez.

Bu yorumlar birçok tartışmayı da beraberinde getirmiş, insanların zihinlerinde soru işaretlerinin oluşmasına sebep olmuştur. Ayrıca daha sonrasında gelinen durum göz önüne alındığında, İslam âlimlerinin çabalarının ne denli etkili olduğu da ayrıca düşündürücüdür.

4.3. Kadın ve Aile

Son döneme gelindiğinde tartışmalardan en çok nasibini alan kurumların başında aile gelmiştir. Eşler arasında artan huzurlukların baş göstermesi aile kurumunun da sorgulanmasına sebep olmuş, nerede yanlış yaptık ve neleri düzeltmemiz lazım, tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Bu konuda *Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad* dergilerine baktığımız zaman, İslami emirlerin yanlış anlaşılmasını ortadan kaldırmak ve kadının İslamiyet'te sahip olduğu değeri ifade etmek isteyen son dönem Osmanlı âlimlerinin, kadın ve aile konularını makalelerinde ele aldıklarını görmekteyiz.

Aile içerisinde eşler arasında uyumsuzluğa sebep olarak ise şunlar sıralanmaktaydı: Kadının aile içindeki eşit olmayan konumu, eşlerin birbirlerini tanımadan yaptıkları evlilikler, kızların yetersiz eğitim görmesi, ailede çocuklar arasında cinsiyet ayrımı yapılması. Bu hususlar ıslah edilmesi gerekli meseleler olarak görülmekteydi.

4.3.1. Kadın ve Evlilik

Son Osmanlı döneminde kadının aile içinde sahip olduğu konuma bakıldığında değişim geçiren kurumlardan birisinin de evlilik müessesesi olduğu görülmektedir. Özellikle nikâh ve talak konuları üzerinde durulmuş, uygulamalardaki yanlışlıklara dikkat çekilmiş ve bu hususlardaki hükümlerin gözden geçirilmesinin gerekliliği sıkça vurgulanmıştır. Nikâhın öncesi ve sonrası, eşlerin birbirleriyle tanıştırmadan görücü usulü evlendirilmeleri bu husustaki tartışmalara temel olurken, talak konusunda ise boşama yetkisinin kocanın elinde bulunması tartışılan mevzuların başında gelmiştir. Ayrıca teaddüt-i zevcat meselesi de eleştirilen bir uygulama olarak ailenin sahip olduğu konunun iyileştirilmesi yönünde çözüm aranan sorunlar arasında yer almıştır (Çakır, 1996:187).

Teaddüt-i zevcat meselesi, gerek İslam kültürüne ait hususların araştırma ve incelenmesine eğilen müsteşriklerin çalışmalarında, gerekse İslam'a muhalif çevrelerin ileri sürdükleri itirazlarda, önemli tartışma alanlarından birisini oluşturmuş, bu sebeple

de dine dayalı bir uygulama olarak tenkit konularından birisi haline getirilmiştir (Karşı, 2003:176).

Nisa suresinde yer alan “Eğer yetim kızlar hakkında adil davranamayacağınızdan korkarsanız size helal olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. O kadınlar arasında da adalet yapamayacağınızdan korkarsanız birini alın; yahut ellerinizin altında bulunan cariyelerle yetinin. Bu haksızlık etmemeniz için daha uygundur.” ayetine dayanılarak birden fazla evliliğe izin verilmiş olması toplumda meydana gelen değişimle beraber sorgulanmaya başlanmıştır.

Konunun son derece hassas olması, İslam âlimlerini bu konuda da fikir beyan etmeye sevk etmiştir. Bu sebeple ilk dönem *Sırat-ı Müstakim* yazarlarından Musa Kazım bu konuya önem vermiş ve evlilik konusunu incelerken, teaddüt-i zevcat (çok eşlilik) meselesini de ele almıştır:

“Şeriatımızın emrettiği ve ‘Tesettür-i Nisvan Meselesi’ karşıtlarımızın şiddetli itirazlarına hedef olduğu meselelerden ikinci ve üçüncüsü de teaddüt-i zevcat ve talak meselesidir” (Musa Kazım, 1324:52).

Musa Kazım, teaddüt-i zevcat konusunu işlerken klasik düşünceden uzaklaşmamış, fakat meseleyi daha çok sosyolojik yönleriyle ele almıştır. Birden fazla evliliğin neden gerekli olduğu üzerinde durmuş ve bunu açıklarken de çok eşliliğin gerekliliğini evlilikteki maksatlarla açıklama yoluna gitmiştir:

“Malumdur ki izdivaçta iki büyük maksat vardır: Biri ‘tenasül’ diğeri ‘muhafaza-i iffet’dir. İşte bu iki maksada binaen izdivaç meşru olmuştur. Çünkü Allah’ın dilemesi kadar, bu âlemin düzeninin devamı insan cinsinin devamı ileldir. İnsan cinsinin devamı ise tenasül ileldir. Tenasül de hiç şüphe yok ki izdivaç ile hâsıl olur. Hâlbuki birçok izdivaçlar vardır ki onlara bu büyük fayda terettüp olmaz. Binaenaleyh eğer teaddüt-i zevcat meşru olmasaydı birçok kimselerin nesilleri kesilmiş olurdu” (Musa Kazım, 1324:52).

Görüldüğü gibi Musa Kazım, çok eşlilikle insan neslinin çoğalmasını birbirine bağlamış, insanların çocukları olmadığı takdirde birden fazla evlenmelerinin çok doğru olduğunu ve böyle kişilerin evlenmemeleri durumunda neslin zarara uğrayacağını ifade etmiş, bu konuda daha da ileri giderek çocuk sahibi olamayanların birden fazla evlilik yapmalarının zaruri olduğunu belirtmiştir:

“Neslin kesilmesi o kimseler hakkında bir zarar olduğu gibi bütün insanlık hakkında büyük bir zarardır...Şu halde teaddüt-i zevcat bu gibi kimseler hakkında zaruridir. Maahaza kat’iyyet kazanmış sosyal meselelerdendir ki bir milletin, bir devletin yükselmesine en büyük dayanak, nüfusun çokluğudur” (Musa Kazım, 1324:52).

Osmanlı Devleti’nin o dönemde içinde bulunduğu şartlar, savaşlarda birçok insanın kaybedilmesi, ayrıca kırsal kesimde insan gücü eksikliğinden kaynaklanan pek çok yetersizlikler de göz önünde bulundurulduğu zaman, Musa Kazım’ın, çok eşliliği tavsiye eden bu yorumları daha bir anlam kazanacaktır.

Teaddüt-i zevcatın gerekliliğini evlilikteki maksatlarla açıklamaya devam eden Musa Kazım diğer maksat olarak da iffetin korunmasını zikretmektedir. Ona göre evlilik insanları kötü arzulardan koruyan en önemli unsurdur ve bu sebeple bazı özel durumlarda insanların gayr-ı meşru ilişkilere kapılmaması için birden fazla evlilik yapması gerekli olabilir:

“Yine birçok izdivaçlar vardır ki onlara da evlenmenin gayesinden biri bulunan iffetin korunması mühim maksadı tereddüp etmez. Mesela zevce müzmin bir hastalığa müptela olur veyahut müthiş bir zarara uğrar...Bu zamanlar sırasında ise koca yaratılmış olduğu erkekliğinin gereğini kaza edemez ve buna tahammül etmek de elinden gelmez....Şu halde bu gibi adamlar haram yollara düşerek birçok aileyi mahv ve perişan eder ve nihayet kendisini de perişanlığa uğratar....Binaenaleyh bu gibi mühim noktalardan teaddüt-i zevcatın meşruiyeti zaruret hükmünü alır” (Musa Kazım, 1324:52-54).

Teaddüt-i zevcat konusunda klasik yaklaşımdan uzaklaşmayan Musa Kazım, görüldüğü gibi, erkeklerin birden fazla evlenebilmesini toplumda fuhşiyatı engelleyici bir unsur olarak kabul etmiş, aksi takdirde toplumda farklı şekillerde bozulmalar baş göstereceğini ifade etmiştir. Birden fazla evliliğe izin verilmediği takdirde insanların gayr-ı meşru ilişkilere kayacağını, buna bağlı olarak da evlilik hayatında, gizli saklı yapılan hareketlerden ötürü bazı çözümler baş göstereceğini belirtmiştir. Ona göre bu gibi durumlarda teaddüt-i zevcat uygulaması mübahlıktan da çıkacak, zaruri bir hal olacaktır.

Musa Kazım böylece teaddüt-i zevcata itiraz edenlere karşı açıklamalarda bulunmuş ve teaddüt-i zevcatın tamamen yaratılışa uygun bir uygulama olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Ona göre, teaddüt-i zevcat da tesettür gibi, zannedilenin aksine, insanların zararına değil faydasındadır:

“İşte görülüyor ki tesettür-i nisvan meselesi gibi teaddüt-i zevcat meselesinde de insanlık ve medeniyete aykırı bir şey yoktur. Bu da o mesele gibi insanlığa sırf menfaat olmak üzere meşru olmuştur” (Musa Kazım, 1324:52-54).

Burada, insanları ayaklandırarak, özellikle hanımlar arasında çok eşliliğe karşı cephe oluşturmaya çalışanlara karşı Musa Kazım’ın savunmacı bir şekilde yaklaştığı görülmektedir. Tesettüre karşı çıkanlar olduğu gibi, teaddüt-i zevcat konusunda da bazı itirazlar olduğunu ifade etmiş ve bu uygulamayı medeniyet dışı olarak kabul edenlere karşı cevap vermeye çalışmıştır.

Sırat-ı Müstakim’de yazılmış olan teaddüt-i zevcat ile ilgili yazılara bakıldığında bir tercüme dikkati çekmektedir. M. Şerafettin Yaltkaya, aslen Hollandalı filozof Arthur Schopenhaur’un kadınlar hakkında yazmış olduğu bir makalesini tercüme ederek, bu konudaki kendi fikirlerini de ispatlamaya çalışmıştır. Musa Kazım gibi çok eşliliğin gerekliliğini savunan M. Şerafettin, fikirlerini desteklemek amacıyla çok değişik görüşlere sahip bir şahıs olan Schopenhaur gibi bir filozoftan tercümede bulunmaktan çekinmemiştir. Bu makalede kadınların fitri özelliklerinden bahseden Schopenhauer, teaddüt-i zevcatı kabul etmiş birisi olarak tanınmış, yazısında da çok eşlilik hakkında bazı açıklamalarda bulunmuştur:

“Kadının erkek ile hukukça müsavi olmasına binaen Avrupa’da izdivac kanunları bozuk bina edilmişlerdir.....Bir kadın ile yaşamaya dair olan madde-i kanuniye elbette nüfuz-u nazar ashabi olan zevatı memnun bırakmamaktadır. Teaddüt-i zevcatı tecviz eden memleketlerde kadınların sefaletе düşmemesi nazar-ı itibara alınmış olmakla haklarında daha çok hürmetle muamele edilmiş demektir...Ne kadar kimsesiz kadınlar vardır ki metaib-i hayat altında ezilmekte ve sıkıntılı işleri görmeye mecbur olmaktadır” (M. Şerafeddin, 1327:266).

“Teaddüt-i zevcatı bir fariza-i içtimaiye olarak telakki ve kabul eylemeliyiz. Hayatın esas kaidelerini nazar-ı mütalaaya alacak olursak izdivac-ı mükerreri men edecek hiçbir makul sebep göremeyiz. Hususiyle kadın her hangi bir arızaya binaenvazife-i tenasüliyyesini ifaya muktedir olamazsa ne yapmalıdır?” (M. Şerafeddin, 1327:266).

Arthur Schopenhauer da çok evliliğin toplumsal boyutunu ele almış, böylelikle fitrata en uygun uygulama olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Toplumda korunmaya muhtaç kadınların ve kızların ancak bu sayede himaye edilebileceğini, bu sebeple toplumun ıslahı için çok eşlilik uygulamasına izin verilmesi gerektiğini belirtmiştir. M. Şerafeddin, Schopenhauer hakkında ilave ettiği dipnotta, bu açıklamalarından dolayı filozofun dört kadına sahip olmak istediği gibi bir kanaatin toplum içinde yerleştiğini de ayrıca ifade etmiştir (M. Şerafeddin, 1327:263).

M. Şerafeddin'in böyle bir konuda yabancı bir filozofun görüşlerine yer vermesi oldukça dikkat çekicidir. Onun bu tercümeyle, teaddüt-i zevcatın, batı medeniyetini engelleyici, asra uymayan bir uygulama olduğunu söyleyenlerin bu iddialarına karşı, yabancı bir şahıs kullanarak çürütme maksadıyla yapmış olması muhtemeldir. Çünkü tercümenin sonunda bizzat kendisi bu hususu şöyle dile getirmektedir:

“Biz İslam'ın kurallarına sadık kaldıkça ebedi olarak kadınlarımız doğal çevrenin dışına çıkmayacaklardır. Bugün Hıristiyan olan Avrupalılar yalnız böyle büyük filozoflar tarafından yanlışını çıkarmakla kalmazlar. Dinleri de bu duruma engeldir” (M. Şerafeddin, 1327:267).

M. Şerafeddin, yabancı gözüyle incelediği teaddüt-i zevcat konusunda kendi düşüncelerini de makaleye eklediği dipnotta şöyle belirtmektedir:

“Fakat bu teaddüt kadın haklarını yerle bir edip hatta onlara insani bir kıymet atfetmeyip şark denilince bir Avrupalının tasavvuru gibi bir erkeğin tatmini için kış kafesleri arkasında her şeyden mahrum bırakarak binlerce kız ve kadınları harem dairesine doldurmak demek değildir....” (M. Şerafeddin, 1327:267).

Böylelikle teaddüt-i zevcatın harem oluşturmakla bir ilgisi olmadığını özellikle beyan eden M. Şerafeddin yazısının devamında, ancak bazı şartlar vuku bulduğunda bir erkeğin diğer hanımının üzerine evlenebileceğini, aksi takdirde ise evlenmesinin asla caiz olmayacağını da ifade etmiştir. (Nur suresindeki) ayetteki “fevahideten” ifadesiyle bunun açık bir şekilde tebliğ edildiğine işaret eden M. Şerafeddin, bir erkeğin zaruret olmadıkça birden fazla evlenemeyeceğine de dikkat çekmiştir (M. Şerafeddin, 1327:267).

Teaddüt-i zevcat meselesi üzerinde sadece erkeklerin değil, kadınların da oldukça söz sahibi oldukları görülmektedir. II. Meşrutiyet'le birlikte yaşanan büyük inkılap sonrasında aile hayatının değişime uğraması en çok kadınları etkilemiş, kız okullarının kurulmasıyla birlikte kadınların eğitime olan ilgileri artmış, adet ve göreneklerde de değişim başlamıştı. En önemlisi kadınlar her anlamda değişmişlerdi. Kadınları rahatsız eden konuların başında da teaddüt-i zevcat geliyordu. Toplumda uygulama olarak teaddüt-i zevcat fazla yaygın olmadığını halde bir toplumsal kural olarak varoluşu bile yeterliydi. Bu sebeple kadınlar, teaddüt-i zevcatı kendilerine yönelik bir tehdit olarak görmekteydiler. Toplumsal baskı ve yaşanan değişim süreci de bunu etkilemekteydi. Karısı üzerine ikinci bir kadınla evlenen kocaya karşı çıkmak imkânsızdı. Çünkü bu beraberinde, güvenceden yoksun kadının evden dışarı atılmasını da getirebilecekti. İşte

bu sebeple kadınlar teaddüt-i zevcat uygulamasından duydukları rahatsızlığı açıkça bazı basın organlarında dile getirmekten de çekinmiyorlardı. Birçoğu da Kur'ân'daki bu konuyla alakalı olan ayete dikkat çekerek, (Nur suresi) uygulamaların yanlışlığını belirtiyorlardı (Bu konuda kadınların dile getirdiği meselelerle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Çakır, 1996:206).

Osmanlı'nın son dönemlerinde ilk kez bir de Aile Hukuku Kararnamesi hazırlanmış, bu kararnamelerin hazırlanmasında ise Batıcı, İslamcı ve Türkçü fikir hareketlerinin kadın konusunda oluşturdukları kamuoyunun büyük etkisi olmuştur. Bu kararname ile Osmanlı tarihinde ilk defa, birden fazla eşliliğin belirli ölçüde sınırlandırılması yönünde önemli bir adım atılmıştır. Buna göre kadın, istediği takdirde, nikâh esnasında kocasına evlilik hayatı boyunca tek eşle yetinmesi konusunda şart ileri sürebilecektir (Karşlı, 2003:183). Kanunlarda böyle bir uygulamaya yer verilmesi bile dikkat çekicidir. Böylelikle kadın, daha evlilik öncesinde, kocasından tekrar evlenemeyeceğine dair bir garanti de almış olmaktadır. Hâlbuki daha önceki uygulamalarda böyle bir şey görmek mümkün değildir.

Osmanlı ulemalarından Musa Carullah da, İslam'da çok eşliliğin gereklerini şu şekilde sıralamıştır:

1. Maslahata tabidir.
2. Zaruretlerle sınırlıdır.
3. Şartlara bağlıdır.
4. Daha büyük mefsedetlerden korunmak amacıyla meşru kılınmıştır.
5. Mefsedet getirecek çok eşlilik hiçbir şekilde meşru değildir. (Carullah, 2002:89)

Genel olarak İslami düşünceyi savunan kesimin teaddüt-i zevcat konusundaki yorumlarına bakıldığında çok eşliliğin bir ruhsat olarak ele alındığı görülmektedir. Buna göre toplumda iffetin korunması, sahipsiz kadınlara sahip çıkılması ve neslin devamı için teaddüt-i zevcat gereklidir ve toplum yapısına ters düşmeyen, oldukça yerinde bir uygulamadır, fakat bu uygulama sadece şartlar gerektirdiğinde mümkündür, İslam'da asıl olan ise tek eşliliğdir (Aksekili, 1329:226).

Son dönemde tartışılan bir başka konu da nikâh meselesidir. Nikâhtan önce eşlerin birbirini görüp görmemesi, görücü usulü evlilik, nikâha eskisi kadar önem verilmemesi ve nikâhın giderek sadece bir zevk ve eğlence vasıtasına dönüştürülmesi tartışılan konuların başında gelmiştir.

Sırat-ı Müstakim dergisinde evlilik konusunda yazılan makalelere baktığımızda nikâh konusuna çok önem verildiğini görmekteyiz. Son Osmanlı âlimlerinden İsmail Hakkı İzmirli de, Nur suresindeki “İçinizden evli olmayanları, köle ve cariyelerinizden evlenmeye müsait olanları evlendirin? Eğer fakir iseler, Allah lütfu ile onların ihtiyaçlarını giderir. Çünkü Allah’ın lütfu geniştir. Her şeyi hakkıyla bilir (ihtiyaçları ve lütfu lâıyk olanları da bilir)” (Nur/32) ayetinin açıklamasını yaparak nikâh konusuna değinmiştir. Ayet-i kerimeyi, hadis-i şeriflerden örnekler vererek izah etmiş ve evliliğin lüzumuna dikkat çekmiştir. İsmail Hakkı önce evliliğin gerekliliğinden bahsetmiş, evliliğin nesebin korunmasında yüklendiği rolü ifade etmeye çalışmıştır. Buna göre:

“Nesep; tehzib, ahlak, ülfet ve muâşerete, hüsn-ü terbiyeye, mezid şefkate mefza bulunduğundan salah-ı âlem ve beka-i benî Adem için muhafazası lâ büddedir. Bunun için Cenab-ı Hak evvela sefahden ve sonra ona sebep olabilecek keyfiyet ve ahvalden şiddetle men ve zecr buyurmuş, müteakiben bu ayet-i kerimede dahi nesebi hıfz ve vikaye eden nikâh ve izdivacı emretmiştir” (İsmail Hakkı, 1327:53).

Konulara daha klasik bir şekilde yaklaşan İsmail Hakkı, döneminde yazan birçok İslami düşünürden farklı olarak, meselelere sosyolojik izahlar getirmek yerine, uhrevi açıdan bakmayı tercih etmiştir, ayrıca olayın ahlaki boyutuna da daha çok dikkat çekmiştir. İsmail Hakkı, böylelikle, nikâh müessesesini hafife alanlara da cevap vermiştir:

“Zat-ı Nübüvvetpenah Efendimiz buyurmuşlardır: “Din ve şeriatımı seven, sünnetim olan nikâh ile amel olsun.” Diğer hadis-i şerifte de varid olmuştur ki “Her kim tezevvüc edecek şeyi olup da tezevvüc etmezse bizden değildir.”.... Yine bir hadis-i nebeviyyede buyurulmuştur: “Vedud ve velud olanı tezevvüc edin, sizin kesretiniz ile ben ümmetlere galebe çalarım” (İsmail Hakkı, 1327:53).

Böylece Hz. Peygamber’in (s.a.s) hadislerine de değinen İsmail Hakkı, Hz. Peygamber’in (s.a.s) evliliğe çok önem verdiğini, bu sebeple İslam dininde nikâha ayrı bir değer verildiğini ifade etmeye çalışmış, özellikle toplumda baş gösteren ahlak bozukluğuna dur diyebilmek için de nikâhın koruyucu bir unsur olduğuna dikkat çekmiştir. İsmail Hakkı, nikâhın nasıl bir ahlaki müeyyide olduğunu ve evlenen insanın nasıl kendisini kötülüklerden ve fuhşiyattan koruduğunu ispat etmek için de delil olarak İhya’daki şu rivayeti zikretmiştir:

“*İhya-i Ulumi'd-Din*’den Kitab-u Adabi’n-Nikah’da şöyle zikrolunmuş: “Tezevvüc eden kimse dininin nısfını fesaddan sıyanet etmiş olduğundan nısf-ı saniyede Cenab-ı Hak’ka muhalefetden hazreylesin. Filvakıta ağleb-i ahvalde kişinin dinini ferciyle batnı ifsad edip, tezevvüc fercin fesadına mani olduğu cihetle bu hadis-i şerifede de tezevvücün efdaliyyetine işaret vardır” (İsmail Hakkı, 1327:54).

Bazı insanların geçim derdi endişesiyle ve zenginliğine mani olacak düşüncesiyle evlenmeye soğuk bakmalarına karşı bir cevap olarak ise, evliliğin, zannedilenin aksine insanları zenginleştireceğini ifade etmiş ve ayet-i kerimenin “Eğer fakir iseler, Allah lütfu ile onların ihtiyaçlarını giderir.” kısmını şöyle yorumlamıştır:

“Bu kavli şerif, izdivac edenlerde ğına hasıl olacağına bir va’d-i ilahidir....Bir gün Resûl-ü Ekrem Efendimize birisi ihtiyacından şikayet etdikde taraf-ı nübüvvetpenahlarından “Tezevvüc etmelisin” buyurulmuştur. Bir insan tehhül ederse iâşe-i iyal için kesbde sa’y-i belîğ ibraz edeceğinden hakkın avn ve keremiyle yoksulluktan daha ziyade uzaklaşır ve refika-i sadıkasının yardımıyla hanesi ma’mur ve abadan olur” (İsmail Hakkı, 1327:54).

Burada akli izahlar getiren İsmail Hakkı, ayette bahsedilenin gerçek olduğunu, Allah’ın o kimseyi evlilik sebebiyle nasıl zenginleştireceğini farklı bir açıdan yorumlamaya çalışmıştır. Evlenen insanın aile sorumluluğu yüklenmesi sebebiyle çalışmasına daha çok dikkat edeceğini ve israftan kaçınacağını ifade eden İsmail Hakkı, çok çalışkan ve iktisat eden insanların aile hayatının da zengin olacağını ifade etmiştir. Nikâhın aynı zamanda hem kadın hem de erkek için bir nimet ve saadet olduğunu ise şu sözlerle belirtmiştir: “Tezevvüc tenasül-i insani vücuda gelmesi için bir menba-i feyz ve bereket, hüsn-i hal ile yaşamak için azim bir nimet ve saadettir” (İsmail Hakkı, 1327:54). Bu sözleriyle evliliğin bir başka yönüne dikkat çeken İsmail Hakkı, tenasül yani neslin çoğalması için evliliğin ne kadar önemli olduğuna vurgu yaparak, ne bitmez bir bereket olduğunu dile getirmiş, aynı zamanda mutlu bir yuvanın insan üzerinde yapacağı olumlu etkileri, kazandıracığı güzel davranışları da ifade etmiştir. Buna göre insanın dünya hayatında elde edebileceği en büyük nimet, en büyük mutluluk ancak evlilik sayesinde mümkündür.

İsmail Hakkı, evliliğin önemi üzerinde durduktan sonra, toplumda evliliğe olan rağbetin giderek azaldığından bahsederek, ne yazık ki, insanların batıya olan özentisi sebebiyle evlilikten uzaklaştığını, bu sebeple de İslam nüfusunun azaldığını ifade etmiştir. Özellikle yaşanan savaşlar sebebiyle yitirilen canlar ve eksilen nüfus düşünüldüğünde İslam âlimlerinin evliliği ve çok çocuk sahibi olmayı teşvik etmeleri çok normal görülmektedir: “Nüfus-u İslamiyenin yüzde yirmi beş nispetinde tenakus ettiği ve

noksanın günden güne artmakta olduğu Dersaadet Nüfus Dairesi'nde buluna bir zattan vaktiyle mesmu' rakam-ı huruf olmuş idi" (İsmail Hakkı, 1327:54).

İsmail Hakkı, evlenmek ve evlat yetiştirmenin ne büyük bir nimet ve ne büyük bir saadet olduğunu anlamak istemeyenlere karşı cevap olmak üzere bir Amerikalı gazetecinin görüşlerine yer vermiş ve Amerika'da yaşananları kendi söylediklerine delil olarak zikretmiştir. İnsanların evlilikten kaçınmalarının sonunda nüfusun nasıl azalacağını ifade eden bu Amerikalı gazeteci, aynı zamanda kadınların da anne olmak istemediklerini de söylemiştir:

“ Sadhezâr esef. Muasırlarımızdan Amerikalı bir muharrir, Amerikalı kadınların, evlat yetiştirmemeleri ve validelik vezâifinden ve erkeklerin teehhülden kaçınmaları hasebiyle Amerika'da tezâyüd-i nüfusa hâle geldiğini müteesifâne beyan ettikten sonra “Bir memlekette erkekler kesirü'l efrad bir aileyi geçindirmekten korkarak teehhül etmezler ve kadınlar dahi bir kadın için en büyük saadetin iyi bir zevce ve valide olmaktan ibaret bulunduğunu anlamazlarsa o memleketin âtisinden korkulur” demiştir” (İsmail Hakkı, 1327:54).

Buradaki yorum çok dikkat çekicidir. Amerikalı gazeteci, geçim derdiyle evlenmekten korkan erkeklere ve anne olmaktan çekinen kadınlara sahip bir milletin geleceğinin de olamayacağını ifade etmektedir. İsmail Hakkı da adeta bir yabancı diliyle bu hususu zikrederek, bakın, bizim halimiz de öyle olabilir, demeye getirmiş ve gençleri, milletin geleceği adına biraz daha idealist düşünmeye sevk etmek istemiştir.

Nikâh ve boşanma konusunda da önemli açıklamalar yapan Musa Kazım, nikâhtan bahsederken, evliliğin toplum için ne kadar gerekli olduğunu ifade etmeye çalışmış, bu sebeple de evlilik sayesinde hem ferdin, hem de toplumun elde edeceği menfaatleri şöyle sıralamıştır:

“...Beşeriyetin nasb-ı enzar tahsir eylediği evc-i medeniyete, nokta-i kemale yükselebilmesi aile irtibatından başlıyor. Mümkün mertebe teksir-i aileye çalışmak icabat-ı medeniyyedendir. Nikâh ki fevâidi bîpayandır, öyle yıkıntıya maruz olmamalıdır. Zira sonra terakki kabil olmaz. Hatta nizam-ı âlem muhafaza edilemez” (Musa Kazım, 1324:68).

Bu şekilde nikâha çok önemli bir görev yükleyen Musa Kazım, medeniyet yolunda terakki etmeyle aile bağlarının sağlamlığı arasında bir ilişki kurmaya çalışmıştır. Ona göre aile hayatının yok olması, aynı zamanda toplum hayatının da yıkımı demektir. Bu sebeple eğer insanlar terakki etmek ve iyi bir toplum düzeni kurmak istiyorlarsa aileyi de muhafaza etmek zorundadırlar.

Nikâhın toplum açısından sahip olduğu öneme dikkat çeken Musa Kazım, diğer taraftan ferde kazandıracaklarını da göz ardı etmemiştir. Nikâhı bir ibadet olarak ele almış, insanların evlenerek hem ibadet sevabı kazanacaklarını, hem de toplumun ıslahına vasıta olacaklarını belirtmiştir:

“İbadetin yönlerinden sayılan nikâhın derece-i ehemmiyeti herkesce malumdur. Bir kere zevceyn yekdiğerinden istifade ederek birçok fenalıkların önü alınır.İzdivac sayesinde insanlar teksir eder. İzdivac sayesinde cemiyet payidar olur. İzdivac sayesinde tehzi-i ahlak edilir. Yine izdivac sayesinde âlem intizam bulur.”(Musa Kazım, 1324:68)

Musa Kazım burada ayrıca, nikâhın insanların çalışma gücünü artırdığını ve eşlerin nikâh sayesinde huzur bulduğunu da dile getirmiştir. Buna rağmen evlenip de bu huzuru bulamayanların var olmasını ve eşler arasında geçimsizlik ve anlaşmazlıklar çıkmasını insanların hatalarına bağlamış ve evlilik konusunda eleştirilmesi gerekenin şeriat değil, şeriatın uygulamasını bilmeyen insanlar olması gerektiğini de ifade etmiştir. Musa Kazım buradan yola çıkarak nikâh akdi üzerinde de durmuş ve evlenmek isteyen kişilerin sahip olması gereken şartlardan tafsilatlı bir şekilde bahsetmiştir:

“Fakat bu kusur, hâşâ, şeriatda değil! Şüphesiz ki bizdedir. Talim ve terbiyedeki noksandan ve nikâha müteallik olan şer’i ahkâma tamamiyle uymamaktan dolaydır. Zira İslam şeriatı nikâhın sıhhatinde ve bir rivayette lüzumunda –yani feshi kabul edilmemesinde- zevcin zevceye nesepte, diyanet ve ahlakta, servet ve san’atta ve daha birçok vasıflarda küfûv olmasını şart saydığı gibi evlendiği takdirde zevcesine eziyet edeceği ve onu yedirip içirmekten aciz kalacağı, hâsılı kocalık haklarını yerine getiremeyeceği bilinen kimseye de tezevvücü haram kılmıştır” (Musa Kazım, 1324:93).

Anlaşıldığı üzere Musa Kazım mutlu bir evliliğin ancak birbirine denk eşlerin bir araya gelmesi ile mümkün olacağını ifade etmiş, asıl olanın din ve iffet bakımından uyum olduğunu ifade etmiş, hatta denkliğin nikâhın sıhhatinin şartlarından olduğunu da belirtmiştir. İslamiyeti ilk yüzyıllarda kabul eden Türkler’in bu husustaki uygulamalarına bakıldığında, toplumun bu konudaki hassasiyeti de hemen fark edilmektedir. Yazılı ilk Türk İslam Edebiyatı örneklerinden olan Kutadgu Bilig’de de denkliğe dikkat çekilerek, evlenme konusunda, erkeklere, iffetli kadın aramaları ve bu vasıftaki kadının soylu, zengin ve güzel kadınlardan daha üstün tutulması gerektiği tavsiye edilmiştir (Arat, 1991:449-452). Musa Kazım’ın ifadelerine bakıldığında ilk zamandan son zamana kadar tavsiye edilenin pek de değişmediği görülmektedir. Nikâhta eşlerin birbirine denk olmasının çok önemli olduğunu, şeriatteki uygulamanın da bu doğrultuda olduğunu söyleyen Musa Kazım, her isteyen evlenemeyeceğini,

ancak şartlarını taşıyan kişilerin evlenebileceğini belirtmiş ve bu konuda değişik bir sınıflandırma yaparak, evliliği sünnet, vacip, mekruh, haram ve mendup olarak çeşitlendirmiştir. Bazı durumlarda evliliğin haram olduğunu belirtmesi de ayrıca dikkat çekicidir:

“Bu münasebetle nikâhın sıfat ve bazı adabını açıklayalım: Nikâh; mihir, nafaka ve saireye iktidar ile beraber itidal halinde sünnet-i müekkededir. Tevekan (aşırı istek) halinde yani nefis zina isteğinden men edilemeyecek derecede kadınlara iştiha zamanında vaciptir. Eziyet korkusu, yani kocalık haklarını gereğince yapmakta kusur edeceğinden korkmak durumunda mekruhtur. Kocalık hakkını ifa edemeyeceği bilindiği takdirde haramdır. Ve akitten önce tezevvüce isteği olan erkek, evlenilmesi istenen kadına bakması ve o kadının yaş ve mal cihetiyle erkeğin altında; terbiye edep ve iffet ile güzellik hasebiyle erkeğin üzerinde olması menduptur” (Musa Kazım, 1324:94).

Osmanlı Devleti'nin değişime uğramasıyla beraber boşanma konusunda ki uygulamalar da sıkça eleştirilmiştir. Bu konuda tartışmaya sebep olan durumların başında boşama yetkisinin erkeğe verilmesi gelmektedir. Tartışılan bir başka konu ise, eşlerin birbirini görmeden ve yeterince tanımadan evlenmeleri sebebiyle çok kısa zamanda birbirleriyle geçinemeyerek boşanma yolunu tercih etmeleridir. Bu konuda kadınların tesettürlü olmaları da ayrıca eleştirilmiş, kadınların tesettürsüz olmaları halinde eşlerin birbirlerini daha rahat tanıyacakları da ileri sürülmüştür.

Sırat-ı Müstakim'deki makalelerinde boşanma konusuna da değinen Musa Kazım, tesettür ve teaddüd-i zevcat gibi boşanmanın da zarurat-ı beşeriyeden olduğunu söylemektedir: “Şeriat-ı Muhammediyyenin müsaade gösterdiği talak meselesine gelince: Bu da tesettür-i nisvan ve teaddüd-i zevcat meseleleri gibi zarurat-ı beşeriyeden olup kanun-i esasinin bahşettiği hürriyet ve adalete münafi değildir” Boşanmanın çok hoş olmasa da gerekli bir uygulama olduğunu ifade etmeye çalışan Musa Kazım, mecbur kalmadıkça boşanma yolunun tercih edilmemesi gerektiğini de delillerle ispatlamaya çalışmış, bu sebeple de Şernblali'nin¹ konu hakkındaki görüşünü burada zikretmiştir: “Fi'l vakıa talak da asıl olan hurmettir. (Şernblali) Çünkü talak kayd-ı nikâhı ortadan kaldırıyor. Bu ise bir aileyi perişan etmek demektir” (Musa Kazım, 1324:68).

¹ Camiu'l Ezher'de müderrislik yapmış Hanefi bir Mısırlı fıkıh âlimi, Eserleri: *Nuru'l İzah, İmdadü'l Fettah, Merakı'l Felah, Merakı's Saade, Dürer Haşiyesi*.

Daha önce de dile getirdiği üzere evliliği bir ibadet olarak nitelendiren Musa Kazım, toplumu evliliğe teşvik ve ailede baş gösteren çözülmeyi önlemek gayesiyle, boşanmanın doğru bir hareket olmadığını ayet ve hadislerle de ispatlamaya çalışmıştır:

“İşte “talak” bu kadar makasıd-ı diniye ve dünyeviyyeyi kesrettiği için onda asıl olan hürmet ve memnûiyettir. Nitekim “Eğer kadınlarınız size itaat ederlerse onların aleyhine bir yol aramayınız. Yani onları tatlik etmeyiniz.”(Nisa, 34) mealindeki nass-ı celilesi ve “Kadınları tezevvüc ediniz fakat sonra tatlik etmeyiniz. Yani bilâ sebep boşamayınız. Zira talak öyle bir şeydir ki arşı’r-Rahman ondan ihtizaz eder.” mefadında olan ve “Cenab-ı Hakk’ın en sevmediği helal, talaktır.” medlulünde bulunan “Mücerred tecdid-i zevk için kadın alıp boşamayınız. Zira mahza böyle tecdid-i zevk için kadın alıp boşayan erkekleri ve kocaya varıp boşanan kadınları Allah sevmez.” manasını ifade eden ehadis-i şerifesi talaktaki memnuiyet-i asliyyeye sarahaten delalet etmektedir. (İmam Şa’rani, *Keşfü’l Ğame*)”(Musa Kazım, 1324:68)

Boşanmanın Allah’ın hoş görmediği bir uygulama olduğunu ayet ve hadislerle dile getiren Musa Kazım, birtakım ihtiyaçlardan dolayı, İslam’ın boşanmayı meşru kıldığını da dile getirmiştir:

“Fakat ihtiyaç ve zarurete binaen talak meşru olmuştur. Zira zevceyn beyninde tebayün-i ahlak hasebiyle buğz ve adavet husule gelir, ve bu halde devam edecek olur ve alehusus zevce mucib-i töhmet bir halde bulunursa bunlardan çare-i halas ancak talaktır.....Madem ki geçinmeleri kabil değildir, iftirakları zaruret halini alıyor, onların ayrılması lazımdır, muvafık-ı hikmettir” (Musa Kazım, 1324:69).

Buna göre o, eğer geçinmeleri mümkün değilse karı-kocanın zorla birlikte tutulamayacağını, birbirleriyle anlaşmalarının asla mümkün olmadığı durumlarda, talakın onlar için en uygun davranış olduğunu ifade etmiş ve bu insanların boşanmasının hikmete uygun olacağını da belirtmiştir. Ona göre, birbirlerine tamamen zıt iki insanın zorla evlilik bağı ile tutulması durumunda, hem erkek, hem de kadın dünya ve ahiret mutluluğundan mahrum kalacaktır. Sevginin olmadığı bir evlilikte aile hayatının her iki taraf için çekilmez bir hal alacağını dile getirmiş ve bu sebeple boşanmayı Allah’ın bir insanlara bir lütfu olarak görmüştür: “Binaenaleyh zevce ile zevcenin beynlerinde mesudane yaşamalarına mani olacak bu gibi ahvalin vukuu takdirinde, talaka mesağ gösterilmesi Cenab-ı Hakkın nev’i beşere olan eltaf-ı sübhaniyesi cümlesindedir. Yani bu da bir nimet-i uzma-i ilahidir” (Musa Kazım, 1324:69).

İslam’daki boşanmayla ilgili hükümlerin çok tartışılması ve bu uygulamalarda değişikliğe gidilmesinin sıkça talep edilmesi karşısında, İslam’ın bu konudaki

üstünlüğünü göstermek isteyen Musa Kazım, genel bir değerlendirme yaparak, medeni bütün milletlerin boşanmayı zaruret olarak gördüğünü, fakat keyfiyet olarak farklı uygulamalar takip ettiklerini söyler ve şunu ilave eder: “Boşanma konusunda İslam’ın hükümleri hepsinden daha üstündür. Hatta bugün milel-i medeniyenin ekserisi dahi talakın zaruriyet-i beşeriyeden olduğuna kesb-i kanaat etmişler ve talakı kabul etmişlerdir. Şu kadar ki onların kabul ettikleri talakın keyfiyeti başkadır..... Fakat şeriat-ı garra-i Ahmediyenin şu meselede dahi rüçhanı bedihidir” (Musa Kazım, 1324:69).

İsmail Hakkı da nikâhın faydaları ve lüzumunu belirttikten sonra boşanma konusunu ele almış ve eşlerin ancak zaruri durumlarda boşanmayı tercih edebileceklerini, aksi takdirde, mazeretsiz boşanmanın mübah olmayacağını söylemiştir. Bu konuda o da Hz.Peygamber’in (s.a.s) hadislerinden örnekler vermiş, boşanmanın İslam’da çok hoş görülmeyen bir uygulama olduğunu böylece dile getirmeye çalışmıştır:

“Talak ancak esbab-ı zaruriye bulunduğu vakit mübahtır. Behemehâl mufarakatın vukuunu icab etmeyen ahvalde talak mübah değildir, Resûl-ü Ekrem (s.a.s) Efendimiz: “Allah katında mübahların en hoş gitmeyeni talaktır.” buyurmuştur. Yine, mişkât-i dirahşan nübüvvetten “Tezvic edin ve fakat tatlik etmeyin, zira talakdan arş-ı rahman sarsılır.” hadisi şeref sudûr etmiştir” (Musa Kazım, 1324:69).

Musa Kazım gibi İsmail Hakkı’nın da görüşlerine kesinlik kazandırmak amacıyla, fıkıh âlimi Şernblali’nin bu konuda söylediklerini delil olarak sunduğu görülmektedir. Ayrıca bu şekilde, dindeki boşanma hükümlerini eleştirerek, boşanmadaki hikmetleri tam anlayamamış olanlara da bir cevap vermeye çalışmıştır:

“*Dürer* haşiyesi Şernblali’de bu babda zikrolunan kelamın hulasası şudur: “Esahh olan budur ki mufarakatı icab eder bir ihtiyaç ve zarurete mebni olmadıkça talak mahzurdur. Talak nezd-i ilahide pek mebguz, ve menfur bir keyfiyet olduğu halde meşruiyeti zevceyn beyninde tebayün-i ahlak hasebiyle buğz ve münaferet vukua gelip de hiçbir vechile i’tilaf kâbil olamadığı ve ale’l husus zevce mucib-i töhmet bir halde bulunduğu zaman çare-i halas ancak talak olması ve nisânın zimam-ı idaresi ricalin elinde bulunması hikmetine mebnidir.” Talakın hikmet-i meşruiyetine vakıf olmayan veyahut bildiği halde teğafül eden bazı bedhûhan din-i mübine karşı, bugün garbın talakı âmmeten kabul ederek hükm-i şer’îye manen iktida etmiş olmaları cevab-ı kafi delil-i şâfidir” (İsmail Hakkı, 1327:54).

Boşanmanın zarureti hakkında yazılanlara bakıldığında meselenin daha çok ahlaki boyutta ele alındığı fark edilmektedir. Anlaşılan odur ki, ulema talakın çirkin olduğunu ifade etmeye çalışmış, bu nedenle de konunun vahametini belirten hadislere ve fikihi

delillere sık sık başvurmuşlardır. Fakat her ne kadar hoş görülmesi de, İslam'ın son çare olarak boşanmaya izin verdiğini, bunun fitrata en uygun bir uygulama olduğunu da belirtmişlerdir.

Son dönemde boşanma konusundaki uygulamalarda bazı değişiklikler yapıldığını belirten Musa Kazım, bu uygulamalar hakkında eleştirilerde de bulunmuştur. Boşanmanın son zamanlarda mahkemeye verildiğini, fakat bunun kocanın elindeki talak hakkını aza indirdiğini ifade eden Musa Kazım, bu durumda talakın icrası hususunda ortaya çıkabilecek ihtimaller üzerinde durmuş ve talakın mahkemenin eline verilmesi ile karı-koca için uygun olmayan bazı durumların ortaya çıkacağını, bu ihtimalleri değerlendirmek sureti ile ele almıştır: “Zira esasen talakın şekli lüzumu kabul edildikten sonra yalnız suret-i icrası kalır ki bunda üç ihtimal caridir.”

“Birinci ihtimal: Emr-i talakın zevcenin yedine verilmesidir. Bu ihtimal iki cihetle batıldır. Evvelen: Kadınlar teşkilat-ı bedeniye iktizasınca seri’l infial olup cüz’i bir şeyden müteessir olurlar. Ekserisi ehemmiyetsiz bir şeyden, bir hiçten dolayı hemen talaka cür’et ederek içinde buldukları ailelerinin mahv ve perişan olmalarına sebebiyet verirler. Sonra da ducar-ı nimet olurlar. Fakat ne faide ki her şey bitmiştir”(Musa Kazım, 1324:69).

Birinci olarak, boşama hakkının kadının eline verilmesini değerlendiren Musa Kazım, görüldüğü gibi, bunun doğru bir uygulama olmadığını ifade etmiştir. Musa Kazım burada, modern düşünceye ters düşecek izahlarda bulunmakta, Osmanlı ulemasında hala baskın düşünce olan, erkek hâkimiyetinin söz konusu olduğu bir toplum anlayışını gözler önüne sermektedir. Ona göre kadın, yaratılıştan sahip olduğu bazı hassas duygular sebebiyle çok çabuk sinirlenmekte ve olaylar hakkında çok çabuk karar vermektedir. İşte bu sebeple de kocasına herhangi bir şeyden dolayı kırılan, müteessir olan bir kadın duygularıyla hareket ederek, düşünmeden boşanma kararı alabilmektedir. Bu konuda oldukça kesin konuşan Musa Kazım, talakın kadınların eline verilmesi durumunda, yeryüzünde aile bağına koruyacak çok az aile kalacağını da ayrıca belirtmiştir (Musa Kazım, 1324:69).

Kadının yaratılışı itibarı ile boşama hakkı alamayacağını bu şekilde ifade eden Musa Kazım, erkek hâkimiyetinin yaygın olduğu bir toplumda kadına boşama hakkı verilmesinin aynı zamanda hâkimiyet verilmesi anlamına da geleceğini söylemektedir:

“Saniyen; emr-i talakı bir hakk-ı zâti olmak üzere zevcenin yed-i salahiyetine bırakmak, ona bir nev’i hakimiyet bahşetmek demektir. Bu ise doğru olamaz. Zira

ailenin bütün ayrıntılı işleriyle mükellef olan zevcin üzerine hiç bir şeyle mükellef olmayan zevcenin hâkimiyetini tasdik edecek hiçbir akl-ı selim tasavvur olunmaz. Binaenaleyh onlara böyle bir iktidarın verilmesi muğayir-i akıl ve hikmettir. Bunun içindir ki Cenab-ı Hak Kur'ân-ı Hâkim'inde 'Erkekler kadınlar üzerine güçlü kılınmıştır.'(Nisa/34) buyurmuştur" (Musa Kazım, 1324:69).

Görüldüğü gibi bu konuda klasik düşünceden uzaklaşmayan Musa Kazım kadına boşanma hakkının tanınmasını 'kavvamlık'la bağdaştırmış ve bunun kesinlikle doğru olmadığını ifade etmeye çalışmıştır. Ona göre kadın evde hiçbir şeyle mükellef değildir ve bu sebeple de boşama hakkı elde etmeye salahiyeti yoktur, çünkü ailede kavvam olan erkektir. Bu durumda erkek tek hâkimdir ve istediği zaman kadını ancak o boşayabilir, kadın zor durumda da olsa böyle bir hak talep etmesi çok doğru olamaz, şeklinde bir anlayış da kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Bu anlayışı bertaraf etmek, gelebilecek eleştirilere cevap vermek maksadıyla Musa Kazım, her ne kadar doğru bulmasa da boşama hakkının, uygulamada kadına verilmiş bir ruhsat ve şer'i bir kolaylık olduğunu da belirtmiş, eğer kadın nikâh akdi anında böyle bir talepte bulunursa ve erkek de kabul ederse kadının da boşamaya yetkisi olacağını ifade etmiştir. Bütün bunları söylerken de sahip olduğu düşünceden vazgeçmemiş ve kadına verilen bu ruhsatın esas olmadığını özellikle vurgulamıştır. (Musa Kazım, 1324:69)

Talakın uygulanması konusunda üç ihtimalden bahseden Musa Kazım, ikinci ihtimal olarak şunları söylemektedir:

"İkinci ihtimal: Emr-i talakın mahkemeye tevdi edilmesidir. Bu da iki vecihle batıldır. Evvelen şüphe yok ki bahsimiz akıllı, mümeyyiz, baliğ olan zevceynin talakı meselesine dairedir. Hâkimin velayet-i ammesi var ise akıllı ve baliğ olan kimsenin de kendi nefsine velayet-i hassası vardır. Hâlbuki velayet-i hassa velayet-i ammeden akvadır (daha kuvvetlidir)." (Musa Kazım, 1324:69)

Musa Kazım birinci ihtimal gibi, uygulamadaki ikinci ihtimali de eleştirmiş, fihhi kaidelere sarılarak kendi fikrini ispatlamaya çalışmıştır. Böylelikle zihin dünyasının da klasik düşünceden kopmadığı açıkça anlaşılmaktadır. Musa Kazım, yazısının devamında birinci halde hâkimin fonksiyonunun fazla olamayacağını, birbirini sevmeyen iki insanın, hâkim zoruyla bir araya gelemeyeceğini, hatta kadınlara böyle bir hak verilmesi durumunda en ufak bir anlaşmazlıkta mahkemeye koşacaklarını ifade etmiştir. Ona göre ikinci durumda da mahkemeye müracaat etmek doğru değildir, çünkü kadının töhmet altında bırakılması, toplumdan dışlanmasına sebebiyet verecektir:

“Saniyen: bi'l eda-i beyan olunduğu vech ile talak birtakım esbab-ı mücbireye mebni zarureten meşru kılınmıştır. Bu esbab-ı mücbireye ise zevc ile zevceden başkasına ifşası caiz değildir, zira bu esbab ya ‘tebayün-i ahlak’tır veya zevcenin ‘mucib-i töhmet’ bir halde bulunmasıdır” (Musa Kazım, 1324:69).

Musa Kazım evlilik müessesesinde bir takım problemler çıkması ve boşanmanın artmasının sebebi olarak da toplumda ki bozulmayı ve evliliğin suistimal edilmesini görmektedir. Ona göre toplumdaki yanlış uygulamalar ve insanların cahilce davranışları, bu suistimallere sebep olmaktadır. Evlilik gibi bir sorumluluğu kaldıramayacak insanların, sırf kendi zevkleri uğruna yapmış oldukları evliliklerin asla yürüyemeyeceğini, bir gün gelip boşanmayla sonuçlanacağına dikkat çeken Musa Kazım, bu sebeple liyakati olmayanların evlendirilmesinin doğru olmadığını da ifade etmeye çalışmıştır:

“Gerçekte şu zamanlarda evlenme meselesinin suistimale uğramış olduğu da inkâr edilemez. Her türlü insani meziyetlerden mahrum birçok kimseler görüyoruz ki kendilerinde yuva kurmaya ehliyet ve liyakat olmadığı halde sırf heva ve hevesine tabi olarak gelişigüzel tezevvüc ediyorlar. Sonra tabii olarak geçinmiyorlar. Bazıları sırf değişik zevk için peş peşe tezevvüc edip sonra tatlik ediyorlar” (Musa Kazım, 1324:93).

Sırat-ı Müstakim’de Ferid Vecdi’nin de boşanma konusunu ele aldığını görmekteyiz. Ferid Vecdi bu meseleyi değerlendirirken biraz daha savunmacı bir tutum içindedir. Özellikle tesettürün boşanmayı artırdığını, batı medeniyeti seviyesine erişmedikçe aile müessesesinin yeterli olgunluğa erişemeyeceğini, bu sebeple de geçmişten o zamana kadar uygulanmakta olan hükümlerin artık değiştirilmesi gerektiğini söylemeye çalışanlara karşı cevap vermeye çalışmış, boşanmayla birlikte tesettürün de gerekliliğini tekrar ispat etmeye çalışmıştır: “*el-Mer’etü’l-Cedide* müellifi şarkdaki kadınların sefaletini, talakın çokluğunu ele alarak tesettür adetine hücum ediyor, onu çirkin bir surette gösteriyor, bütün fenalıkların sebep-i aslisi olduğunu ileri sürerek kaldırılması tavsiyesinde bulunuyor. Lakin biz bunun hilafına kailiz” (Ferid Vecdi, 1324: 254).

Ona göre tesettür boşanmanın sebebi değildir. Aksine kadını muhafaza eden tesettürdür. Tesettür olmadığı takdirde kadınların şimdi sahip oldukları halden daha kötüsüne düşeceklerini ifade eden Ferid Vecdi, kadının tek kuvvetinin de yine tesettür olduğunu söylemiştir.

Kasım Emin'in Müslüman memleketlerinde boşanmanın çokluğundan bahsetmesi ve bu sebeple Müslüman ülkelerdeki İslami uygulamaları eleştirmesi üzerine ise Ferid Vecdi şu açıklamaları yapmıştır: “Kesret-i talaka gelince; medeniyet ve ma'muriyetçe en ileri giden memleketlerde talak o dereceyi bulmuştur ki oralardaki içtimaiyyun dehşet içinde kalıyorlar, fakat önünü almak çaresini bir türlü bulamıyorlar” (Ferid Vecdi, 1324:254). Boşanmanın batı ülkelerinde Müslüman ülkelerinden daha fazla olduğunu ifade eden Ferid Vecdi, söylenenler doğru ise bunun tam aksinin olması gerektiğini söylemiştir. Daha sonra ise, Amerikalı bir gazetecinin Fransız *Rövi* gazetesinde yer alan, Amerikan Eyaletlerindeki boşanma istatistikleriyle ilgili görüşlerine yer vermiş ve oradaki boşanma oranlarının, Müslüman ülkelerdekilerden daha fazla olduğunu delillerle ispatlamaya çalışmıştır. Bunu yaparken de verilen istatistiklerin hemen hemen tamamına yer vermiş ve bu hususta en küçük detayları bile zikretmekten kaçınmamıştır. Ferid Vecdi, Amerikalı gazetecinin, boşanmayla ilgili verdiği istatistikleri zikrettikten sonra, genel olarak boşanmanın bütün memleketlerde çok hızlı bir şekilde yaygınlaştığından bahsettiğini, fakat buna en büyük sebep olarak da kadınları gördüğünü nakletmiştir: “Muharrir bunların akabinde diyor ki: “Binaenaleyh boşanma işi son derece yayılmaktadır. İşin asıl dehşet veren ciheti şudur ki boşanma arzularının yüzde sekseni kadınlar tarafından vuku bulmaktadır” (Ferid Vecdi, 1324:269). Ferid Vecdi de gazetecinin görüşlerini destekleyerek kadınların boşanmaya erkeklerden daha meyilli olduklarını kabul ettiğini belirtmiş, böylelikle, tesettür boşanmayı artırıyor, diyen Kasım Emin'e de cevap vermeye çalışmıştır (Ferid Vecdi, 1324:269).

Boşanmanın tesettürle ilgisi olmadığına ısrarla dikkat çekmeye çalışan Ferid Vecdi, tesettürlü olmayan batı medeniyetindeki kadınların neden boşandığını sorarak, bu meselenin arkasında yatan gerçeğin ne olduğunu izah etmeye çalışmıştır:

“Binaenaleyh bizde talakın kesreti kadınlarımızın cehli ile halet-i içtimaiyelerinin fenalığından ileri geliyorsa nasıl oluyor da aynı hal terbiye ve talim görmüş olan garb kadınlarında böyle müthiş derecede hükümferma oluyor? Bundan sarahaten anlaşılıyor ki talakın kesretine, aileler arasında hükümran olan kargaşalıklara cehaletten, tesettürden başka sebep vardır” (Ferid Vecdi, 1324:269).

Ferid Vecdi bu şekilde, bulunduğu dönemde tartışma konusu yapılan başka bir hususa da dikkat çekmek istemiştir. Çünkü boşanma konusunda en çok tartışılan mevzu, görücü usulü evlilikti. Hatta bu tür evliliklerde, eşlerin birbirini görmeden evlendirilmesinden dolayı boşanmaların gerçekleştiği, hâlbuki tarafların birbirini rahatça görerek,

arkadaşlık yaparak evlenmeleri durumunda boşanmaların da azalacağını iddia edenlere karşı cevap vermeye çalışmıştır: “Tesettür erkeğin kendi meşrebine muvafık bir kadın seçmesine, onun ahlak ve tavırlarını öğrenmesine manidir, diyorlar da kesret-i talakı buna isnad ediyorlar” (Ferid Vecdi, 1324:270).

Diğer meselelerde olduğu gibi boşanmada da Ferid Vecdi'nin toplumsal yöne ağırlık verdiği ve tesettürle boşanma arasındaki ilişkiyi kendine has bir üslupla izah etmeye çalıştığı görülmektedir Ferid Vecdi burada sosyolojik bazı izahlar yaparak kadının evlenmeden önce tesettürsüz bir şekilde görülmesinin boşanma üzerinde çok büyük etkisi olamayacağını izah etmeye çalışmıştır:

“Saniyen erkeğin alacağı kadının ahlakını izdivacdan önce görüp anlaması adem-i talakı kâfil olaydı garbda talakın bu kadar çok olmaması lazım gelirdi. Çünkü onlarda tesettür olmadığı için bu maksat istenildiği gibi istihsal edilebilir. Hâlbuki oralarda talak garbın düşünürlerine büyük bir tehlike içinde bulduklarını anlatacak kadar çoğalmıştır” (Ferid Vecdi, 1324:270).

Evlenmeden önce görüşüp tanışarak anlaşmanın, boşanma konusunda çok fayda vermeyeceğini ifade eden Ferid Vecdi, batı ülkelerindeki insanların anlaşarak evlendiklerini, buna rağmen boşanmanın oldukça fazla olduğunu söylemeye çalışmıştır. Ona göre, eğer bazılarının dediği gibi, evlilik öncesi arkadaşlık boşanmaya mani olup, güzel evlilikler kurmaya yararsaydı ilk başta bunun batı ülkelerinde olması gerekirdi. Hâlbuki böyle değildir. Aksine evlilik öncesi arkadaşlıklar beraberinde daha farklı sorunların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Ferid Vecdi, tesettür sebebiyle birbirlerine karşı muhabbet besleyemeyeceklerini iddia edenlere karşı ise şöyle cevap vermiştir:

“Salisen rabıta-i zevceynin bekasını yegane damin (kefil) olacak şey izdivacın muhabbetin sevkiyle vuku bulmasından ibarettir; bu muhabbet ise adet-i tesettür bertaraf edilmedikçe hâsıl olamaz, diyenlere karşı şöyle cevap veririz: Garblılar bu sizin dediğiniz nimetten alabildiğine müstefid olmakta, hatta içlerinde karısını sevmeden alanlar pek nadir bulunmakta iken onlarda talakın bu kadar kesreti neden iktiza ediyor?” (Ferid Vecdi, 1324:270).

Ferid Vecdi bu şekilde tesettürün savunmasını yaptıktan sonra aileler arasında geçimsizliğe ve boşanmalara son verecek şeyin de yine tesettür olduğunu ifade etmektedir:

“Kezalik tesettürü öyle rahmani bir muhafız tanırız ki o gibi dertlerin kökleşerek vücud-i içtimaiyemizde müzmin bir takım imraz-ı uzviyeye inkılâbından bizi

sıyanet etmiştir, aynı arazların garbdaki esbabı ise cidden mühim tesiri haiz olan öyle bir takım imraz-ı uzviyedir ki müdavat-ı şedid birçok inkılabata muhtaçtır” (Ferid Vecdi, 1324:270).

Buna göre kadınların açık saçık gezerek, erkeklerle rahat bir şekilde arkadaşlık ederek kurdukları evlilikler dağılmaya mahkûmdur. Bu şekilde erkek ve kadının birbirleriyle evlenmeden arkadaşlık yapmaları ise toplumda tedavi edilmesi imkânsız hastalıklara sebep olacaktır.

Sırat-ı Müstakim dergilerinde yer alan evlilik merkezli yazılara genel olarak baktığımızda, tartışma yapılan noktaların çok eşlilik, nikâh öncesi görüşüp görüşmeme ve liyakatsiz insanların kurduğu evliliklerden kaynaklanan şikâyetler dikkati çekmektedir. Ayrıca insanların evlilik düşüncesinden giderek uzaklaştığı ve anne-baba olmanın sorumluluğundan kaçındıkları da bir başka eleştiri noktası olmuştur. İslam âlimleri çok eşliliğin gerekçelerini delil getirerek izah etmeye çalışmışlar, hatta bazı durumlarda çok eşliliğin mecburi olabileceğini ifade etmişlerdir.

İnsanların evlenmeden önce görüşmeleri hususunda ise İslami şartlara uyararak görüşmenin olabileceğini, ayrıca İslamiyetin evlilikte denklige önem verdiğini belirtmişler, tesettürsüz bir şekilde görüşüp anlaşmanın ise uygun olamayacağına dikkat çekmişlerdir. İslam dininin nikâha çok önem verdiğini yine ayet ve hadislerle dayanarak açıklamaya çalışmışlar, gençleri evliliğe teşvik etmişlerdir.

Evlilikte tartışılan diğer bir konu ise boşanmadaki uygulamalardır. Bu hususta en çok dile getirilen mesele ise boşama hakkının erkeğin elinde olmasıdır. Boşamanın hoş görülmeyen bir mübah olduğunu dile getiren İslam âlimleri mecbur kaldığı zaman ise boşanmaya gidilmesinin yaratılışa uygun olduğunu ifade etmişlerdir. Kadınların fitraten çok hassas ve heyecanlı olduklarını, bu sebeple boşama hakkının erkeğin elinde olması gerektiğini, fakat gereken durumlarda kadına boşama hakkının verilebileceğini, bunun ise asıl olmadığı, sadece bir ruhsat olduğunu da belirtmişlerdir.

Bütün bu yorumlara bakıldığında *Sırat-ı Müstakim*'de evlilik hakkında yazı kaleme alan ulemanın klasik yaklaşımdan çok da fazla uzaklaşmadığı, hatta içinde bulunulan durum sebebiyle birçok hükmün ve uygulamanın savunmalarını yaptıkları görülmektedir.

4.3.2. Eş Olarak Kadın

Osmanlı'da değişimle birlikte etkilenen kurumların başında aile gelmektedir. Kadının aile içinde sahip olduğu konum gözden geçirilmiş, eşlerin birbirine karşı olan vazifelerinin yeniden düzenlenilmesi konusunda değişik çalışmalar yapılmıştır. Ailede eşler arasındaki hak-hukukun işlemesi esnasında, kadının hep geri planda kalıyor gibi algılanması, kadın-erkek eşitliğini savunanların en çok kullandıkları malzemelerden olmuştur. Bu konuda özellikle karı-koca ilişkilerinin bir kısmının ele alındığı Nisa suresinin “Allah’ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılmaması ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur (kavvam).....”(Nisa/34) mealindeki ayette geçen ‘kavvam’ ifadesi çokça tartışılmıştır. ‘Kavvam’ kelimesinin mastarının ‘el-kıyam’ kelimesi olduğunu belirten İbn Manzur, bu kelimeyi “himaye edip ıslah etme, aynı zamanda da eşinin işlerini görüp gözetmesi ve koruması” manasında kullanıldığını belirtmiştir (İbn Manzur, 1990). İslamiyet’in ilk anlarından Osmanlı’nın son dönemlerine kadar âlimlerin ‘kavvam’ ifadesi hakkındaki ortak görüşleri; erkeğin kadından üstün ve onun üzerinde hâkim güç olduğu şeklindedir. Klasik tefsirlerde bu ayetin yorumuna bakıldığında “erkeklerin kadınlar üzerinde kavvam olması”, erkeklerin kadınları yönetmeleri, kadınların menfaatlerini gözetmeleri, kadınları zararlardan korumaya çalışmaları ve aynı zamanda onları terbiye etmeleri şeklinde anlaşıldığı görülmektedir (bkz. Taberi, 1978:92-93; Kurtubi,1967:168; İbn Kesir, 1993b:503). İsfehani de bu ayet-i kerimede geçen ‘feddale’ ifadesinin, erkeğin kendi yapısından kaynaklanan bir ayrıcalık, toplumdaki itibarı ve mal- mevki sebebiyle elde ettiği üstünlük olduğunu söylemektedir (İsfehani, 1992:639).

Her ne kadar erkek aile reisi olması yönünden idareci konumunda olduğu için kadından bir derece üstün görünse de, İslam’ın kadına verdiği değer zamanla sosyal bir takım yargılara teslim olunca, kadının çok çok üzerinde bir konuma oturtulmuş, bu da erkeklerin kadınlara hâkim bir davranış geliştirmelerine sebep olmuştur. Erkeklerin kendilerini kadından üstün ve onlara egemen görmeleri, her fırsatta kadını itip kakmaları, hem kırsal kesimde, hem de okumuş kesimde erkeğin nefesine mağlup olarak eşine karşı şiddet uygulaması, bu sebeple aile içi sevgi ve saygının giderek azalması, her dönemde kadınların şikâyetçi oldukları konuların başında gelmiştir (Daha geniş bilgi için bkz. Çakır, 1996:208-210).

Hâlbuki asr-ı saadetteki uygulamalara bakıldığında, tarih boyunca kadına sahip olduğu en büyük değeri İslam dininin vermiş olduğu anlaşılmaktadır. Peygamber Efendimiz (s.a.s) bu hususta “Sizin en hayırlınız kadınlarınıza hayırlı olanınızdır” buyurmuştur (İbn Mace, Nikah 50). Veda Hutbesinde de, “Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu konuda Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları Allah'ın emâneti olarak aldınız. Onların nâmus ve ismetlerini Allah adına söz vererek helâl edindiniz. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, onların da sizin üzerinizde hakları vardır.” (Müslim, Hac 147) diyen Hz. Peygamber (s.a.s) Mü'minlerin iman bakımından en mükemmeli hanımına en güzel davranan kişi olduğunu da bildirmiştir (Ahmed b Hanbel, 1982).

Kadın hem kendi şahsında, hem de bir anne, bir evlat ve bir eş olarak layık olduğu mevkiyi ancak İslam ile elde etmiştir. Hz. Ömer'in (r.a) söylediği şu sözler bunu en güzel şekilde ispatlamaktadır: “İslam öncesinde biz erkekler, kadınlara hiç değer vermezdik. Mamafih İslam geldi; Kur'ân onlardan bahsetti. Gördük ki onların da bizler üzerinde hakları varmış” (Buhari, Libas 31). İbn Ömer de (r.a) şunları demiştir: “Biz Peygamber (s.a.s) zamanında hakkımızda bir vahiy inmesinden korktuğumuz için kadınlara kelam etmekten, haklarını çiğnemekten ve onlara sert davranmaktan sakınırdık. Fakat Peygamber (s.a.s) vefat edince biz de onlara çok sözler söyler olduk ve onlara karşı kusurumuz arttı” (Buhari, Nikâh 81).

Uygulamalardan Hz. Peygamber devri kadınlarının şahsiyetlerinin tamamen şuurunda oldukları, düşüncelerini açıkça söyleyebildikleri ve bazı konularda erkeklerle aynı haklara sahip olduklarını bildikleri anlaşılmaktadır (Savaş, 1992:45). Fakat İbn Ömer'in de ifade ettiği gibi zamanla İslam'ın ilk anlarındaki bu uygulamalar gözardı edilmiş, bu da giderek toplumda kadın-erkek eşitliği söylemlerinin artmasına, kadının sahip olduğu hakların yeniden düzenlenilmesi isteklerinin dile getirilmesine sebep olmuştur. Ayrıca bu hususta yapılan yanlışların İslam'a mal edilmesi üzerine ulema, İslamiyet'in kadınlara verdiği değeri izah etme ihtiyacı hissetmişlerdir. Son dönem ulemalarından Musa Kazım, 'kavvam' ifadesini açıklarken, hâkimlik manasının kastedilmediğini, hizmet manasının galip olduğunu söylemektedir. Bu şekilde kadını erkek hakimiyeti altında görenlere de cevap vermiş “Ailede kavvam, yavi hizmet eden idareci babadır, itaat edilen yönetici ise anadır” demiştir (Carullah, 2002:89). *Sırat-ı Müstakim*'de kadın konusunu ele alan âlimlerin yazılarına baktığımızda da, bu yazıların, eşitlik söylemine

bir cevap hükmünde olduğunu görmekteyiz. Aynı zamanda aile saadetinin eşlerin birbirine olan saygısı ve sevgisi ile devam edeceğini ifade etmeye çalışmışlardır.

Sırat-ı Müstakim'de 'Hürriyet-Musavat (Eşitlik)' başlıklı makalelerinde kadınla ilgili meselelere değinen Musa Kazım, kadının eş olarak yapması gereken vazifeleri ve sahip olduğu hakları da dile getirmiştir. Ona göre ailenin saadeti, eşlerin vazifelerini bilip birbirlerinin hakkına saygı duymalarıyla mümkündür. Bu sebeple ailede vazife taksimi oldukça önem arz etmektedir:

“Malumdur ki, bir ailenin te'min-i saadeti iki nev' vezaif-i mühimmeye merbuttur. Bunlardan biri vezaif-i beytiyye, diğeri vezaif-i hariciyedir. Bu iki nev' vezaifi yalnız zevce ifa edemeyeceği gibi yalnız zevc dahi ifa edemez. Şu halde bu vazifeleri taksim etmek iktiza eder. Vezaif-i beytiyyeyi zevceye, vezaif-i hariciyeyi de zevce tahmil lazım gelir. Bunun aksi olamaz. Zira kadınların hilkat-i asliyelerindeki nezaket ve zerafet iktizasınca onların bir takım ef'al-i şekadan ibaret olan umur-i hariciye ile iştiğalleri muvafık-ı hikmet ve maslahat olamayacağı gibi, erkeklerin umur-i beytiyye ile iştiğale hasr-ı vücud etmelerini de hiç bir akl-ı selim tecviz edemez” (Musa Kazım, 1324:21).

Ailede iş bölümünün saadeti artıracığını, kadınların kendi yaratılışlarına uygun olmayan işleri yapmalarının doğru olmadığını ifade eden Musa Kazım, burada oldukça dikkat çekici bir noktaya işaret ederek İslamiyet'in kadınlara çok merhametli davranılmasını emrettiğini belirterek, İslam'ın kadına verdiği bazı hakları özel imtiyazlar olarak ele almış ve kadına farklı bir değer verildiğinin üzerinde durmuştur:

“Şeriat-ı Muhammediye kadınlarımıza son derece şefkat ve merhamet göstermiş ve onların bütün hukukunu taht-ı temine almıştır. Bundan başka birçok imtiyazat dahi bahş eylemiştir. Ezcümle bir erkek hem kendi nafakasını hem zevcesinin ve çocuklarının nafakasını ve bütün muhtaç oldukları şeyi tedarike mecburdur. Halbuki bir kadın bunlardan hiçbirini tedarike mecbur değildir..... Şeriat-ı Muhammediye 'de bir kadın hiçbir vakit maişet cihetini düşünmeye mecbur değildir. Hatta bir kadın yemek pişirmeye, çamaşır yıkamaya, bazı şeraitin vücudu takdirinde çocuğunu emzirmeye bile –hasbe'd-diyane mecbursa da- kazaen mecbur değildir. Yani bunları yapmak için hakimin cebr etmeye selahiyeti yoktur” (Musa Kazım, 1324:37).

Görüldüğü üzere Musa Kazım bulunduğu toplumda yaygın olan görüşlerin aksine oldukça cüretkâr davranarak, kadınların yapmaları için toplum tarafından zorlandıkları birtakım işlerin aslında gerçek vazifeleri olmadığını, bir kadının yemek pişirmeye, bulaşık yıkamaya, hatta çocuk emzirmeye bile zorlanamayacağını ifade etmiştir.

Osmanlı'nın o dönemde içinde bulunduğu toplumsal çalkantılara baktığımız zaman, Musa Kazım'ın bu sözleri, İslamiyet'in kadını ezdiğini, ona hiçbir hak tanımadığını, erkekten aşağı gördüğünü iddia ederek, kadınların gerçek kurtuluşunun ancak kadın-erkek eşitliğinin hayata geçirilmesiyle mümkün olacağını ileri sürenlere karşı adeta bir cevap hükmündedir.

Sırat-ı Müstakim'de evlilik hakkında yazan İsmail Hakkı da, kadını eş olarak değerlendirirken, onun en önemli vazifesinin eşine olan sadakati ve muhabbeti olduğunu belirtmiştir. Ona göre, kadının eşine karşı muhabbetle davranması ve sadakat göstermesi, annelik vazifesi kadar önemlidir. Kadının aile içinde eş olarak yapması gereken diğer vazife ise evi çekip çevirmekle alakalı yapması gerekenlerdir (İsmail Hakkı, 1327:54).

Kadınların aile içindeki sorumluluklarından bahseden İsmail Hakkı, aynı zamanda erkeklerin yapması gerekenleri de göz ardı etmemiştir: “Kocaların da vazâifi zevcelerini iâşe ve himaye etmek, onlar ile hüsn-ü muaşeret ve hukuk-u zevciyyete riayet eylemektir” (İsmail Hakkı, 1327:54).

Sadece kadınların erkeklere karşı sorumlu olmadığını, erkeklerin de ailesine karşı olan sorumluluklarının var olduğunu böylece ifade eden İsmail Hakkı'nın, erkeğin hanımına karşı güzel muamelede bulunması ve onun hukukuna dikkat etmesi gerektiğini özellikle belirtmesi de dikkat çekicidir. Ayrıca iş taksimi konusundaki yaklaşımlarının genel anlamda Musa Kazım Efendi'den çok farklı olmadığı görülmektedir. Diğer bazı konularda olduğu gibi burada da Osmanlı ulehasının temel meselelerde ortak düşünce üretme çabasında oldukları hissedilmektedir.

Kadınlar hakkında yazdığı yazıları Müslüman Kadını başlığı altında dile getiren Ferid Vecdi de 'Ailenin Islahı Maddesi' başlığı altında, erkeğin ailesinin iâşesini temin etmekle vazifeli olduğunu, onları sıkıntıya sokmasının doğru olmadığını ifade etmiş, bu yönüyle de erkeğin hanımına ve çocuklarına karşı yapması gereken sorumluluklarını dile getirmeye çalışmıştır. Ferid Vecdi bunun için de Hz. Peygamber'in (s.a.s) hadisini delil olarak kullanmıştır:

“Aleyhissalatü vesselam efendimiz “Cenab-ı hak kendisine mal verdiği halde ailesini sıkıntı içinde bırakan adam bizden değildir. – Bir adamın evine, karısına, evladına, hizmetkârlarına sarf ettiği mal kendisi için sadaka yerine geçer”

buyuruyorlar. Artık aileye karşı fedakârlığa teşvik için bundan büyük söz olamaz”
(Ferid Vecdi, 1327:201).

Erkeğin ailesi için çalışmasının ve bu hususta gayret göstermesinin İslam’daki önemine de dikkat çeken Ferid Vecdi, aile sarf edilenin en makbul harcama olduğunu da ifade etmiştir (Ferid Vecdi, 1327:201).

Genel olarak bakıldığında İslam âlimlerinin ortak noktası, erkeğin kadından sadece aile reisi olması bakımından üstün olduğu, insanlık bakımından ise üstün olmadığı, hatta İslam’ın kadına çok büyük bir değer verdiğidir. Aile içinde vazife taksiminin şart olduğu üzerinde durmuşlar, erkeğin hanımına karşı muhabbetle davranması gerektiğini de özellikle belirtmişlerdir. Kadına karşı kaba davranmanın doğru olmadığına da dikkat çekmişlerdir. Bir tarafta karısını döven, ona kaba ve haksız davranan birçok erkeğin varolması, buna karşılık öte tarafta kadının halini ıslah için Avrupai şartların gerekliliğini savunanların gittikçe artması, ulemayı her konuda olduğu gibi bu konuda da İslam’ı topluma hakkıyla anlatmaya sevk etmiştir. Böylelikle Osmanlı uleması ifrat ve tefrit arasında orta yol takip edip, İslami hükümlerin ancak kadın ve aileyi ıslah edeceğini izah etmeye çalışmışlardır. *Sırat-ı Müstakim* dergisinin kurucusu sayılan M. Akif’in o dönemde bu konuyla ilgili yazdığı ve *Safahat*’ında neşredilmiş olan şu dizeler İslam’a dönme çabasında olan Osmanlı ulemasının fikirlerini çok güzel dile getirmektedir. Karısını haksız yere boşamaya kalkan İhsan Bey’e, M.Akif, Köse İmam Ali Şevki Hoca’nın dilinden şöyle cevap vermiştir:

“Müslümanlıkta şeriat bunu emretmiş imiş

Hem alır, hem de boşarmış! Ne kadar sade bir iş.

Karı ta’liki için bak ne diyor Peygamber:

Bir talak oldu mu dünyada semalar titrer.

.....

Sen dua et ki, ‘şeriat’ demiyor evde karın,

Yoksa boynunda bugün zorca gezerdin yuların

Karı iş görmeyecek, varsa piçin bakmayacak,

Çamaşır, tahta, yemek nerde? Ateş yakmayacak.

Bunların hepsini yapmak sana aid şer’an

Çocuk emzirmeye hatta olacak süt anan” (Ersoy, 1991:117).

4.3.3. Anne Olarak Kadın

İslam kadına çok büyük değer vermiş, annelik vazifesiyle onu adeta taçlandırmıştır. Kadın anne olması hasebiyle bambaşka bir değer taşır. Hz Peygamber de (s.a.s) “Cennet annelerin ayağı altındadır” (Suyuti, 1394:144) buyurarak bunu açıkça belirtmiştir. Ayrıca anne hakkının ödenemeyeceğini, en çok hürmete de yine onun layık olduğunu ayrıca bildirmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de de annenin çocuğu için çektiği sıkıntılar anlatılır, “...Annesi onu zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu.” (Ahkaf/15) denilerek ona iyi muamalede bulunulmasını emreder.

Osmanlı’nın son dönemine baktığımızda anneliğe ayrı bir önem atfedildiğini görmekteyiz. *Sırat-ı Müstakim* dergilerinde yer alan makalelerde kadın konusu, özellikle anne merkezli işlenmiş, bu yönüyle kadın Osmanlı toplumunun adeta kurtarıcı meleği olarak kabul edilmiştir. Son Osmanlı âlimleri de kadının anne olmasından dolayı kazandığı değeri belirtmeye çalışmışlardır. Çocukların emanet edildiği birinci şahıs olması sebebiyle annelerin terbiye edici yönü üzerinde sıkça durulmuş ve fazilet sahibi annelerin toplumun gidişatını değiştirebileceğini söylemişlerdir. Bu sebeple kadını ihmal etmemeye ve onu bilinçlendirmeye gayret etmişlerdir. Kadına verilen değeri açıkça ifade eden İsmail Hakkı, onun vazifelerini de şöyle sıralamıştır:

“Kadınlar, kahraman ve fâzıl mahsulât-i zî hayatı yetiştirerek vatanı ihyâ ve imar eder, vatanın mürebbe ve muallime-i ûlâsı ve hanenin zinet ve cemalidirler. Birinci vazifeleri zevcelerine muhabbet ve sadakat, validelik, terbiye-i evlat, tedbir-i menzile aid işleri görmektir”(İsmail Hakkı, 1327:54).

Buna göre kadının en önemli vazifesi eşine muhabbet ve sadakati, daha da önemlisi ise anneliktir. Çünkü bir kadın, evladının hem annesi hem de ilk mürebbesi, muallimidir. Çocuk annesi tarafından büyütülür ve şekillendirilir. Bu sebeple annenin çocuklarına karşı tutumu, onlara İslami ve kültürel değerleri vermesi açısından büyük önem arz etmektedir. Memleket ancak onların yetiştirdiği faziletli insanlarla ihya olacaktır. Ferid Vecdi kadının bu konudaki yeknesaklığını şöyle dile getirir: “...Erkeğin bu hususta ona müşarık olmasına imkan yoktur..... Evet bu vazife hamilelik, doğum, emzirme ve çocuğun terbiyesini gerektirir” (Ferid Vecdi, 1324:58) Ayrıca bir kadının ancak bu vazifeleri mükemmel bir şekilde yerine getirdiği takdirde kemale erişebileceğine de dikkat çekmiştir:

“Cins-i nisvana has bir kemal vardır ki bir kadının o kemale ulaşması için zevce ve valide olarak çocuğunu terbiye etmesi, umur-u beytiyesini idare etmesi kat’i elzemdir. Kadını vazifesinden uzaklaştıran her şey o kemali ihrazına mani olur.” (Ferid Vecdi, 1324:141)

Kadınların yaratılış sebebini bile bu vazifelere bağlayan Musa Kazım’ın da aynı düşünceyi taşıdığı görülmektedir. Kadınları sırf anne ve eş olarak gören bir anlayışı bizzat dile getiren Musa Kazım, onları bir kadın olarak ele almaktan ziyade, toplum nasıl görmek istiyorsa o şekilde ifade etmeye çalışmıştır. Bununla da kalmamış, milletin geleceğini de kadınların omuzlarına yüklemiştir. (Musa Kazım, 1324:22)

Bu konuda kadınların da çok ilgili oldukları, gazete ve dergiler aracılığıyla kadın eğitiminin çok önemli olduğu, buna rağmen ihmal edildiği, özellikle güzel eğitim almış annelere duyulan ihtiyacı bizzat dile getirmişlerdir (Kadınların dergilerde yer alan yazıları için bkz. Çakır, 1996:224). Nezihe Muhlis isimli bir hanım da *Sırat-ı Müstakim* dergisine mektup göndererek ‘Kadınların Terbiyesi’ başlıklı bir yazı kaleme almış ve orada, kadınların en önemli vazifesinin annelik olduğunu hanım gözüyle ifade etmiştir:

“Bugün hey’et-i içtimaiye içinde kadınların en mühim ve en mutena vazifesi her şeyden evvel iyi bir valide olmaktır. Bugün mevcudiyet-i ırkıyyemizi tehdit eden inhitat-ı içtimaiyenin önünü alacak en kat’i müessir, vatana müteşebbis ve fa’al bir unsur-u kıymetdar yetiştirmek, nesl-i atiyi pedagoji ve psikolojinin icabat-ı fenniyyesine tevfikân tecdid ve ıslah ederek ihya etmek olunca bilhassa bizim memleketimizde kadınların vezaiifi bir kat daha kesb-i ehemmiyet ve nezaket eder” (Nezihe Muhlis, 1327:248).

Özellikle Osmanlı’nın içinde bulunduğu durum ve geçirdiği buhran sebebiyle kadınlara çok büyük vazife düştüğünü ifade eden Nezihe Muhlis, ancak anneliği hakkıyla ifa edebilecek hanımların milletin geleceğini kurtarabileceğini söylemektedir. Hatta daha da ileri giderek, kadınları annelikten uzaklaştırıp başka meslekler edindirmenin de ancak delilikle izah edilebileceğini belirtmiştir:

“Kadınların mühendis, kimyager, doktor veya avukat olmalarını temin değil, hatta temenna etmek kadar cinnet tasavvur olunamaz. Bizim vazifemiz iyi bir valide, iyi bir zevce, ve’l-hâsılı iyi bir ev kadını olarak saadet-i aileyi tesis etmek, vatanın muhtaç olduğu kendisine cidden hadim evlatları yetiştirmektir” (Nezihe Muhlis, 1327:249).

Nezihe Muhlis kadınların en büyük vazifesinin annelik olduğunu söylemekle kalmamış, aynı zamanda iyi bir eş ve anne olan bir kadının toplumun kendisine yüklediği vazifeyi yerine getirmiş olacağını ifade ederek, bunun kadının fitratında var olan bir şey

olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Bunu yaparken annelerin batının ilmi ile bilgilenmesi gerektiğini de ayrıca belirtmiştir (Nezihe Muhlis, 1327:249).

Sırat-ı Müstakim dergilerinde, toplumun kadınlara yüklediği annelik rolü hakkında başka makaleler de görülmektedir. ‘Çocuğun Terbiyesinde Valide’ başlıklı bir makale kaleme alan Edhem Nejad da Nezihe Muhlis gibi anneliğin kadının en büyük ve en önemli vazifesi olduğunu söylemiştir. Çocuğun ilk terbiyecisi, ilk muallimi olması sebebiyle iyi anneler elinde özenle yetiştirilmiş gençlerin, milletin kurtuluşu olacağını ifade etmeye çalışmıştır (Edhem Nejad, 1327:408).

Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşed yazarları çocuğun terbiyesi meselesini ele alırken sadece anneyle yetinmemişler, özellikle ailelerin bu konuda anne ve baba olarak çok dikkatli olmalarını da dile getirmişlerdir. Çünkü onlara göre, Osmanlının bozulmasındaki en büyük sebeplerden birisi aile terbiyesinin bozulmasıdır. Bu konuda ‘Talim ve Terbiyede Ebeveynin Vezaifi’ başlığı altında yazan M. Şemseddin de özellikle bu hususu ele alarak çocuğun terbiyesinde birinci derecede sorumlu olanın anne ve babası olduğunu söylemiştir. Çocuğun dünyevi olarak mesleğini eline alarak refah içerisinde yaşamasını temin etmenin terbiye hususunda yeterli olamayacağını ifade eden M. Şemseddin, bunun yanında çocuğa kazandırılması gereken başka noktalar da bulunduğunu söylemiştir:

“Terbiyeden gaye çocuğun saadeti ve refah-ı müstakbelesini temin etmek, onu mücadele-i hayata hazırlamak ve o mücadelede muzafferiyetine medar olacak esaslarla kendisini teçhiz etmek velhasıl çocuğu ailesinin, içinde yaşayacağı cemiyetin lüzumlu ve faide-i bahş bir uzvu faal haline getirmekten ibarettir” (M.Şemseddin, 1328:417).

Çocukların zihinlerini bir fotoğraf makinesine benzeten M. Şemseddin, onların iyiyi ve kötüyü ayırt edemeyeceklerini, gördükleri her hareketi taklit edeceklerini, bu sebeple de iyiyi anlatma hususunda ailelere çok büyük vazifeler düştüğünü söylemiştir (M.Şemseddin, 1327:417). M. Şemseddin, evladının terbiyesiyle yeterince meşgul olmayan anne-babaları da eleştirerek, çocukları bazı sebeplerden dolayı dadılara bırakmanın doğru olmadığını dile getirmiş, böyle yapan anne ve babaları hayvanlarla kıyaslamış, aynı zamanda bu aileleri sorumsuzlukla suçlamıştır. M. Şemseddin’in bu yaklaşımı ilk bakışta ifrat gibi görülebilir fakat konunun önemi ve toplumun genel yapısı onu bu tür bir aşırılığa sevk etmiş olabilir. O devamlı anne ve babanın vazifesinin

çocuklarını iyi bir okula kaydettirmekle bitmediğini bu nedenle çocuk üzerinde olumlu anlamda ebeveynin daimi murakabesinin gerekliliğini vurgulamıştır. Bu yaklaşım modern anlamda okul aile ve çocuk üçgeni arasındaki uyum üzerinde Osmanlı ulemasının erken dönemde kafa yorduğunu göstermektedir. Yalnız yapılan yorumların bazılarının realiteden çok ideali öngördüğünü hatırlatmakta fayda vardır.

Ayrıca o dönemde uygulanan ve kabul gören yabancı mürebbiye edinmenin topluma uymadığını anlatmaya çalışan M. Şemseddin, aileleri bu konuda ikaz etmeye çalışmıştır. Böylelikle çocuk eğitiminde öncelikle annenin, hatta babanın ne kadar önemli olduğunu ifade etmek istemiştir. Faziletten, milli ve manevi kültürden yoksun olan insanların eline çocuk emanet etmenin ne kadar yanlış olduğuna dikkat çeken M. Şemseddin, son zamanlarda oldukça yaygınlaşan bu uygulamanın aynı zamanda çocuğun felaketi olacağını da eklemiş, insanları bundan vazgeçirmeye çalışmıştır. Özellikle gelir düzeyi yüksek aile bireylerinin bu tür bir yolu tercih etmelerini çok keskin bir dille eleştirmiştir (M.Şemseddin, 1328:417). M.Şemseddin, gencin alacağı anne-baba terbiyesinin çok önemli ve asıl olduğunu belirtmiş, anneden gerektiği şekilde terbiye ve şefkat almamayı, temeli çürük atılan bir binaya benzetmiştir. Aile terbiyesi almayan çocuğun temelini de çürük olacağını ifade ederek öğrendiği iyi ve kötü şeylerin zihninden ilelebet silinmeyeceğini söylemiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi Şemseddin'in zihninde olması gereken ideal bir aile imajı onu devamlı mükemmeli düşünmeye ve söylemeye sevk etmiştir. Bu söylemde de fevkalade bir nezihlik vardır. Çünkü Osmanlı ulemasının hemen hemen her bir ferdi güzel ahlakın harika bir şekilde temsil edileceği mekân olarak aileyi tahayyül etmiştir. Bu nedenle de böyle bir ailede yetişen çocuk her gün bu güzel ahlak numunesinin biriyle karşılaşacak ve hayatında bunu uygulamayı hedefleyecektir.

Görüldüğü gibi Osmanlı uleması kadını hep anne olarak değerlendirmiş, ona bu açıdan farklı bir paye vermiştir. Toplumsal olarak ciddi bir çöküşün yaşandığı böyle bir devrede kadının anne olması sebebiyle kurtarıcı olarak görülmesi de ayrıca dikkat çekicidir. Bu ise kadının toplum içindeki önemini bir kat daha artırmıştır. Kadınların kendilerini en güzel şekilde yetiştirerek iyi birer anne olmaları, böylelikle çocuklarını da faziletli evlatlar olarak yetiştirmeleri ulemanın başlıca dikkat çektiği konular olmuştur. Hatta ulemanın birçoğunun, kadının yaratılış sebebi olarak anneliği öne sürmesi ise

kadının diğer özelliklerinin arka planda kalmasına ve davranış, ahlak yönüyle sürekli toplumsal bir yaptırımın altında bulunmalarına da sebep olmuştur. Öyle ki kadınlar bile artık kendilerine bu gözle bakmaya başlamışlardır. Bu bölümde dikkati çeken bir başka husus da, konuyla ilgili görüşlerin sadece erkek yazarlar tarafından ele alınmaması, hanım yazarlar tarafından da erkek yazarların açıklamalarına paralel izahlar getirilmesidir.

5. BÖLÜM: SIRAT-I MÜSTAKİM YAZARLARININ YORUMLARINDA KADIN VE SOSYAL ÇEVRE

Osmanlı toplumunda kadının sürekli olarak eve hapsedildiği ve sosyal hayata olan katılımının engellendiği düşüncesi özellikle Batılı misyonerlerin ve Batı hayranı aydınların en çok eleştirdiği noktalardan biri olmuştur. Buna karşılık Osmanlı uleması bu tenkitlere cevap vermek ve bu noktada kadının toplumdaki yerinin ne olduğunu açığa kavuşturmak için birçok makaleler ele almışlardır. Kadının toplum hayatına katılımı hususunda en çok tartışılan meseleler ise kadının sosyal hayata katılımı, kadının çalışıp çalışmaması, kadının eğitim hakkı vb. mevzular olmuştur. Bu bölümde *Sirat-ı Müstakim/Sebilürreşad* dergilerinde yer alan ve kadının sosyal çevre ile olan ilişkilerini esas alan makaleler değerlendirilecektir.

5.1. Kadının Toplumdaki Yeri

Tanzimat ve Meşrutiyet idareleriyle birlikte toplumda baş gösteren sosyal değişim sonucunda kadının toplum içindeki konumu da ele alınan meselelerden olmuştur. Batılı kadınların daha rahat ve modern bir hayat tarzı içinde yaşadıkları düşüncesi hem Osmanlı kadınlarını, hem de toplum içinde kadın-erkek eşitliği söylemini başlatanları, kadının toplum içindeki konumunun ıslahı hakkında birtakım düşünceler öne sürmeye sevk etmiştir. Kadınların erkek hâkimiyeti altında olduğu ve ancak batı tarzı uygulamalarla kendi özgürlüğünü elde edebileceği ileri sürülmüş, Osmanlı toplumunda ise kadının erkek kadar değerli olmadığı her fırsatta vurgulanmaya çalışılmıştır. Hatta bazı kesimler daha ileri giderek İslam'ın kadının toplum içinde hürriyetine sınırlama getirdiğini, artık kadının da kendi hürriyetini elde etmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

Osmanlı'nın son dönemlerinde, toplumsal yaşam içerisinde kadının durumu hakkında tartışmayı doğuran en önemli etkenlerden birisi de karşıt cinsler arasındaki ilişkilerin kontrol altında tutulması olmuştur. Osmanlı toplumunda ilişkilerin iç ve dış, hatta harem ve selamlık olarak düzenlenmesi, toplum içinde karşıt cinslerin bir araya gelmesi konusunda hassasiyet gösterilmesi kadının bütün toplumsal hayatının kontrol edilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu durum kadının ev içindeki davranışlarından, evinin dışına çıktığı andaki her anını etki altına almıştır. Hatta kadının eğlencesinden, gezintisine ve

alışverişine kadar bu ayrımın etkilerini görmek mümkün olmuştur. Öyle ki kadınların gideceği ve gezeceği yerler devlet tarafından sınırlandırılmış, araçların hangi tarafına binecekleri bile düzenlenmiştir (Çakır, 1996:158).

Toplum içindeki kadın anlayışına ve bu anlayışın ortaya çıkmasına temel olan yorumlara bakıldığında bu hususta, Ahzab suresinde yer alan “Ey Peygamber hanımları! Siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz. Takvâ sizin sıfatınız olduğuna göre, namahrem erkeklere hitab ederken tatlı ve cilveli bir eda ile konuşmayın ki kalbinde hastalık bulunan bir şahıs, şeytanî bir ümide kapılmasın. Ciddi, ölçülü konuşun. Hem vakarla evinizde durun da, daha önceki Cahiliye döneminde olduğu gibi süslenip dışarı çıkmayın” (Ahzab /32-33). ayet-i kerimelerinin ve Nur suresindeki “Mümin erkeklere bakışlarını kısmalarını ve edep yerlerini açmaktan ve zinadan korumalarını söyle. Bu, onlar için en uygun olan davranıştır. Allah yaptıkları her şeyden hakkıyla haberdardır. Mümin kadınlara da bakışlarını kısmalarını ve edep yerlerini günahattan korumalarını söyle! Yine söyle ki mecburen görünen kısımları müstesna olmak üzere, zinetlerini teşhir etmesinler...” (Nur / 30-31) ayetlerinin etkili olduğu görülmektedir.

Hz. Peygamber dönemindeki uygulamalara bakıldığında kadınların hac ve tavafa iştirak ettikleri, ibadet için mescitlere gittikleri görülmektedir (Buhari, Nikâh 117). Ayrıca savaş esnasında da kadınların çok büyük yardımları olmuştur (Buhari, Cihad 65). Buna rağmen Hz Peygamber döneminde bile kadınların mescitlere gelmesinden rahatsızlık duyan bazı kimseler vardı (Buhari, Cuma 13). Hatta bazıları, kadınların evlerinden dışarı çıkmasını da hoş karşılamıyordu (Buhari, Nikâh 116). Hz. Peygamber (s.a.s) ise insanların bu tutumu karşısında ihtiyaçlarını karşılamak için çarşıya çıkanlara mani olunmaması gerektiğini ifade etmiştir (Buhari, Tefsir –Ahzab- 8). Kadınların mescitlere gitmesini, ibadet niyetiyle evinden dışarı çıkmasını ise koku sürünmemek şartıyla yasaklamamıştır (Ebu Davut, Salat 53). Bununla birlikte Hz. Peygamber (sas) kadınların evlerinde kıldıkları namazın daha faziletli olduğunu da bildirmiştir (Ebu Davut, Salat 46). Yine cihada katılmak isteyen kadınlara da “Siz kadınların cihadı haktır.” buyurduğunu Hz Aişe (r.anha) rivayet etmiştir (Buhari, Cihad 62). Ayrıca Hz. Peygamberin bazı rivayetlerde “Evleri onlar için daha hayırlıdır” dediği de belirtilmektedir (İbn Kesir, 1993a:491).

Görüldüğü üzere kadınlar Hz. Peygamber (s.a.s) döneminde toplum hayatına iştirak ederek mescitlere gitmişler, cihada iştirak etmişler, ihtiyaçları için evlerinden dışarı da çıkmışlardır. Buna rağmen Hz. Peygamber (s.a.s) döneminde de kadınların toplum hayatına katılmaları hususunda erkeğe nazaran daha sınırlayıcı davranıldığı görülmektedir. Öyle ki rivayetlerden birinde Hz. Peygamber (s.a.s) mecazi olarak evlerinden dışarı çıkan kadınların şeytan tarafından karşılanacağı bildirilmektedir (İbn Kesir, 1993a:491). Hadisi nakledenlerden Tirmizi, hadisin ‘hasen-sahih-garib’ olduğunu belirtmektedir. Hadiste geçen ‘şeytanın kadını büyük bir iştihakla karşılaması’ ise şeytanın kadını erkeklerin gözünde süslü göstermesi ile izah edilmektedir. Şeytan erkeği kullanarak kadını, onunla da erkeği doğru yoldan saptırmak ve onları fitneye düşürmek ister (Mubarekfuri, 1991:237; akt. Karslı, 2003:206). Böylece hem kadınlar hem erkekler günaha düşmemeleri hususunda uyarılmışlardır.

Rivayetler topluca değerlendirildiği zaman kadınların toplumsal hayata katılma mescitlerde namaza iştirak etme savaş gibi durumlarda cephede bulunma imkanına sahip oldukları görülmektedir. Buna karşılık erkeğe nazaran daha sınırlayıcı hükümlere muhatap olması ise bu sınırlamaların kadının insan neslinin dünyaya getirilmesi ve yetiştirilmesinde yüklendiği misyonun erkeğe göre öncelik arz etmesi ve zamanının önemli bir kısmını bu tür meşguliyetlere ayırması gerçeğiyle yakından ilgili olduğu anlaşılmaktadır (Karslı, 2003:207).

Osmanlı uleması da İslam’ın kadını küçük görmediğini, toplumdaki, kadına yönelik bu uygulamaların yine onun iffetini korumaya yönelik olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. Kadınların toplum içinde erkekten daha alt seviyede görülmesinin İslam’dan kaynaklanmadığını, hatta İslam’ın kadına verdiği değer ve hakların doğru bir şekilde öğrenilip uygulanması sayesinde kadının gerçek hürriyetine kavuşacağını ifade etmeye çalışmışlardır. Çünkü ulemanın ifadesiyle kadınlar İslam toplumunda korunması gereken nazik varlıklar olarak değerlendirilmiş, Hz. Peygamber (s.a.s) “Sizin en hayırlılarınız kadınlarına iyi davrananlarıdır.” (Tirmizi, Rada 11) buyurmuş, kadınların Allah’ın bir emaneti olduğunu da özellikle ifade etmiştir. Kadının namusu, iffeti tesettürle korunmuş, geçimi tamamen erkeğe ait kılınarak, nafakasını temin etme sorumluluğu kaldırılmış, toplum içinde saygın bir yer edinmiştir.

Yine de kadının erkek gibi rahatça evinden dışarı çıkamaması, sosyal bazı faaliyetlere serbest bir şekilde gidememesi, özellikle tesettür karşıtı ve feminizm taraftarı olanlar tarafından eleştirilmiş, tesettür kadını toplum hayatından soyutlayan bir imge olarak kabul edilmiş, kadını hapis olduğu evinden çıkarıp sosyal hayata katmanın ise ancak kadın-erkek eşitliğini gerçekleştirmekle mümkün olacağını ileri sürmüşlerdir.

Osmanlı Devletinin son döneminde İslam âlimlerinin sesi olma özelliğine sahip bulunan *Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad* dergilerine baktığımız zaman ulemanın bu meseleye kayıtsız kalmadığını ve bu hususta bazı açıklamalarda bulduklarını görmekteyiz. Kadının toplum hayatına nasıl katılacağı, kadın-erkek eşitliği, kadın-erkek ilişkilerinde dikkat edilmesi gereken sınırlar asıl konuları oluşturmuştur.

Osmanlı ulemasının bu hususta öncelikle üzerinde durduğu nokta kadının zayıf ve nazik yaratıldığı, bu sebeple erkekle kesinlikle eşit olamayacağı boyutları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kadının asıl vazifesinin annelik olduğu bir kez daha vurgulanarak erkekle aynı yaratılmadığına dikkat çekilmiştir. Ferid Vecdi *Sırat-ı Müstakim*'de yayınlanan *Müslüman Kadını* adlı eserinde 'Kadın Nedir?' başlığı altında kadının şahsı hakkında bazı incelemelerde bulunarak kadının konumunun ne olduğunu irdelemeye çalışmış ve kadın ile erkeğin ayrı olarak değerlendirilmesi gerektiğini, kadının neslin devamını sağlamak için yaratıldığını ifade etmiştir:

“Kadın şerif bir mahlûktur ki kudret-i fatıra onu nev-i insaniyenin teksirine tahsis etmiştir. Bu nazardan vazifesi gayet ulvidir. Erkek bu hususta onunla müsabakaya kudreyab olamaz” (Ferid Vecdi, 1324:57).

Ferid Vecdi neden erkek ile kadının bir tutulamayacağını batılı kaynaklara dayanarak açıklamaya çalışmış, kadın-erkek eşitliği söylemine karşı batının da aslında kendisiyle aynı düşündüğünü, hatta batının kadını daha geri planda tuttuğunu ispatlamaya çalışmıştır. Böylece Osmanlı toplumunun kadını dışlamadığını, ona karşı korumacı davranmakla sadece fitratına uygun davrandığını izah etmeye çalışmıştır:

“Ondokuzuncu asrın ansiklopedisi *Muhit-ul Ulum*'da 'Kadın' kelimesi altında şu sözler görülüyor: “Kadının erkekten farkı yalnız azay-ı tenasüliyelerindeki ihtilafa münhasır değildir.” Yazar bunun devamında “Kadının terki-i bedeniyesi çocuklarınkine yakındır. Bunun için kadınlar da çocuklar gibi müfrit bir hassasiyete maliktir. Sevinç, elem, korku gibi ihtisat-ı muhtelifeden gayet çabuk müteessir olurlar..... İşte bundan dolayı kadınlar sebatsızlığa muarızdırlar” (Ferid Vecdi, 1324:57).

Kadın hakkında İslam toplumunda kabul edilen görüşün en güzeli olduğunu ifade etmeye çalışan Ferid Vecdi Batının bu konuda çok geride olduğunu, yine batıdaki en önemli ansiklopedilerden alıntı yaparak ispatlamaya çalışmış, kadın maddesine bakıldığında kadının çocukla eşdeğer tutulduğuna dikkat çekmiştir. Bu konuda Batılı bir filozof olan Prodon'un da görüşlerine yer veren Ferid Vecdi, onun da kadınların hem aklen hem de vicdanen erkeklerden daha zayıf olduğunu, ahlaklarının da erkeklerle aynı olmadığını söylediğini ifade etmiştir (Ferid Vecdi, 1324:57).

Batıdaki kadınların ahlakının bozuk olmasının sebebini ise, erkeklerin kadınları terbiye hususunda tabii kanuna uymamalarına bağlayan Ferid Vecdi batı medeniyetiyle İslam medeniyetini kıyaslamış ve batıdaki kadınların mevcut haline dikkat çekmiştir:

“Eğer insanlar kadınları terbiye hususunda terbiye-i islamiye kanun-u hakikisine ittiba etmiş olsaydı, bugün kadınların hali bilad-ı garptakiler gibi zulm ve i'tisafa misal olmaz, işleri güçleri süslenip gezmeye ve çılgıncasına eğlenmeden ibaret kalmazdı.” (Ferid Vecdi, 1324:58)

Batıdaki uygulamayla İslam'ı kıyaslayan Ferid Vecdi, İslami terbiyenin kadınlara asıl güzellikleri verdiğini ifade ederek, kadınların bu sayede toplumda çok daha sayılır bir yer elde ettiklerini söylemiştir (Ferid Vecdi, 1324:58).

‘Kadın Bedenen ve Ruhun Erkekle Bir Olabilir mi?’ başlıklı makalesinde ise Ferid Vecdi, batıda başlamış olan, kadınlara, hürriyet ve erkek hâkimiyetinden kurtulma düşüncesini kazandıran kadın-erkek eşitliği, feminizm hakkında eleştirilerde bulunmuştur. Batıda başlayan feminizmin doğuyu da olumsuz bir şekilde etkileyeceği endişesiyle kadın-erkek eşitliği hakkında bazı yorumlarda bulunmuş, bu yorumları yaparken de ilim adamlarının bilgilerine başvurmuştur (Ferid Vecdi, 1324:76). Zaman zaman da Ferid Vecdi kendi görüşünü ispat için ayet-i kerime ile delil getirmiştir. Kadın ve erkeğin birbirinden tamamen farklı yaratıldığına dikkat çekmek isteyen Ferid Vecdi, biyolojik açıdan da her iki cinsin mahiyetini incelemiş, hatta bu konuda teferruata girebilecek bilgilerden bile kaçınmamıştır. Kadın ve erkeğin her bir uzvunun gram ağırlıklarını bile inceleyen Ferid Vecdi biyolojik olarak da erkeğin kadından farklı ve bedeni özellikleri açısından daha üstün olduğunu ispatlamaya çalışmıştır (Ferid Vecdi, 1324:76-77). Ferid Vecdi'nin bu tutumu ondokuzuncu asırdaki modern Kur'an yorum reflekslerini de güzel bir şekilde yansıtmaktadır. Özetle ifade edecek olursak o dönemin

katı bilimsel vurgusunu Vecdi erkek kadın değerlendirmesinde kullanmakta ve modern insana anlayacağı dilden müslümanca cevaplar üretmeye çalışmaktadır.

Ferid Vecdi, böylece kadın-erkek eşitliği söyleminde olanlara karşı cevap vermeye çalışırken bir taraftan da kendisi erkeklerin kadınlardan daha üstün olduğunu ispatlamaya çalışmış, kadınlar için toplumda çizdiği rolü ve sınırı izah etmiştir. Buna göre sınırları aşarak toplum içerisinde erkek gibi rahat davranışlar sergileyen, hatta erkeklerle bir yarış içerisine giren ve kapalı kapılar ardında kalmak istemeyip de dışa açılmaya çalışan kadınları, kendi vazifelerine geri çağırarak istemiştir. Batılı kadınların toplum içerisindeki davranışlarını taklit etmenin hiçbir fayda getirmeyeceğini ileri süren Ferid Vecdi, aksine onlara benzemeye çalışmanın yaratılışa bir isyan olacağını da söylemiştir. Bu sebeple, ona göre toplumda yaşanan bozukluk da kadınların hikmet-i ilahiye zıt davranışları sebebiyledir (Ferid Vecdi, 1324:78).

Kadın ve erkeğin birbirinden ayrılması mümkün olmayan tek bir bütünün parçaları olduğunu söyleyen Ferid Vecdi, her ikisinin de önemli şahsi özelliklere sahip olduklarını, buna karşılık birbirlerinden eksik olan tarafları da bulunduğunu ifade ederek kadın ve erkeğin birbirini bütünler bir tarzda yaratıldığına dikkat çekmiştir. Bir taraftan erkeklerin ve kadınların vücut ağırlıklarını bile hesaplayarak, birçok yönden erkeklerin üstünlüğüne dikkat çeken Ferid Vecdi kendi söyledikleri ile tezat oluşturacak biçimde burada da kadının bazı yönlerini ön plana çıkarmaktadır:

“Cenab-ı Hak erkek ile kadını ancak bir şahs-ı vahid teşkil etmek üzere yaratmıştır. Erkeğin hadd-i zatında büyük büyük bir takım noksanlıkları vardır ki onları ancak kadın tamamlar, keza kadında bir takım eksikler vardır ki onları da erkek ikmal eder” (Ferid Vecdi, 1324:158).

Kadın ile erkeğin ayrı suretlerde yaratıldığını ve asla birbirine eşit olamayacağını birçok kez tekrar eden Ferid Vecdi, toplum içerisinde kadınların sürekli ezildiğini ve artık erkeklere karşı hürriyetlerini elde etmeleri gerektiğini söyleyenlere karşı ise bunun gerçek olmadığını, erkeğin de en az kadın kadar, belki de daha fazla sorumluluğunun olduğunu, hem fiziken hem de ruhen daha yorgun olduğunu, bu sebeple erkeğin de bir nevi’ esaret altında olduğunu ifade etmeye çalışmıştır (Ferid Vecdi, 1324:158). Kadına verilen en ulvi meziyetlerin şefkat ve merhamet olduğunu da dile getiren Ferid Vecdi, bu sebeple toplumun ona yüklediği en önemli vazifenin de annelik olduğunu söylemiştir. Ona göre kadın toplumda anne olduğu için saygın bir yere sahiptir ve

yapması gereken de önce nasıl anne olması gerektiğini öğrenmesidir (Ferid Vecdi, 1324:79).

Ferid Vecdi, bu şekilde makalelerinde kadın hakkındaki görüşlerini dile getirirken bulunduğu dönem itibari ile toplumun kadına biçtiği vazifeleri de dile getirmiş, adeta toplum nasıl bir kadın modeli görmek istiyorsa onu tasvir etmiştir. Kadının açık-saçık bir şekilde, rahat tavırlar içerisinde batılı kadınları taklit ederek erkeklerle bir yarış içerisine girmesinin doğru olmadığını ifade ettikten sonra, kadının tek saadetinin bir erkeğin himayesine girmesi ile mümkün olacağını söylemiştir (Ferid Vecdi, 1324:90). Ferid Vecdi'din bu açıklamalarında erkek hâkimiyetini benimseyen bir tavrını sürdürmektedir. Söylediklerini ispat için öne sürdüğü delil ise onun bu konudaki yaklaşımını en güzel şekilde dile getirmektedir. Aslında burada Ferid Vecdi bir taraftan İslam'ın kadına sağladığı güzellikleri dile getirirken, diğer taraftan da erkeği kadın üzerinde hâkim bir varlık kabul ederek kadını geri plana itmiş, kendi söylediklerinde de çelişkiye düşmüştür “Buna en büyük delil ise kadınların bidayet-i hilkatlerinden bu ana kadar erkek boyunduruğuna katlanıp durmalarıdır” (Ferid Vecdi, 1324:90).

Yazılarının bütününe bakıldığında Ferid Vecdi'nin kadının toplum içindeki konumunu doğu ve batı eksenli mukayese etmek için bu şekilde izahlarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu şekilde o, kadının sadece doğu toplumlarında değil, medeniyetin beşiği sayılan batı toplumlarında da ikinci plana atıldığını, alt seviyede değerlendirildiğini söylemeye çalışmıştır. Hatta bu konuda batıda yazılmış eserlerden de alıntı yapan Ferid Vecdi, merak edenlerin bunlara müracaat edebileceğini de dile getirmiştir. Ferid Vecdi, batılı filozofların kadın hakkındaki görüşlerine yer vermiş, batılı kadınların zannedildiğinin aksine mutlu bir hayat yaşamadıklarını, kadın-erkek eşitliği ismi altında kadınların kendi fitratları dışında davranmaya zorlandıklarını izah etmiştir. Hatta bu noktada ünlü batılı filozof Auguste Comte'un fikirlerini de delil olarak zikretmiştir (Ferid Vecdi, 1324:90-94).

Toplumda kadın-erkek söylemleri oluşturarak, insanları bağlı oldukları değerlerden uzaklaştırmaya çalışmanın en büyük zararının yine kadınlara olacağını ifade eden Ferid Vecdi, bu tartışmalardan kadınların ziyadesiyle rahatsız olacağını ve toplum içinde karışıklığa sebep olacağını söylemiştir:

“Biri çıkıyor, kadınlar çocukluk halindedir diyor, biri geliyor, layıkıyla terbiye görmemiş olduklarını söylüyor, daha öbürü zuhur ediyor, kadınlara hüsni muameleye dinen memur olan bizi, biz Müslümanları cidden müteallim edecek diğer birtakım sözlerde bulunuyor. Biçarelerin namına serdolunan bu boş müdafaalar o cins-i rakik için ne kadar muzır oluyor” (Ferid Vecdi, 1324:92).

Yazdığı makalelerinde sürekli eleştiri noktası yaptığı *Tahrirü'l Mer'e* yazarının, Müslümanların kadınları çok aşağıladığı iddiasına karşı da açıklamalarda bulunan Ferid Vecdi bunun doğru olmadığını, kadınları asıl aşağılayanların Müslümanlar değil, bizzat batı toplumlarının kendisi olduğunu ifade etmeye çalışmıştır:

“*Tahrirü'l Mer'e* müellifi diyor ki: “Umumiyetle kadınlar Müslümanlar nazarında tam bir insan değildirler.... Kadınlara karşı olan muamelelerinde hep ona göre hareket ederler.” Biz deriz ki: Milleti arasında azıcık ehemmiyeti olan hiçbir Müslüman yoktur ki böyle bir itikatta bulunsun. Daha doğrusu hiçbir Müslüman yoktur ki “Kadın erkeğe nisbetle çocuk gibidir....” desin (Ondokuzuncu asrın ansiklopedisine-Muhitu'l Ulumuna müracaat) Hiçbir Müslüman yoktur ki bugün gördüğümüz kadınlar bugünkü erkeklerin dışı değildir...fikrini kabul etsin”(Ferid Vecdi, 1324:103-104).

Ferid Vecdi bu konuda batılı birçok bilim adamının görüşlerine yer vermekten kaçınmamış, bu sayede onların kadını nasıl basit bir varlık olarak tasavvur ettiklerini ispatlamaya çalışmıştır. Böylelikle kadınların İslam toplumu içerisinde buldukları yerin aslında batı kadınıninkinden daha iyi olduğunu ve kadının halini ıslah konusunda batının taklit edilemeyeceğini açıklamak istemiştir (Ferid Vecdi, 1324:103-107).

Ferid Vecdi'nin kadının toplum hayatında sahip olduğu konumu ile ilgili yaptığı açıklamalarda, en çok dikkat çeken noktalardan birisi de Asr-ı saadet devrindeki uygulamalardan hiç bahsetmemesi, İslam'ın kadına verdiği değeri daha çok akli delillerle ispat etmeye çalışmasıdır. Fakat bunu yaparken toplumdaki bazı yerleşmiş fikirlere yer vererek (kadınların erkeklerden daha aşağı konumda yaratılmış olması gibi) İslam'ın kadına verdiği değeri tam manasıyla yansıtamamıştır. O sadece bu durumun çok normal olduğunu, hatta İslam toplumlarında diğer toplumlara göre kadına daha iyi davranıldığını ifade etmeye çalışmış ve bunu da batıdaki uygulamalarla kıyaslayarak ispatlama yoluna gitmiştir.

Sırat-ı Müstakim'de Hollandalı filozof Arthur Schopenhaur'un ‘Kadınlar’ başlığı altında yazmış olduğu makalesini tercüme eden M. Şerafeddin de Ahzab suresinde bulunan “Evlerinizde oturunuz. Eski cahiliyyede olduğu gibi açılıp saçılmayın, namazı kılın, zekâtı verin. Allah'a ve peygamberine itaat edin” ayetinden yola çıkarak kadının

yerinin evi olduğunu, erkek ile kadın arasındaki ilişkilerde belli bir sınırın olması gerektiğini ifade etmeye çalışmış, bunu da Arthur Schopenhaur'un şu sözleriyle desteklemiştir:

“...Bu nezaket ve rikkat-i halkıye neticesi olarak kadınlar şun-i hayata karşı itidallerini muhafazaya çok az kudreyab olabildiklerinden kendi saadetlerini ancak sükûn ve uzlet ile çevrili bir aşiyane-i istirahatda (dinlenme yuvasında) temin edebilirler” (M. Şerafeddin, 1327:263).

Ayrıca M. Şerafeddin kadın ile erkek arasında çizilmiş olan bu sınırın kalkması durumunda toplumun fesada uğrayacağını, bu sayede kadınların her geçen gün toplum hayatına daha çok müdahale edeceklerini ima etmeye çalışmış, bu nedenle de tercümesinin dipnotunda asr-ı saadetten örnek vererek Hz. Peygamber'in bir hutbesinde Ben-i İsrail'i kastederek kadınların görüşünden istifade edilmesini, onlara itimadı yasakladığını ifade etmiştir (M. Şerafeddin, 1327:265). Asr-ı saadette meşru daire içerisinde kadının toplum hayatına katılması sıkça görüldüğü ve özellikle Hudeybiye'de Hz. Peygamber'in eşlerinden birisine danışarak hareket ettiği bilindiği halde M. Şerafeddin'in sadece bu rivayeti kullanması, onun insanları en kötünden kurtarmak amacıyla sarf ettiği bir gayret olarak değerlendirilebilir. Bu konuda Alman filozofu Nितche'nin sosyal hayata müdahale eden kadınlara büyük bir kininin olduğunu da ilave etmekten de çekinmemiştir (M. Şerafeddin, 1327:263).

Kadınla erkek arasında toplumsal hayatta birtakım farklılıkların olduğunu, bunların kaldırılmasının mümkün olmadığını, kadının erkekten daha zayıf yaratılması sebebiyle toplumsal hayattaki katılımının erkek kadar olamayacağını söyleyen M. Şerafeddin yaptığı tercüme ile kadınların şahitliği meselesine de değinmiş, İslam hukukunda iki kadının bir erkeğe eşit olacağını mezheplerin görüşünü zikrederek açıklamada bulunmuş, yine bu konuda Schopenhaur'un şu sözlerini delil olarak kullanmıştır (M. Şerafeddin, 1327:266). Öyle ki M. Şerafeddin Avrupalıların bile kadın-erkek eşitliğine karşı olduğunu ispatlamak amacıyla Schopenhaur'un da buna karşı olduğunu söylemiştir: “Müsavâtı kabul için kadınların dahi erkekler gibi kâmil bir akla malik olmaları icap ederdi” (M. Şerafeddin, 1327:266).

Kadının toplumsal hayata katılımı konusunda da kısıtlayıcı davranılması özellikle eleştirilmiş, kadına daha fazla serbestiyet verilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Buna karşılık ise Osmanlı uleması kadın-erkek ilişkileri arasında gözetilen bu sınırın

devam etmesi gerektiği üzerine çok vurgu yapmışlardır. Bu konu hakkında yazan Musa Kazım ‘Hürriyet- Musavat’ başlıklı makalelerinde kadınların da gezmeye ve eğlenceye ihtiyaçları olduğunu, meşru daireye riayet etmek şartıyla kendi aralarında mesireler, eğlenceler, hatta konferanslar ve konserler bile tertip edebileceklerini ifade etmiştir (Musa Kazım, 1324:36).

Osmanlı toplumu o dönemlerde o kadar hassas bir toplumsal çalkantı içerisindeydi ki, toplumun bir kesimi olaylara biraz daha muhafazakâr yaklaşmakta, özellikle gençlerin çeşitli tavırlarını yadırgamaktadırlar. Bu sebeple toplumdaki hassasiyeti gören ulema sürekli gençlere nasihat yoluna gitmiştir. Buna rağmen toplumun bu konudaki duyarlılığı ve ulemanın ikazları çok fazla tesirli olmamış, karşıt cinsler arasındaki ilişkiler şeklinde giderek bir değişim baş göstermiştir. Özellikle 1910 senesinin baharında Yalova ve Bursa’ya yapılan iki gezintide müşahede edilen olaylar, Osmanlı toplumunun ne tür ortamda bulunduğunu açıkça göstermektedir (Albayrak, 2002:95). Bahsedilen gezilerden Yalova gezisinde gerçekleşen olaylar karşısında halk büyük tepki göstermiş, hatta birçok şikâyet ve eleştiride bulunmuşlardır. Bu eleştirileri *Sırat-ı Müstakim* dergisinde de görmek mümkündür. Geziye katılanlar tarafından bizzat kaleme alınan yazılarda, yapılan içki âlemlerinin ve çalgılı eğlencelerin kesinlikle tasvip edilemeyeceği, kadın-erkek karışık bir şekilde böyle eğlenceler düzenlemenin batıya özentiden başka bir şey olamayacağı ifade edilmeye çalışılmıştır (*Sırat-ı Müstakim*, 1326:243-247). Gösterilen tepkilerin etkili olduğu, bir sonraki Bursa gezisinde bu tip eleştiriye sebep olacak davranışlara fazlaca rastlanılmamasından anlaşılmaktadır (*Sırat-ı Müstakim*, 1326:278). *Sırat-ı Müstakim*’de bu konuyla ilgili olarak başka okur mektupları da görülmektedir. Bu mektuplardan birinde okuyucu, bu tür geziler ve eğlencelerde İslam kadınlarının takip etmeleri gereken yolun ne olduğunun belirlenmesi hususunda ilim ehlinde yardım istemektedir. Bunun için ise Şeriat-ı İslamiyeyi iyi bilenlere vazife düştüğünü, ehil olmayanların bu konuda söz sahibi olmalarının mümkün olamayacağını ifade etmiştir (*Sırat-ı Müstakim*, 1326:300). Ayrıca bu *Sırat-ı Müstakim* okurunun yazısının devamında söyledikleri, adeta toplumun bu konudaki hassasiyetini dile getirmiştir:

“Kadınlarımızı tenezzühden, teferrücden men etmeyiz. Fakat izdiham içinde rahatsız olmamaları için eyyam-ı sairede teferrüce çıkmalarını nefsu’l emre daha muvafık buluruz herhalde. Adabı muâşeret-i İslamiye’nin hüsn-i muhafaza ve ahkâm-ı şer’iyeye muhalif ahval ve harekâtın men-i esbabına tevessül

buyurulmasını hükümet-i meşrutamızla ulema-i kiram hazretlerinin himmet ve gayretlerinden intizar eylerim efendim” (*Sırat-ı Müstakim*, 1326:300).

Düzenlenen Yalova gezisinin bir okul gezisi olması sebebiyle geziler hakkında Sırat-ı Müstakim’de yazılan yazılar oldukça ses getirmiş, yazıların tekzibi konusunda birtakım isteklerde bulunulmuştur. Bu yazılanların doğru olmadığı ifade edilmesi isteği karşısında Sırat-ı Müstakim dergisi bir cevap yayınlamış, olanların doğruluğuna dikkat çekmiştir (*Sırat-ı Müstakim*, 1326:373-374).

M. Fahreddin de Sebilürreşad dergisinde ‘Feminizm Meselesi’ başlığı altında kadının toplum içindeki konumunu incelemeye çalışmıştır. Kadının İslam toplumu içinde evine hapsedildiğini, bu sebeple artık sosyal hayata erkekler gibi atılması gerektiğini, bunun için de çarşafını çıkararak karşı cinsle karışması fikrini savunanlara, “İstanbul Avrupa medeniyetini kabul etti. Hele kibarları evlerinde kaçı-göçü kaldırdı. Yakında Türkiye Avrupalılaşacak. Erkekleri kadınları ile kol kola gezecekler” (M. Fahreddin, 1328:364-366) diyenlere karşı kadını savunmaya çalışmıştır:

“Şarkta kadınlık hayattan muazzez olan namus ile eşit, belki aynıdır. Namus, iffet ve ismet demektir. Namus gizli bir şey demektir, kadınlık da Cenab-ı Hakkın envar-ı letafetinden, nefha-i ismetinden yaratılmıştır.O lisan-ı hikmet diyor ki: “Kadınlık, insanlık vücudunun mestur kısmıdır. Çünkü namusudur. Binaenaleyh namusun örtünmesi ve gizlenmesi lazımdır”(M. Fahreddin, 1328:278-280).

M. Fahreddin böylelikle kadın-erkek ilişkilerinde uygulanan harem-selamlık uygulamasının da doğruluğuna kendince dikkat çekmekte, kadın-erkek ihtilatının toplumda bozulmalara yol açacağını söylemeye çalışmaktadır. Ona göre kadının korunup kollanması, yine onun toplum hayatı için çok önemlidir (M. Fahreddin, 1328:318-319).

Tanzimat ve Meşrutiyet sonrasında kadının toplumsal hayata katılım sürecine topluca bakıldığında eleştirilerin birkaç noktada yoğunlaştığı görülmektedir. Kadın-erkek ilişkilerinin kısıtlanması, kadının erkek gibi rahat bir şekilde sosyal ortamlara girerek çeşitli faaliyetlere katılmasının bir takım kurallarla sınırlandırılması, kadın-erkek ilişkilerinin harem-selamlık esasına dayanması toplumda bir grup aydın tarafından eleştiriye uğramıştır. Osmanlı Devleti’nin gerçek terakkisinin batıdaki uygulamaları hayata geçirmekle ancak mümkün olabileceğini savunanlar, tesettürü ve buna bağlı olarak karşıt cinsler arasında uygulana gelen bazı kuralların varlığını medeniyete engel olarak kabul etmişlerdir. Kadının bu sayede evinde hapis olmaktan kurtulacağını, kadın-

erkek eşitliğinin tam olarak uygulanmasıyla birlikte ise kadının erkekler gibi serbest olabileceğini ileri sürmüşlerdir.

Bütün bu yaklaşımlara karşı Osmanlı uleması ise kadının arka plana atılmadığını, toplumda erkek kadar değerli olduğunu, aslında kadına en büyük kıymeti de yine İslam'ın verdiğini ispatlamaya çalışmışlardır. Kadınların da erkekler gibi sosyal faaliyetlere katılabileceklerini, yalnız çok hassas ve nazik yaratılmaları sebebiyle meşru daireye de dikkat etmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Kadın-erkek ilişkilerinde bazı sınırlar getirilmesinin yine kadının yararına olduğu ifade edilerek, böylelikle kadının iffet ve namusunun da koruma altına alınmış olacağına dikkat çekilmiştir. Osmanlı ulemasının, kadının sosyal hayata katılması konularına, ülkede yaşanan hızlı kültürel ve sosyal değişimler sebebiyle de pek olumlu bakmadıkları söylenebilir. Onların konuya bu şekilde yaklaşmalarında toplumsal ahlakın bozulmaması, ırz ve namus duygularının yozlaşmaması gibi etkenlerin belirleyici olduğu anlaşılmaktadır (Karslı, 2003:213). Aslında Osmanlı ulemasının bu konudaki genel tavrına bakıldığında bu hassasiyetin, kadına anne olma ve gelecek nesilleri şekillendirme gibi bir sorumluluğun yüklenmesinden kaynaklandığı da açıktır. Osmanlı toplumunun da dönem itibarıyla geleneksel yapıyı devam ettirdiği görülmektedir.

Tüm bunlardan yola çıkarak sosyal yapı itibarıyla son dönem Osmanlı ulemasının yabancı değerler karşısında oldukça muhafazakâr bir tutum sergilediği söylenebilir. Ulemanın bu konuda oldukça hassas davranması cinsler arasındaki mahremiyetin yok olmasına bağlı olarak manevi ve milli değerleri kaybetme korkusu sebebiyledir. İşte bu sebeple de namus mefhumunu ortadan kaldırarak kadın-erkek ilişkilerini basitleştirecek her türlü uygulamayı eleştirmişler, hatta bazıları daha da ileri giderek ağır bir dille, bu hayat tarzını benimseyenlerin 'hayvan' seviyesine düşeceğini de ifade etmişlerdir (M. Fahreddin, 1327:228).

5.2. Kadının Eğitimi

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ve Meşrutiyet'le birlikte başlayan eğitim reformu kadınların eğitiminde de bazı değişikliklerin olmasını sağlamıştır. Kızların eğitimi konusuna ağırlık verilmiş, bu konuda birtakım düzenlemelerin yapılması gündeme getirilmiştir. Bu zamana kadar kızların gittikleri tek okul mahalle mektepleriydi. Bu okuldan sonra kızlar kendilerine ait bir okul olmadığı için okutulmuyorlardı.

Toplumdaki bazı sınırlayıcı unsurlar sebebiyle kızların erkeklerle beraber aynı okullara gitmeleri uygun görülüyordu. Birçok aile ise mahalle mektebinden sonra kızını okutmayı düşünmüyor, uygun bir damat adayı buldukları takdirde hemen evlendiriyordu. Kızların okuyarak bir meslek sahibi olması düşüncesi pek yaygın değildi. Buna karşı kızların aldığı bu eğitimin yeterli olmayıp daha fazla ilim öğrenmelerini de isteyenler az değildi, fakat bunlar da kızları için erkek-kız karışık ortamlar istemiyor, özel kız okulları açılmasını istiyorlardı. Bu sebeple kızların okuyabileceği ayrı kız okulları açılması gerekliliği toplumun her kesimi tarafından dile getirilmekteydi. Tanzimatla birlikte bu konuya da ağırlık verilmiş ve kız okulları açılmıştı. Meşrutiyet dönemine kadar ki süre içinde bu okulların sayısında bir hayli artış olmuş, hatta kızlar için rüştiye, idadi mektebi ve bazı il merkezlerinde beş yıllık kız muallim mektepleri açılmıştı. (Çakır, 1996:224)

İnsanlar kızların eğitilmesi konusunda hemfikir olmakla beraber, bu kız okullarında okutulacak dersler ve kızlara uygulanacak eğitim hakkında farklı görüşler dile getirmekteydiler. Toplumun birçok kesimi Fransız usulü eğitimden rahatsızlık duymaktaydı (Albayrak, 2002:108).

Sırat-ı Müstakim dergilerinde de bu konunun yakından takip edildiği ve kızların eğitimi hakkında birçok makale yazıldığı görülmektedir. İslamiyetin ilim öğrenmeyi kadın erkek her Müslümana farz kıldığı noktasında birleşen İslam âlimleri kızların eğitimini hususuna Hz. Peygamber'in (s.a.s) de çok önem verdiğini ifade etmişlerdir. Kur'ânda ve hadislerde ilmin öğrenilmesi için ifadelerden çoğu genel olduğu için hem erkeği hem de kadını içine almaktadır (Asr-ı saadetteki uygulamalar için bkz. Savaş, 1992:121; İlme teşvik eden ayetler için bkz. Ankebut/43, Fatır/28, Zümer/9). Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'in ilk inen ayetlerindeki emir "Oku" emridir (Alak/1-5). Cenab-ı Hakkın buradaki hitabı da kadın-erkek her Müslüman içindir. Esirlerin bile ilim öğrenmesini isteyen Hz. Peygamber (s.a.s) bir hadis-i şeriflerinde: "cariyesi olup ona ilim öğreten ve bunu iyi yapan, onu güzel terbiye eden, sonra onu hürriyete kavuşturarak onunla evlenen kimseye iki ecir vardır." buyurmuşlardır (Buhari, İlim 31). Âlimler de İslam dini ilmi bu kadar çok teşvik etmişken, kadının eğitiminde kısıtlama yapılamayacağını belirtmişlerdir. Kadınların da ilim öğrenmesi gerektiğini söyleyen Musa Kazım,

İslamiyet'in kadının ilim tahsil etmesine karşı olmadığını aksine teşvik ettiğini, hatta ilim tahsilinin kadın-erkek her Müslüman'a farz kılındığını ifade etmiştir:

“(Kadınlar), ulum ve maarifle tezyin-i zat ve sıfat ederler, çünkü beşikden lahde kadar tahsil-i ulumu emreden Şeriat-ı Muhammediye kadınları bu emirden istisna etmemiştir. Tahsil-i ulumu rical ve nisaya farz kılmıştır” (Musa Kazım, 1324:36).

Sırat-ı müstakim dergilerinde yazan Ferid Vecdi de kadınların ilim öğrenmesinin gerekliliğini ‘Kadınların Halini Islah İçin Hangi Tarz Terbiye Daha Muvafiktir?’ başlığı altında ele almış ve bu konuda o da Musa Kazım gibi Hz. Peygamber'in (s.a.s) bu konudaki hadisini zikretmiştir (Ferid Vecdi, 1324:285). Kadınlara verilmesi gerekli eğitimin ne olacağı hakkında çeşitli fikirler ileri süren Osmanlı uleması en başta metot değişikliğinin üzerinde durulması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu konuda Alasonya idadisi müdürü olan Edhem Nejad Bey'in mevcut sistemden duyduğu rahatsızlığı dile getirmek üzere *Sırat-ı Müstakim*'de yayınlanan makalesi bir idareci gözüyle bize bilgi vermektedir:

“Hülasa bedeni ve fikri terbiye konusunda en fazla ilerleyip gayur ve çalışkan nesiller yetiştiren İsviçre, İngiltere, Alman, Amerika mektebelerini taklit edelim. İslamiyet'in metaneti konuları gibi mükemmeline başka yerde tesadüf etmek imkânsız olduğundan ahlaki terbiyede İslami terbiye ve milli adetlerimize önem atfedelim. Fransız eğitim usulünü terk edelim. Bütün İslam mektebelerinde bir tek eğitim esası kabul edelim ki düşünce ve duygularımızı birleştirmiş olalım” (Edhem Nejad, 1326:65-66).

Kadınların terbiyesi hususunda çok dikkatli davranılması gerektiğini ifade eden Ferid Vecdi, en güzel eğitim metodu hangisi ise onu alıp uygulamanın doğru olduğunu, fakat her metodun İslam toplumu için doğru olamayacağını, bu sebeple uygulanan eğitim metodunun inceden inceye değerlendirilip öyle alınması gerektiğini söylemiş, bu konuda garp terbiyesinin en uygun yol olduğunu iddia edenlere karşı cevap vermeye çalışmıştır (Ferid Vecdi, 1324:44). Batıda uygulanan eğitim sisteminin kadının yaratılışına tamamen ters olduğunu, bu sebeple uygulanmasının doğru olmadığını belirten Ferid Vecdi, kızlar için uygulanan eğitimden batılları kendilerinin de hoşnut olmadığını ifade etmiştir. Onlara göre hâlihazırda uygulanan sistem kadınları kendi kadınlığından uzaklaştırmaktadır:

“Şimdi garpta mevcut olan tarayık-ı terbiyenin son derecede muzır olduğunu, kadınların fitratına katiyen mutabık olmadığını ispat için umran ve medeniyetçe en ileride bulunan ümmetleri intihab edelim, sonra meseleyi onların -hamiyeti milliye itibariyle akran-ı fazilet ve irfanları arasında temayüz etmiş olmalarında ihtilaf eden iki kişi bile bulunmayan- en büyük alimlerine soralım...meşhur filozof Joul

Simon diyor ki: “Halk 1848 de kadınların terbiye ve tehzibine itina edilmediğinden şikayet ediyordu. Bugün ise bilakis bu tehzibin hadd-i ifrata varmış olmasından müşteki bulunuyor. Evet, bizde şüphe etmiyoruz ki tefritten kurtularak müthiş bir ifrata düştük.” Sonra, kadını erkek haline getiren bu tarz talimin muzır neticelerini istidrad kılıklı beyan ediyor da olanca sesiyle “Kadın kadın olarak kalmalıdır.” diye bağıyor” (Ferid Vecdi, 1324:285).

Bu konuda Ferid Vecdi Fransızların yanında İngilizlerin de uygulamalarından bahsetmiştir. İngiliz filozofları Samuel Smiles’in ve Byron’un sözlerine yer veren Ferid Vecdi onların kadın eğitimi hakkında bulunduğu tenkitlerden bahsetmiştir hatta Fransızlar ve İngilizler gibi Amerikalılarında kadınlara erkeklerle aynı şeylerin öğretilmesinden yakındıklarını ifade etmiştir. Bu konuda yine batılı bir düşünür olan Lusen’in görüşlerine yer vermiştir. Lusen’de diğerleri gibi kadınlara fenni derslerin ağırlıklı olarak gösterilmesinin yaratılışlarına ters olduğunu belirtmiştir. Buradan yola çıkan Ferid Vecdi kızlara öğretilmesi gereken şeyleri sorgulamıştır. Batının bile tenkit ettiği uygulamaların İslam âleminde uygulanmasının doğru olmayacağına dikkat çekmiştir (Ferid Vecdi, 1324:286). Batı usulleriyle eğitimin asla kabul edilemeyeceğini ifade eden Ferid Vecdi, batılıların bile kendi sistemlerinden hoşnut olmadığını da belirtmiştir. Bu konuda batı milletlerinden uzunca örnekler veren Ferid Vecdi, hem onların eğitim sistemini eleştirmiş, hem de kendi içlerinde duydukları rahatsızlıkları onların ilim adamlarının dilinden aktarmaya çalışmıştır. Aslında onların kızların mevcut eğitim sistemi ile eğitilmesinin doğru olmadığını kabul ettiklerini ifade eden Ferid Vecdi, Osmanlı toplumunda kadın nasıl bir eş ve anne olarak yetiştirilmek isteniyorsa batı toplumunda da bu durumun farklı olmadığını izah etmeye çalışmıştır (Ferid Vecdi, 1324:285). Batılıların şu sözleri hallerinden duydukları rahatsızlığı göstermek açısından oldukça dikkat çekicidir:

“.....Meşhur filozof Joul Simon (Fransız) diyor ki: Evet, biz de şüphe etmiyoruz ki tefritten kurtularak müthiş bir ifrata düştük. Kadın, kadın olarak kalmalıdır” diye bağıyor”(Ferid Vecdi, 1324:285).

“(İngilizlere gelince),...Samuel Smayles’in *Ahlak*’ında münderic şu sözlerini işhad ederiz: “Zamanımızda da deniyor ki kadına kimyadan bilinmesi lazım olan şey hal-i gilyandaki (kaynama halindeki tencerenin muhafazası, coğrafyadan ise evindeki pencerelerin mevkiidir. Hatta kadınlara mütemayil olan Bayron bile kütüphanelerinde (kadınların) incilden, yemek kitaplarından başka kitap bulunmamasına taraftar olduğunu itiraf etmiştir” (Ferid Vecdi, 1324:285).

“(Amerikalı Mister Lusen Revue’de kızlara mahsus olan mekteplerin hali için) diyor ki: “Lakin bu mekteplerin tabibe yahut muallime olmak, ileride malumatlarını tevsi’ ile o yüzden geçinmek isteyen kızlar için açılmış olduğu görülüyor. Bunun için tezhip ciheti pek zayıftır. (Kadınlara ve kadınlığa has olan

tezhip) lakin tedrisat pek yolundadır. telebelere ulum-i tabiiye ve riyaziyenin dekaiki (ince meseleleri) gösteriliyor. Bununla beraber ulumda temyiz eden, mektebin programı dâhilindeki mevad-ı fenniyyede rüsh gösteren bir kızın umur-i beytiyenin en basitinde bile son derecede cahil, bivukuf olduğu görülüyor” (Ferid Vecdi, 1324:285).

Açık bir şekilde göstermektedir ki Ferid Vecdi'nin batıdaki eğitim sistemini istememesinin sebeplerinden başlıcası kızların fitratına uygun eğitim verme yoluna gidilmemesidir. Kadınların ilim tahsili konusunda çok dikkatli olunmasını gerektiğini birçok kez ifade eden ifade eden Ferid Vecdi, kızlara onlar için gerekli olan eğitimi vermek yerine erkeklere verilen eğitimle yetiştirilmeleri durumunda ise kızların giderek erkekleşeceği uyarısında da bulunmuştur. Bu konuda Ferid Vecdi ile aynı düşüncede olan Musa Kazım da, kadının eğitiminin asla kısıtlanamayacağını söyledikten sonra, kadınlara verilmesi gerekli eğitim konusuna da açıklık getirmiş, erkekle kadına aynı eğitimin verilemeyeceğini belirtmiştir. Çünkü buradaki, mesele kadının eğitilmesi değil, hangi şekilde eğitilmesi gerektiğidir:

“Şu kadar var ki tahsil-i uluma mahal olan mekatibe devam hususunda kadınlar ve erkekler arasında biraz fark vardır. Erkekler ibtidai, rüşdi, ve i'dadi mekteplerinde tahsil ettikten sonra bunların cümlesinin fevkinde olan mekatib-i aliyede, darulfünunlarda dahi tahsile mecburdurlar. Bu mecburiyet umumi değilse de bir kısım rical hakkında zaruridir. Hâlbuki kadınlar böyle değildir Çünkü –bundan evvelki makalemizde zikr ettiğimiz vechile- kadınların hilkatindeki hikmet onların bir erkekle izdivac ederek dünyaya çocuk getirmek ve sonra o çocukları terbiye ve umur-i beytiyyeyi tesviye eylemekden ibarettir. Kadınların bu vezaifi bihakkın ifa edebilmeleri ise öyle senelerce mekatib-i aliyeye devamlarını istilzam etmez. Çünkü bu vezaifi öğrenmek için ibtidai, rüşdi ve i'dadi mektepleri kâfidir. Ondan sonra bir hanım kızın kendine münasip bir erkekle izdivaç etmesi ve beyhude yere zamanı fevt eylememesi icap eder” (Musa Kazım, 1324:36).

Görüldüğü üzere Musa Kazım kadınların ilim öğrenmesini kabul etmekle birlikte kendince bir sınır da belirlemiştir. Dönemindeki İslami anlayışa sahip âlimlerin ortak görüşü olan, kadının birinci vazifesi annelik ve iyi bir eş olma düşüncesi Musa Kazım'da da açıkça görülmektedir. Ona göre kadın annelik yapacak ve iyi bir eş olacak kadar tahsil gördüğü takdirde ona yeterli olacaktır, daha fazlasına gerek yoktur. Hatta sonrasında ise vakit geçirmeden evlenmelidir. Eğer bir kadın bunları yapmaz da erkeklerin sahip olduğu meslekleri elde etmek isterse vazifesini kötüye kullanmış olacaktır. Musa Kazım böylelikle kadınların çok fazla ilim tahsil etmesine gerek yoktur. En birinci yapmaları gereken şey iyi birisiyle karşılaştıkları takdirde evlenmeleridir, asıl vazifeleri bunu gerektirir, demek istemiştir. Hâlbuki bu sözler eğitilmiş anneler olması gerektiği düşüncesini arka plana atacağı ve çokça itirazlara sebep olabilecek sözlerdir. O

nedenle Musa Kazım, bu açıklamalardan hemen sonra, belki de bazı yanlış anlaşılmaları önlemek amacıyla, bazı izahlara ihtiyaç duymuş, kadınların okumasına karşı çıkmadığını belirterek, kadınlara verilecek ilim tahsili hakkında şunları da ifade etmiştir:

“Biz: kadınlar darülfünunlarda okunan ilim ve fünunu hiç okumasınlar... demek istemiyoruz. Çünkü tahsil-i ulum için bir hadd, bir gayet yoktur. En büyük fazilet de ilim ve marifettir..... Binaenaleyh bir hanım kız kendi vezaif-i asliyesine taalluk eden ibtidai, rüşdi ve i'dadi tahsillerini ikmal ettikten sonra hemen bir erkekle izdivac-ı levazım-ı medeniye cümlesinden bulunmağla ba'de'l-izdivaç arzu ederse ihtilas-ı vakt etdikçe kendi hanesinde ulum-i aliyeyi de tahsil edebilir. Bu fazla, mübeccel bir meziyettir. Bir kadın eğer kudreti varsa bunu da elde edebilir. Şeriatımız buna mani olmaz, belki teşvik eder”(Musa Kazım, 1324:36).

Görüldüğü üzere Musa Kazım, evlilik ne kadar gerekli ise yeterli derecede ilim tahsilinin de gerekli olduğunu ilave ederek bu konuya açıklık getirmiştir. Kadınların eğitilmesinin şart olduğunu özellikle belirten Musa Kazım, bu konuda bir sınır da belirleyerek ilim tahsilinin bir meslek sahibi olmak için değil, iyi bir eş ve iyi bir anne olmak için gerekli olduğunu da ayrıca belirtmiştir. Yüksek okulda okuyarak ilim tahsil etmek isteyen bir kızın bunu evlendikten sonra da yapabileceğini ileri sürerek, kızların bir an evvel evlendirilmeleri gerektiğini de yinelemiştir.

Görünen odur ki, kadınların erkeklerden ayrı özel olarak eğitilmeleri hususu birçok âlimin üzerinde durduğu başlıca noktalardan biri olmuştur. M. Şerafeddin de *Sırat-ı Müstakim*'de yaptığı tercümesinde Arthur Schopenhaur'un kadınların hangi ilimleri öğrenmeleri gerektiği hakkında şunları söylediğini ifade ederek, batılı filozofu aynı zamanda kendi düşüncelerine tercüman etmiştir:

“...Sen de benimle beraber onların tedbir-i menzil (ev ekonomisi) ve terbiye-i evlat ve saire gibi vezaif-i nisvaniyeyi öğrenip giyim tarzında sadeliği iltizam ve yemek hazırlama usulünü öğrenmeleri ve yabancılar ile ihtilattan tecanüp ile yalnız dine ve yemek pişirmeye dair kitapları okumalarını bir lâzıme-i medeniye addedersin, musiki ve sair gibi fenler ile az, çok iştiğal etmelerinde beis yoktur” (M. Şerafeddin, 1327:266).

Buna göre kızların terbiyesinde dikkat edilmesi gereken nokta onları ilerideki hayatlarına hazırlamaktır. Yani onlara bir evin nasıl idare edileceğini ve nasıl anne olunacağını öğretmek yeterlidir. Kızların anneliğe ve ve hanımlığına yönelik terbiye edilmesi noktasında Osmanlı uleması adeta ağız birliği yapmış gibidir.

Sırat-ı Müstakim'e gönderdiği mektupta kadınların terbiyesinden bahseden Çocuk Esirgeme Derneği sekreteri Nezihe Muhlis (Muhiddin) Hanım da kadın eğitiminin çok önemli olduğunu fakat fitrata uygun metotların takip edilmesi gerektiğini kadın diliyle belirtmiştir. Islahata ilk önce kadınlardan başlamak gerektiğinin önemine vurgu yapan Nezihe Muhlis, bunun bir hayat-memat meselesi olduğunu ifade etmiş ve kadınların eğitiminde dikkat edilmesi gerekli hususlar üzerinde durmuştur (Nezihe Muhlis, 1327:248). Görüldüğü gibi Nezihe Muhlis'in söylemiş olduğu bu sözler de aslında o dönemdeki hem gelenekçi, hem de modernist bütün aydınların düşüncelerini dile getirir mahiyettedir. Çünkü her iki taraf da toplumsallaşma sürecinde kadına çok önemli bir misyon yüklemiştir: 'Nesil yetiştiriciliği'. Kadının bu görevi en güzel bir yerine getirmesine bağlı olarak toplumsal yapıda amaçlanan değişim, daha çabuk gerçekleşecektir (Çakır, 1996:229). Alasonya idadisi müdürü Edhem Nejad'ın da bu konuda söyledikleri diğerlerini destekler mahiyettedir. Gerçek terakkinin kadınlara başlayacağını söyleyen Edhem Nejad, bu konuda kadınların eğitimi için, bayan öğretmen yetiştirmek üzere özel olarak öğretmen okulu açan Japonya'yı da örnek göstermiştir (Edhem Nejad, 1327:408)

Ayrıca bu konuda şunları da söylemektedir: "Hala kadınlarımızı adam etmenin yolunu aramıyoruz. Ne kadar erkek mektebi açsak, ne kadar darülfünunlar tesis eylesek, kadınlar böyle cahil oldukça boştur, boştur. İşe esastan, kökten başlamak lazımdır" (Edhem Nejad, 1327:13). Edhem Nejad'ın sözlerinden de anlaşıldığı üzere Osmanlı aydını kadını eğitimi erkekinkinden daha öncelikli görmüş, kadınlar kendilerini yetiştirmedikleri müddetçe Osmanlı Devletinin terakki edemeyeceği fikrini savunmuşlardır. Eğitimde Osmanlı mekteplerinde uygulanan yabancı eğitim metotlarının eleştirilmesi kadar bir başka tepki çeken nokta da kızların açılan misyoner okullarında yetiştirilmesiydi. Eğitimde batı metotlarının taklit edilmesi, bununla da yetinilmeyerek, dönemin oldukça revaçta olan yabancı okullarına çocuklarını göndererek oradaki rahibelerin eğitimine bırakılmaları ve hatta çocuk terbiyesi hususunda yabancı mürebbiyelerin tutulması, Osmanlı ulemasının kızların terbiyesi adına tasvip etmediği uygulamalardı. Sebilürreşad'da yazan M. Fahreddin bu konudaki rahatsızlığını dile getirirken özellikle feministlere değinmiş, kadın-erkek eşitliği ile yola çıkanların, insanlardaki batı özentisini artırdığını, bu sebeple feminizmin de

misyonerliğin bir parçası olarak kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir (M.Fahredden, 1328:235).

Hem feminizmlerin kadın eğitimi konusundaki tutumlarına, hem de ailelerin sorumsuzca kızlarını misyoner okullarına göndermelerine karşı duyduğu rahatsızlığı dile getiren M. Fahreddin, bu okullara gönderilen çocukların İslam eğitimi ve terbiyesinden uzaklaştırılarak, Hıristiyan eğitimi ile eğitildiklerini ve onlara Hıristiyanlık propagandasında bulunulduğunu örneklerle ispatlamaya çalışmıştır (M.Fahredden, 1328:235-236; M.Fahredden, 1328:260-262).

Kadınların öncelikli olarak yetiştirilmesini belirten Nezihe Muhlis de çocukların yabancı mürebbiye terbiyesine verilmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Özellikle elit kesimin daha iyi yetişir, aynı zamanda yabancı dil ve kültür öğrenir düşüncesiyle yabancı mürebbiye tutarak, çocuklarının terbiyesinin ona bırakılmasını eleştirmiş, bu uygulamanın çok yanlış olduğunu ifade etmiştir (Nezihe Muhlis, 1327:249). Nezihe Muhlis gönderdiği yazıda ayrıca, henüz açılmakta olan kız mektepleri hakkındaki merakını da dile getirerek, mekteplerde uygulanacak program hakkında da tavsiyelerde bulunmuş, böylelikle ilmi ve irfanı açık bir hanımefendi izlenimi vermiştir (Nezihe Muhlis, 1327:249). Edhem Nejad da yeni açılan okullarda eğitim programının kızlar ve erkeklere göre ayrı ayrı düzenlenmesi gerektiğini belirterek, erkekler için uygulanan programın kızlara uygun olmadığını ifade etmiştir:

“Kız mektebi için tanzim edilecek program başka, erkek mektebi için tanzim edilecek program yine başkadır. Hâlbuki bizde bu fark çok gözetilmedi, ehemmiyet verilmedi, kız mektepleri erkek mekteplerinden pek az farkla vücuda getirildi. Bugün kız çocuklarımız belki her şeyi okuyor, anlıyor, biliyor, tanıyor. Fakat bu kâfi değil. O hanım sonra bir ev sahibesi, müdiresi olamıyor. Onu idare etmek bilmiyor, çocuğunu büyütüyor, fena, cahil kadınların, göreneğin tavsiyesine göre büyütüyor. Bize, memlekete cılız, adı nesiller hazırlıyor, zevcini memnun edemiyor, müsrif oluyor, aileyi bir gün sefalete sokuyor” (Edhem Nejad, 1327:408).

Kız çocuklarının sadece ilmi bilgilerle donatılarak, asıl gerekli olanların arka plana atıldığını belirten Edhem Nejad, bir kızın dil öğrenmesi, çeşitli sanatlarla meşgul olmasının çok önemli olmadığını, bunun bir kız için eksiklik oluşturmayacağını, fakat bebek bakmayı bilmemesi, ev idaresinden anlamaması durumunda sadece kendisi için değil toplum için de bir kayıp olacağını söylemiştir (Edhem Nejad, 1327:409). Kızların nasıl yetiştirilmesi hususunda bazı fikirler de öne süren Edhem Nejad, kızları anneliğe

alıştırmak için ana sınıflarından itibaren bu meseleyle alakalı oyunlar oynatılmalı, bilgiler öğretilmelidir, diyerek, Kız okullarında uygulanmak üzere bir de örnek program sunmuştur:

“(Kız rüştiyeleri için) bence şöyle bir program yapılmalıdır: Ulum ve terbiye-i diniye, Osmanlı lisanı, terbiye-i etfal, hıfzı’s-sıhha, çocuk büyütme, idare-i beytiyye, yemek pişirmek, terbiye-i bedeniye (jimnastik), hesap, tarih, coğrafya, mebde-i ulum-i tabiiye yahud durus-i eşya, resim, dikiş dikmek ve biçmek, tamir etmek ve yamamak ve nakış işlemek ve kola ve ütü yapmak gibi el işleri, taşra kızları ve belki İstanbul kızları için amel-i bahçıvanlık ve ziraat işleridir” (Edhem Nejad, 1327:409).

Edhem Nejad ayrıca Sırat-ı Müstakim’de yayınlanan bir başka makalesinde anneliğin bir sanat olduğuna atıfta bulunarak, anneliği bilemeyen hanımların yanlış uygulamalarına da dikkat çekmiş, bu tür annelerin çocuklarını körü körüne yetiştirdiklerinden yakınmıştır (Edhem Nejad, 1327:13). Kadınların şefkat ve merhamet timsali olduklarını belirten Edhem Nejad, anneliğin ne kadar ulvi olduğunu ifade ederek, çocuğun şahsiyetinin şekillenmesinde en önemli rolü üstlenen kadınlar için mutlaka özel olarak kız mektepleri açılmasının gerekli olduğunun da altını çizmiştir (Edhem Nejad, 1327:13).

Meşrutiyet sonrası kadının eğitimi meselesine genel olarak bakıldığında bu husustaki çalışmaların çok yeni olduğu görülmektedir. Toplumsal bir takım baskılar sebebiyle kızlar okul ve eğitimden uzak kalmış, uzunca bir mahalle mektebi haricinde başka okullara gidememişlerdir. Meşrutiyetle birlikte kadının toplumda ki statüsü yeniden sorgulanmaya başlanmış, kadının eğitiminin de onun sahip olduğu haklardan birisi olarak kabul edilmesi üzerinde durulmuştur. Osmanlı aydınlarının bu konudaki genel tutumuna bakıldığında gelenekçi ve modernist bütün aydınların kadınların eğitilmesi gerektiği fikri üzerinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Kadına verilen misyon sebebiyle beklentiler de o oranda fazla olmuş, her iki taraf da istedikleri toplumsal değişimin kadın sayesinde gerçekleşeceği fikrinde birleşmişlerdir. Fikirler temelde aynı olsa da uygulamada büyük farklılıklar ortaya çıkmıştır.

Konuya modernist yaklaşan aydınlar, kadının gerçek ıslahının batılı eğitim metodlarıyla mümkün olabileceğini savunurken, bir taraftan da kadın-erkek eşitliğinin kadının eğitiminde büyük katkı sağlayacağını, ancak bu şekilde verilen terbiye ile kadınların cehaletten kurtulacaklarını ileri sürmüşlerdir. Geleneği savunan Osmanlı uleması ise

“İslam dininin kadın hakkındaki ahkâmı, talimatı o cinsin fitratına, bütün hasais melekatinı tamamıyla muvafıktır” (Ferid Vecdi, 1324:303). diyerek kadınların asıl terbiyesinin İslami terbiye ile mümkün olacağını söylemişlerdir. Kadının terbiyesi hususunda ise en çok üzerinde durdukları nokta kadına ne öğretileceği meselesi olmuştur. Kadınları erkeklerle aynı şekilde eğitmenin kadınları erkekleştireceğini söyleyen ulema, eğitimde cins ayrımı olması gerektiği üzerinde durmuştur. Osmanlı âlimleri ayrıca, kadınların bütün fenni ilimleri bilmesinin çok gerekli olmadığını, onlar için asıl önemli olanın nasıl iyi bir anne ve nasıl iyi bir eş olmaları gerektiğini öğrenmeleri olduğuna da dikkat çekmişlerdir.

5.3. Kadının Çalışması

Batıya açılmanın toplum üzerindeki bir başka yansımaları da kadının iş hayatına atılma gayretinde görmekteyiz. Sanayi devrimiyle birlikte batıda baş gösteren insan gücü ihtiyacı kadının da, zor veya kolay olmasına bakmaksızın iş hayatına atılmasına sebep olmuş, sadece fabrikalarda çalışmakla yetinmeyen kadınlar giderek ilmi sahalarda da ilerlemiş, mühendislik, doktorluk ve avukatlık gibi, o dönemde daha çok erkeklerin hâkim olduğu meslekleri de seçmeye başlamışlardır.

Kadınların bu şekilde ekonomik özgürlüklerini elde etmeleri birçok devlet gibi Osmanlıyı da etkilemiş, Osmanlı kadınları da bir meslek sahibi olmayı arzu eder hale gelmişlerdir. İktisadi bağımsızlık birçok kadının arzuladığı bir hal almıştır. Aslında Osmanlı Devletinin ekonomisinin temeli tarıma dayalı bir devlet olması sebebiyle ailelerin geçimi bütün aile fertlerinin özellikle de kadının omuzlarına yüklenmiş durumdaydı. Kadın bütün gün tarlada çalıştığı gibi, evde de ailenin ihtiyaçlarını sağlamak ve çocukların yetiştirilmesi görevini üstlenmişti. Buna rağmen üretken olmaktan kastedilenin devlet dairesine girerek, bir meslek sahibi olmak suretiyle çalışmak olduğu şeklinde zannedilmesi, bu alana girmeyen kadının çalışmadığı, ekonomiye katkıda bulunmadığı şeklinde bir yanılgıya sebep olmuştu (Çakır, 1996:261). Kadınların bu şekilde iş hayatına atılmasını kadınlara verilmiş özgürlük olarak kabul edenler olduğu gibi, bunun kadınlara karşı yapılmış en büyük haksızlık olduğunu ileri sürenler de olmuştur.

İslam âlimlerinin kadının çalışmasıyla ilgili düşüncelerine bakıldığında, kadına karşı korumacı bir yaklaşım sergiledikleri görülmektedir. Kadının ilim tahsili konusunda hem

fikir olan Osmanlı uleması, çalışıp çalışmaması konusunda da hemen hemen aynı noktalarda birleşmektedirler. İslamiyetin kadına nafaka temininde kolaylık sağladığını ifade ederek, kadının çalışmasının gerekli olmadığını ifade etmişlerdir. Ayrıca kadının erkekle aynı ortamda bulunmasının uygun olmadığına birleşerek, bunun kadın-erkek ilişkileri açısından zararlı olacağını da ileri sürmüşlerdir.

Bu konuda yine kadının toplumsal hayatını etkileyen Ahzab suresindeki “Ey Peygamber hanımları! Siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz. Takvâ sizin sıfatınız olduğuna göre, namahrem erkeklere hitab ederken tatlı ve cilveli bir eda ile konuşmayın ki kalbinde hastalık bulunan bir şahıs, şeytanî bir ümide kapılmasın. Ciddi, ölçülü konuşun. Hem vakarla evinizde durun da, daha önceki Cahiliye döneminde olduğu gibi süslenip dışarı çıkmayın.” (Ahzab /32-33) ve Nur suresindeki “Mümin erkeklere bakışlarını kısımlarını ve edep yerlerini açmaktan ve zinadan korumalarını söyle. Bu, onlar için en uygun olan davranıştır. Allah yaptıkları her şeyden hakkıyla haberdardır. Mümin kadınlara da bakışlarını kısımlarını ve edep yerlerini günahattan korumalarını söyle! Yine söyle ki mecburen görünen kısımları müstesna olmak üzere, zinetlerini teşhir etmesinler...” (Nur / 30-31) ayetlerinin etkili olduğu söylenebilir.

Buradan yola çıkan Osmanlı uleması kadının gereksiz yere evden çıkmasını doğru bulmamış, özellikle geçim temini için evini ve evindeki kendisine ait vazifelerini bırakarak erkeklerle birlikte aynı ortamda çalışmasını toplumun ıslahı açısından yanlış olacağı kanaatine varmışlardır. Kadının nafaka için uğraşmasının gerekli olmadığı, nafakadan erkeğin sorumlu olduğu, bu sebeple de kadının çalışmasının gerekli olmadığı ifade edilmeye çalışılmıştır. Kadının nafaka temininin erkeklere yüklenmesi hususunu Musa Kazım Sırat-ı Müstakim’de çıkan Hürriyet-Musavat başlıklı makalelerinde şöyle ifade etmiştir:

“(Kadının) nafaka, süknâ ve saire gibi şeyleri tedarik münhasıran erkeklere tahmil edilmiştir. Bir kadının kable’l-izdivac bütün mesarifi babasına aittir. Babası yok ise kardeşine aittir. O da yok ise, babasından da kendisine bir mal intikal etmemiş ise beytül mâle lazımdır. Ba’de’l-izdivac dahi hüküm böyledir” (Musa Kazım, 1324:37).

Musa Kazım’ın ifadesiyle kadın bu şekilde korunmuş, aynı zamanda çoluk çocuğunun rızkını kazanmak gibi ağır bir mesuliyetten de uzak tutulmuş olmaktadır. Fakat bu kadınların hiçbir zaman böyle meslekler elde edemeyeceği anlamına gelmemektedir.

Kadın eğer kabiliyetliyse, vazifelerini de ihmal etmiyorsa çalışma hayatına da atılabilir, fakat kadın bunu sadece bir zevk, topluma katkıda bulunmak ya da kendini yetiştirmek gayesiyle yapacaktır. Nitekim Musa Kazım da dönemin tanınmış simalarında Fatma Aliye Hanım'ın tesettüre riayet ettikleri sürece ticaret bile yapabileceklerini söylediğini aktarmıştır:

“Şimdi insaf edelim, kadınlara bu kadar imtiyazatı Şeriat-ı Muhammediyye'den başka hangi kanun hangi şeriat bahş eylemiştir? Bunun içindir ki, kadınlarımız akvam-ı sairenin kadınları gibi ticarete ve saireye süluk mecburiyetinde değildir. Fatıma Aliye Hanım Hazretlerinin dediği gibi kaide-i tesettüre riayet şartıyla bizde de kadınlar ticaret edebilir. Ahz ve i'ta eyleyebilir. Buna bir mani yoktur. Nitekim bilad-ı İslamiyyenin ekserisinde bu hal müşahede olunmaktadır. Fakat bizim bahsimiz esasen bunların şu gibi muamelat ile meşgul olmalarına şer'an mecburiyetleri olmadığını söylemektir. Hem de olmamalıdır. Çünkü kadınların böyle erkeklere mahsus olan vezaifile meşguliyetleri kendi vezaif-i asliyelerini ihlale bâdi olacağından, onların bu gibi şeyler ile iştiğalleri muvafık-ı hikmet ve maslahat değildir” (Musa Kazım, 1324.37).

Sırat-ı Müstakim'de 'Müslüman Kadını' isimli kitabının tercümeleleri yayınlanan Ferid Vecdi de bu kitabında, 'Kadının Fıtratında Erkek İşlerine Girişebileceğini gösterir Bir Şey Var mı?' başlığı altında kadınların erkeklerle aynı işlerde çalışmasının uygun olup olamayacağı hususuna cevap aramaya çalışmıştır. Kadının fıtraten nazik olmasından yola çıkan Ferid Vecdi, vücutça daha dayanıklı yaratılmış olan erkeğin yaptığı işleri üstlenmesinin doğru kabul edilemeyeceğini, bu tür ağır vazifeler altında ezileceğini ifade etmeye çalışmıştır (Ferid Vecdi, 1324:139). Ferid Vecdi kadınıla erkeği birbirine kıyaslayarak, kadın-erkek eşitliğini savunanlara karşı her ikisinin çok farklı yapıda olduğunu ispatlamaya çalışmış ve ayrı ayrı değerlendirilmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Bu konuda kendi düşüncelerini ispatlamak için batılı bilim adamlarının da görüşlerine başvuran Ferid Vecdi, kadınları çalışma hayatının içine sokmaya çalışanların, ortaya bambaşka bir kadın cinsi çıkarmış olacaklarına da dikkat çekmiştir (Ferid Vecdi, 1324:139).

Buradan yola çıkan Ferid Vecdi kadınların ne kadar nazik ve hassas yaratılmış varlıklar olduğunun da üzerinde durmuş, hayatın zorluklarına katlanmasının mümkün olamayacağını belirtmeye çalışmıştır. Çünkü kadın, onun ifadesiyle şefkat timsali ve alabildiğine fedakârdır. Hâlbuki özellikle iş hayatında karşılaşılan güçlüklerin karşısında ezilmemek için kuvvetli bir kol ve katı bir kalp gerekmektedir (Ferid Vecdi, 1324:140). Bu hususta delil olarak batıda yaşananları zikretmeye devam eden Ferid

Vecdi, oradaki kadınların maruz kaldığı durumları gözler önüne sermek suretiyle adeta İslam'ın kadınları çalışmaya zorlamamasının ne kadar yerinde olduğunu ispatlamaya çalışmıştır:

“Bugün nisvana taraftarlık edenlerin en büyüğü bulunan filozof Fourier'in dediği gibi “kuşe-i nisyanda, en ağır işlerin altında, kemal-i fakr ve sefalet içinde yaşıyorlar” bakınız Fourier ne söylüyor: “Bu kadınların birçoğu en ağır işlerde çalıştırıldıkları halde gündelikleri 20 santimi geçmiyor. Yedikleri ise atılmış çay yaprakları ile kaynatılmış ekmekten ibarettir. İşte bu afetlerin kâffesi kadının erkekle müsabakaya, asla gücü yetmemesinden ileri gelmektedir” (Ferid Vecdi, 1324:140).

Böylelikle kadınların erkeklerden daha nazik ve zayıf olduklarını söyleyen Ferid Vecdi, vicdanen de kadının oldukça ağır erkek işlerinde çalıştırılmasına karşı çıkmaktadır. Bu sayede Ferid Vecdi, kadın-erkek eşitliğini savunanlara karşı cevap vermeye çalışmış, kadın ve erkeğin birbirinden tamamen farklı olduğunu ifade etmiştir (Ferid Vecdi, 1324:158). Ferid Vecdi kadınların çalışmasının fitraten uygun olamayacağını belirtmenin yanında, onları bu duruma sevk eden erkeklerin de katı yürekli olduğunu söylemiş, hatta böylelikle kadınların esaretine sebep olacaklarını da ayrıca belirtmiştir (Ferid Vecdi, 1324:139). Ayrıca kadının annelik yönü üzerinde durarak hamile bir kadının çalışma hayatının yorgunluğuna ve sıkıntısına katlanmasının da ne derece doğru olacağını sorgulamıştır. İslamın kadına verdiği değerden de bahseden Ferid Vecdi Cenab-ı Hakkın kadınları bu sıkıntılardan uzak tuttuğunu da ifade etmiştir. Buna göre kadının sıkıntılı bir iş hayatına atılmasına karşı sükûn ve huzur içinde evinin hanımı olması onun yaratılışı için en uygun davranıştır (Ferid Vecdi, 1324:141). Kadınların fitratlarını hiçe sayarak yine de çalışma isteklerine karşı ise Ferid Vecdi şu ayet-i kerime ile cevap vermiştir: “Bütün varlıkların yaratıcısı olan Fatır-ı Hakim: “Kim hudud-u ilahiye tecavüz ederse nefesine zulmetmiş olur” diyor” (Ferid Vecdi, 1324:141).

Ferid Vecdi bunun yanında âlimlerin de tabiat nizamına karşıt davranışta bulunanların başlarına bizzat tabiat tarafından hoş olmayan hadiseler geleceğini de ifade ettiklerini de söylemiştir (Ferid Vecdi, 1324:141). Kadının evinin dışında çalışmasının doğru olmadığını belirten Ferid Vecdi kadının ancak aile içindeki sorumluluklarını yerine getirdiği takdirde olgunlaşabileceğini de ifade etmiştir (Ferid Vecdi, 1324:141). Ayrıca kadının çalışmasının çocuğunu ihmal manasına geleceğine de dikkat çeken Ferid Vecdi, çok ağır bir meslekte çalışan bir hanımın çocuğunun beslenmesi ve terbiyesi gibi hususlarla ilgilenemeyeceğini, belki de onu bir bakıcıya bırakmak zorunda kalacağını

ifade ederek, bunun bile Cenabı Hakkın kendisine yüklediği vazifeden yüz çevirmek olacağını söylemiştir (Ferid Vecdi, 1324:104). Ferid Vecdi kadınların erkek işleriyle uğraşmalarının doğru olmadığını anlatmakla kalmamış, aynı zamanda bu durumun içtimai bir hastalık olduğunu da ifade etmeye çalışmıştır. Ona göre kadının erkek işinde çalışması toplumu helak edecektir. Hatta o, kadınların bu tip işlerle meşgul olarak erkeklerle birlikte bulunmasının da yaratılışa isyan olduğunu söylemiştir (Ferid Vecdi, 1324:157).

Kadının çalışma hayatına girmesinin aile hayatını bitireceğini öne süren Ferid Vecdi, bu konuda aileleri uyarmıştır. Ona göre bir kadın çalıştığı takdirde hem evini, hem çocuklarını hem de eşini ihmal edecektir. Bunun ise sadece İslam toplumları için değil batı toplumlarındaki aileler için bile yıkım olacağını ifade etmek istemiş, öne sürdüğü fikirler için de batılı bir ismi delil göstermiştir. (Ferid Vecdi, 1324:254) Ferid Vecdi kadınların çalışması hususunda bu kadar şiddetle karşı çıkarken en büyük gerekçelerden birisi olarak da, çalışma ortamında kadınlarla erkeklerin birbirleriyle karışık bir şekilde çalışmalarını öne sürmektedir. Her iki cinsin bir araya geldiği bir çalışma ortamında kadının maişetini aramasını doğru bulmamaktadır. Çünkü ona göre kadının bu şekilde çalışması onun fitratını bozar ve yaratılış gayesinden uzaklaştırır (Ferid Vecdi, 1324:157). Kadınla erkeğin aynı ortamda çalışması ve biraya gelmesinin doğru olmadığını ifade etmek üzere ‘Kadın Harici İşlerde Erkeklerle Beraber Çalışabilir mi?’ başlıklı bir makale ele almış, bunun ne kadar yanlış olduğunu çeşitli yönlerden değerlendirerek açıklamıştır. Bazı insanların, İslam dinini terk etmedikçe saadetin zirvesine yükselemeyiz, kuruntusuna sahip olduklarını, hâlbuki İslam’ın kadını her zaman koruyup kolladığını söylemeye çalışmıştır. Kadının maişet endişesinin olmaması gerektiğini de ifade eden Ferid Vecdi, sırf para kazanma uğruna kadının gayr-i insani şartlar altında çalıştırılmasının doğru olmadığını, hatta kadın ile erkeğin sürekli karışık bir ortamda beraber bulunmaları sonucunda iffetlerinin de tehlikeye gireceğine dikkat çekmiştir (Ferid Vecdi, 1324:122-127).

Ayrıca Ferid Vecdi kadınların çalışması hakkında batılı yazarların bir başka noktadaki serzenişlerini de dile getirmiştir ki, o da kadının çalışma hayatına atıldıktan sonra ekonomik özgürlüğünü elde ederek, evlenme hususunda daha çekimser bir tavır takınmaları ve boşanma yolunu daha çabuk tercih etmeleridir. Ferid Vecdi Batılıların bu

durumlardan yakındıklarını dile getirerek, aynı durumun Müslüman toplumlarda da olacağını sinyali vermiştir (Ferid Vecdi, 1324:106). Bu şekilde çalışma hayatına atılan kadınların evlilik düşüncesinden giderek uzaklaştıklarını söyleyen Ferdi Vecdi, bu durumun toplum için ayrıca bir sorun teşkil ettiğini de belirtmiştir. Kadınların bekâr yaşamaya alıştıklarını, erkek işleri ile meşgul olarak yalnız yaşamaları sebebiyle de giderek kadınlıktan uzaklaştıklarını da ifade etmiştir. Bu durumun ise sonunda kadın-erkek arası üçüncü bir cinsin ortaya çıkmasına sebebiyet vereceğine de dikkat çekmiştir (Ferid Vecdi, 1324:122-127). Hatta bunu ifade etmek üzere şunları söylemiştir: “Kadının kadın olarak kalması lazımdır. Zira bu sıfatla hem kendi saadetini temin edebilir, hem de o saadeti başkalarına verebilir” (Ferid Vecdi, 1324:125).

Meseleye genel olarak bakıldığında bu konuda en çok yazan kişinin Ferid Vecdi olduğu görülmektedir. Kasım Emin’in öncülük ettiği feminizm ve eşitlik rüzgârlarının ilk kez Mısır’da başlaması ve oldukça etki ettiği düşünülürse Ferid Vecdi’nin neden bu konu üzerinde bu derece durduğu daha iyi anlaşılacaktır.

İslam âlimleri açısından kadının çalışması hususundaki genel tablo, kadınların evlerinde oturmalarının tercih edildiği şeklindedir. Buna gerekçe olarak da kadının çalışmaya mecbur olmadığını, çalıştığı takdirde asıl vazifelerini ihmal edeceğini ve zaten zayıf yaratılan kadının çalışma şartlarından olumsuz olarak etkileneceğini ileri sürmüşlerdir. Buna karşılık ise feminizm taraftarı olanlar ise kadınların çalışma hayatına katılmalarının gerekli olduğunu, çünkü bunun kadınların iktisadi bağımsızlıkları anlamına geleceğini ifade etmişlerdir.

5.4. Kadının Ekonomiye Katkısı

Bu bölümde özellikle Türk mallarının kullanılmasıyla ilgili değerlendirmeler ve başlık parası ya da düğünle ilgili harcamaların azaltılması doğrultusundaki gayretleri içeren yazıların değerlendirilmesi üzerinde durulacaktır.

5.4.1. Türk mallarını kullanma konusunda

19-20. yüzyıllar Osmanlı Devletinin iktisadi açıdan en zor dönemleridir. Balkan savaşları, üst üste gelen yenilgiler, halkın elinde avucunda ne varsa eriyip tükenmesine sebep olmuştur. Anadolu’daki halk elindekini tasarruf etme gayretinde iken, büyük şehirlerde daha müreffeh bir yaşam görüntüsü vardır. Özellikle elit tabakada fütursuzca

harcamalar dikkati çekmektedir. İsrâf gittikçe çoğalmış, eğlence ve sefahat halkın bir kesiminin vazgeçilmezi haline gelmiştir.

Bu durumdan hoşnut olmayan ve biraz daha idealist düşünen halk tabakası ise bu israftan ve sefahatten duydukları rahatsızlıkları dile getirmişlerdir. Bunlardan bir örneği de Sırat-ı Müstakim dergisinde görmekteyiz. On hanımın birleşerek ele aldıkları yazıda, kadınların şikâyetlerini dile getirmeye çalışmışlar, bu arada iktisada riayet etmeyen kadınlarla eşdeğer tutulmaktan dolayı duydukları üzüntüyü ifade etmişlerdir:

“Kadınların meziyetlerinden evin yönetimine gelince; bu hususta Avrupa modasına düşkünlük belasına uğramış analar, Osmanlı kadınları çok. Fakat erkekleri değil mi? Hangi taraf hangi tarafı haksız çıkaracak? Evin iktisada teallük eden bu faslından başka gerekleri için lazım fenni bir behreye sahip değilsek kabahat erkeklerdedir” (*Sırat-ı Müstakim*, 1326:84-86).

Sırat-ı müstakim dergisinde kadınların ekonomiye katkısı adına dikkati çeken bir başka makale de ‘Hanımların Dikkatine’ başlıklı bir mektuptur. Bu makalede Fevziye Reşit isimli bir hanım Süleymaniye Kız Rüştüyesinin sergisi hakkında yorumlarda bulunmuştur. Osmanlıdaki sergilerle Avrupa’dakileri kıyaslamış, bizdeki aksaklıklara dikkat çekmiştir. Bizde yaygın olarak yapılmamasına rağmen bu gibi sergilerin önemli olduğundan, yapılan el işlerinin ve kullanılan malzemelerin, Türk mallarına ve bu gibi sanatlara olan ilgiyi arttıracığından bahsetmiştir. Sergiler sayesinde Anadolu adetlerinin daha iyi tanınacağını söylemiştir. Bu arada hem bayanların hem de gazetelerin ve dergilerin bu gibi faaliyetlere ilgi göstermemesinden yakınmış en azından ilanlarla desteklenip katılımların artması gerektiğini ifade etmiştir (Fevziye Reşit, 1327:409). Buna rağmen yabancı mallara olan hayranlık ise her geçen gün daha da artmaktaydı.

5.4.2. Başlık parası ve diğer masrafların azaltılması

Evlilik konusunda Sırat-ı Müstakim’de dikkati çeken bir başka yazı da, evlenirken ‘başlık’ ve benzeri şeylerin talep edilmemesi hususunda Şeyhülislamlık tarafından yapılan açıklamadır:

“Kadınların evlendirilmeleri için gerek kendileri ve gerek veli ve diğer yakınları tarafından mihirden başka başlık ve saire adlarında gayr-ı meşru olarak bir şey istekte bulunulmaması ve şeriatın hilafına fazla sarfiyat olunmaması tamamen şeriat hâkimlerine bildirildiğinden mülkiye yönünden gereğini ifası Şeyhülislamlık tarafından Dâhiliye nezaretine bildirilmiş ve durum adı geçen nezaret tarafından bütün vilayetlere tebliğ edilmiştir” (*Sırat-ı Müstakim*, 1326:178).

Yazıdan da anlaşıldığı üzere, kadınların toplum içindeki durumu bu şekildeki tamim ve yazılarla düzeltilmeye çalışılmış ve bu gayretler ise toplumda sosyal bir değişime temel hazırlamıştır.

Başlık talep edilmemesinin istenmesi toplumdaki bazı anlayışların yavaş yavaş değiştiğinin bir göstergesi olması açısından önemlidir. Bu sayede hem evlenecek adayların belini büken bir yük ortadan kaldırılmak istenmiş, hem de bu sayede başlık sebebiyle evlenmeyen gençler evlenmeye teşvik edilmiştir.

Konunun Şeyhülislamlık makamınca gündeme getirilmesi ise ayrıca dikkat çekici bir noktadır. Böylece toplum içinde yaygın bir şekilde var olan ve adeta dini bir hüküm gibi uygulanmasına çalışılan bir yanlış da giderilmeye çalışılmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çağlar boyunca insanlık âlemini en çok meşgul eden mevzuların başında ‘kadın’ konusu gelmiştir. Kadının toplum içindeki değeri, kadının sahip olduğu haklar, hatta kadının ‘ruhunun var olup olmadığı’ tarih boyunca bütün milletlerin üzerinde tartıştığı, kimi zaman kadının lehine, kimi zaman da aleyhine hükümlerde buldukları meseleler olmuştur. Pek çok toplumda kadın hak ettiği değeri görememiş, perişan olmuş, hatta bir eşya gibi alınıp satılmıştır.

Bu tür bir atmosferin yaşandığı bir dönemde İslam dini kadını insan yerine koymuş, onu sorumlulukları açısından erkekle eşit saymış ve toplumda daha önce görmediği saygın bir yere oturtmuştur. Kur’ân-ı Kerîm kadına tam bir kişilik kazandırmış, onu mükellef kılmış, yapacağı iyi ve kötü işlerin sorumluluğunun kendisine ait olduğunu bildirmiştir (Al-i İmran/195; Fussilet/46; Ahzab/35; Nahl/97). Zamanla toplumdaki yargılar değişmiş, kadının durumu giderek saadet asrının havasından uzaklaşmıştır. Çözüme kavuşturulan birçok mesele geri kalmışlık gündemiyle yeniden tartışma konusu yapılmıştır.

Modernleşme ile birlikte toplumda büyük ölçüde bir değişim baş göstermiş, yeme içme adabından, giyim-kuşama, ziraat ve ticaretten, sanata kadar her şey bir değişim sürecine girmiştir. İşte bu değişimlerden kadın ve kadınla birlikte sosyal bir kurum olarak aile hayatı da kendi payına düşeni almıştır. Modernist düşüncenin etkisiyle özellikle kadının tesettürü eleştiri konusu yapılmış, “Kadının kapanması ve erkeklerle ihtilattan men edilmesi onların cahil kalmasına sebep olmaktadır. Hâlbuki toplumun kültür sahasında kadınların ehemmiyetli vazifeleri vardır.” denilerek kadının tesettürüne itirazlarda bulunulmuştur.

Toplumda giderek artan, ‘nasları modern asra göre yorumlama hareketi’ de son dönem aydınlarını oldukça etkilemiş, böylelikle modern tefsir hareketi ortaya çıkmıştır. Nasların bulunulan zamana göre yorumlanması ve bunun etkileri, kadınla ilgili ayetlerin yorumlarında da kendisini göstermiştir. Batıcılar her yönüyle kadının değişime tabi tutulmasını savunurlarken, İslamcı görüşe sahip ulema kadın hakkında sahip olunan İslami bilginin doğru olduğu ve asr-ı saadete dayalı aile düzeninin korunması bağlamında dini değerlerin adeta savunuculuğunu yapmışlardır.

Çalışmamızın temel esasını da farklı kesimler arasında, özellikle modernleşme çabalarının büyük ölçüde ilk kez kendisini gösterdiği Osmanlı'nın son döneminde (1908-1913) ortaya çıkan tartışmalar oluşturmaktadır. Çalışmamızda tercih ettiğimiz yöntem, döneme ışık tutması açısından Osmanlı'nın fikir tarihine uzun yıllar damgasını vuran *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* dergilerinde yazan Osmanlı ulemasının bu konudaki yorumlarını tespit ederek değerlendirmek şeklindedir.

Araştırmamız esnasında üzerinde çalıştığımız dergilerde bu konularda önemli makalelerin varlığını da keşfettik. Osmanlı ulemasının kadın konusunda ciddi gayretlerinin olduğunu, halkı bilinçlendirme adına ciddi tartışmaların içine girdiklerini de fark ettik.

Çalışmamızın ilk bölümünü tarihi dokuyu daha iyi anlayabilmek amacıyla İslamcılık ve Modernleşme kavramlarına ve bunların tarihsel sürecine ayırdık. Modernleşme ile birlikte dini anlayışta meydana gelen değişimi ve bununla birlikte ortaya çıkan 'Modern Tefsir Hareketini', aynı zamanda ulema arasında gelişen 'Kur'ân'a yönelme' gayretlerini ele almaya çalıştık.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* dergilerinin buldukları zaman itibarıyla ilmi konumu üzerinde durarak derginin Tefsir sahasında edindiği yeri tespit etmeye çalıştık. Ayrıca Osmanlı âlimlerinin yorumlarını daha iyi anlama adına genel olarak modernleşmenin kadınla ilgili klasik yorumlara olan etkisini ortaya koymaya gayret ettik. Bu konuda kadınların kendi bakış açılarını yansıtmak amacıyla, konu edinilen dönemdeki kadın dergilerini de incelemeye çalıştık.

Çalışmamızın son iki bölümünü *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* dergilerindeki makalelere ve dergideki kadın konulu tartışmalara ayırdık. Çalışmamız esnasında kadınla ilgili tartışmaların, tesettür, kadın-erkek eşitliği, nikâh-talak, çok eşlilik, kadının çalışması, eğitimi ve sosyal hayata katılımı gibi meselelerde yoğunlaştığını fark ettik. Görünen oydu ki, modernleşme ile birlikte en çok dile getirilen ve değişimde bulunulması istenilen mevzular bunlardı. Çok bakmamıza rağmen dergilerin incelediğimiz kısmında kadının şahitliği ve miras gibi tartışmalı konuların pek dile getirilmediğini, bir çok meselenin tesettür-iffet, kadın-erkek eşitliği bağlamında ele alındığını fark ettik. Bunun da toplumsal değişim süreci ile yakından alakalı

olabileceğinden hareketle, o dönemde öncelikli konular hangisi ise o konuda daha fazla durulduğu tahmininde bulunduk.

Çalışmamızda yazarların makalelerini değerlendirirken hepsinin temelde aynı noktada birleştiğini fark ettik. Osmanlı uleması değerleri koruma adına klasik düşünceden asla uzaklaşmamış, geleneksel değerleri dışlayan, serbestliği savunan modern zihniyete muhalif bir söylem oluşturmuşlardır. Burada açıkça yabancı kültüre karşı savunmacı, muhafazakâr bir yaklaşım görülmektedir. Osmanlı ulemasının düşüncesine göre modern kültür toplumu yozlaştırmaktadır, bu sebeple geleneğe bağlı toplumsal değerlere sahip çıkılması gerekmektedir. Osmanlı âlimleri buradan hareketle, çeşitli delil ve yöntemleri esas alarak kadın konusunda sınırlandırıcı ve geleneğe sahip çıkan yorumlar sergilemişlerdir. Onların bu durumu geleneği kaybetmeme adına ulemanın son çırpınışları olarak da değerlendirilebilir.

Osmanlı âlimlerinin eserlerinde, kadın meselelerini tartışırken, her ne kadar geleneğe bağlı kalsalar da, alışlagelmiş yaklaşımı görmek mümkün değildir. Onlar diğer sosyal meselelerde olduğu gibi bu meselede de sorunları akılcı bir yolla çözmeye çalışmışlar, insanları zamanın şartlarına uyarak, ilmi verilerle ikna etmeye çalışmışlardır. Toplumda bir ahlaki çöküntünün varlığına inandıkları için de getirilen çözüm önerileri ahlaki ve İslami değerlere yeniden dönüş şeklinde olmuştur.

Osmanlı âlimlerindeki temelde aynı olsa da, yorumlamadaki farklılıklarını görebilmek açısından kadın konusundaki özellikle tartışma konusu yapılan ayetlerin klasik dönemdeki yorumlarına ayrıca değindik. Bu konuda daha ziyade ilk dönem müfessirlerinin eserlerine müracaat ettik, fakat bunun yanında yakın dönemden de bazı eserlerden faydalandık. Hz. Peygamber dönemindeki uygulamaları daha iyi görebilmek amacıyla da sahih hadis kitaplarını kaynak olarak kullandık.

Çalışmamızın sonunda *Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad* dergilerinin gerek kadın konusu, gerekse diğer mevzularda çok önemli vesikalar olduğunu fark ettik. Özellikle kadın konusunda, bizim çalıştığımız ilk on cildin dışındaki kısımlarda da önemli makaleler ve tartışmalar olduğu görülmektedir, fakat çalışmamızın dışında olacağı ve oldukça fazla yekün teşkil edeceği için onlara hiç değinmedik. Sadece böyle bir konuda ilk kez yapılmış bir çalışma olarak, bu alandaki boşluğu elimizden geldiğince kapatabileceğimizi düşündük. İnanıyoruz ki dergiler üzerinde yapılacak başka ciddi

alışmalar son dönemin sosyal değişiminin özellikle tefsir faaliyetlerindeki etkilerini daha iyi ortaya koyacaktır.

KAYNAKÇA

- AHMED**, b Hanbel (1982), *Müsned*, I-VI, İstanbul.
- AHMET** Reşit, (Esbak) Musul Valisi (1324), ‘Tesettür’, *Beyanü’l-Hak*, I., sayı18-19, s.405-406; akt. Sadık Albayrak (2002), *Meşrutiyet İstanbul’unda Kadın ve Sosyal Değişim*, Yeditepe Y. İstanbul.
- AKSEKİLİ**, Ahmed Hamdi (1329), ‘İslamiyat ve Taaddüt-i Zevcat’, *Sebilürreşad*, XI, sayı 275, Aralık, s.226.
- AKYÜZ**, Yahya (5/05/2007), ‘Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer’in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı’, yayim.meb.gov.tr/dergiler/143/1.htm -
- AL-BANNA**, Hasan (1995), *Letter to a Muslim Student*, The İslamic Foundation/ FOSIS, U.K., s.15.
- ALBAYRAK**, İsmail (2004), *Klasik Modernizm’de Kur’an’a Yaklaşımlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- ALBAYRAK**, Sadık (2002), *Meşrutiyet İstanbul’unda Kadın ve Sosyal Değişim*, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- ALİ** Kemal (1324), ‘Aile Hayatı’, *Mehasin*, sayı 2, Teşrin-i Evvel, s.1.
- ARAT**, Reşit Rahmeti (1991), *Kutadgu Bilig I Metin*, 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 449-452.
- ATAFET** Celal (1324), ‘Terbiye-i Nisvaniye’, *Demet*, sayı 2, Eylül, s.27, 28.
- AYDÜZ**, Davut (1996), ‘*Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad* Mecmualarında Çıkan Tefsirle İlgili Yazılar’, *Saü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I, Sakarya.
- AYHAN**, Halis (1992) ‘Batılılaşma, III. Eğitim ve Öğretim’, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, V., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s.161.
- BERKTAY**, Fatmagül (2004), ‘Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye’, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları no 7, http://stk.bilgi.edu.tr/docs/berktay_std_7.pdf, 22.05.07.

- BİLMEN**, Ömer Nasuhi 1998a, *Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, II., Bilmen Yayınevi, İstanbul.
- BİLMEN**, Ömer Nasuhi 1998b, *Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, V., Bilmen Yayınevi, İstanbul.
- BİLMEN**, Ömer Nasuhi 1998c, *Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu VIII.*, Bilmen Yayınevi, İstanbul.
- BİNNEBİ**, Malik (1969), ‘Önsöz, Şeyh M.Draz’ *Kur’an-ı Kerim Mucizesi*, trc.Ergun Göze,Yağmur Yayınları, İstanbul, s.10.
- BİREKUL**, Mehmet (2007), ‘Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Dergileri özelinde Türkiye’de Din Tartışmalarının Dünü Bugünü’, *Selçuk Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, sayı 23.
- BUCAILLE**, Maurice (1989), *The Qur’an And Modern Science*, İslamic Propagation Centre, Birmingham, s.3.
- BURSEVİ**, İsmail Hakkı (1330), *Ruhu’l Beyan*, VII., Dersaadet, s. 240.
- CARULLAH**, Musa (2002), *Hatun*, Hazırlayan: Mehmet Görmez, Kitabiyat Yayınevi, 3. Baskı, Ankara.
- CELAL** Nuri, h.1331, *Kadınlarımız*, Matbaa-i İctihad, İstanbul.
- ÇAKIR**, Serpil (1996), *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul.
- ÇOBAN**, Ahmet, 28/06/07, ‘Atatürkçü Düşünce Sisteminde Kadın ve Eğitimi’, <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/146/coban.htm>, 28/06/07.
- EDHEM** Nejad (1326), ‘Fransız Usul-i Tahsili ve Zararlarımız’, *Sırat-ı Müstakim*, V, sayı 108, Eylül, s.65-66.
- EDHEM** Nejad (1327), ‘Kız Mektepleri’, *Sırat-ı Müstakim*, VI, sayı 156, s.408.
- EDHEM** Nejad (1327), ‘Çocuğun Terbiyesinde Valide’, *Sırat-ı Müstakim*, VII, sayı 157, Ağustos, s.13-15.
- ENDELUSİ**, Ebu Hayyan (1983), *Bahru’l Muhit*, VII., Daru’l-Fikr, Beyrut, s.250.
- ERSOY**, Mehmed Akif (1991), *Safahat*, Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, İstanbul.

- ESEN**, Nüket (2000), ‘Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu’, *Journal of Turkish Studies - Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Agah Sırrı Levend hatıra sayısı I, Vol. 24, Cambridge, Mass.
- EŞREF** Edip (Müdür-i Mes’ul) (1327), ‘Tesettüre Riayet’, *Sırat-ı Müstakim*, III, sayı 54, , s. 32.
- FAZLUR RAHMAN** (1992), *İslam*, trc: Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, Selçuk Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- FERİD** Vecdi (1324), ‘Müslüman Kadını (trc. Mehmed Akif)’, *Sırat-ı Müstakim*, I. sayı 3, Ağustos, s.44.
- FERİD** Vecdi (1324), ‘Müslüman Kadını (trc. Mehmed Akif)’, *Sırat-ı Müstakim*, I, sayı 4, Eylül, s.57.
- FERİD** Vecdi (1324), ‘Müslüman Kadını (trc. Mehmed Akif)’, *Sırat-ı Müstakim* I, sayı 5, Eylül, s.76.
- FERİD** Vecdi (1324), ‘Müslüman Kadını (trc. Mehmed Akif)’, *Sırat-ı Müstakim*, I. sayı 6, Eylül, s.90.
- FERİD** Vecdi (1324), ‘Müslüman Kadını (trc. Mehmed Akif)’, *Sırat-ı Müstakim*, I. sayı 7, Eylül, s.103-104.
- FERİD** Vecdi (1324), ‘Müslüman Kadını (trc. Mehmed Akif)’, *Sırat-ı Müstakim*, I. sayı 8, Ekim, s.122-127.
- FERİD** Vecdi (1324), ‘Müslüman Kadını (trc. Mehmed Akif)’, *Sırat-ı Müstakim*, I, sayı 9, Ekim, s.141
- FERİD** Vecdi (1324), ‘Müslüman Kadını (trc. Mehmed Akif)’, *Sırat-ı Müstakim*, I, sayı 10, Ekim, s.157.
- FERİD** Vecdi (1324), ‘Müslüman Kadını (trc. Mehmed Akif)’, *Sırat-ı Müstakim*, I, sayı 11, Ekim, s.174-176.
- FERİD** Vecdi (1324), ‘Müslüman Kadını (trc. Mehmed Akif)’, *Sırat-ı Müstakim*, I, sayı 12, Ekim, s.186.
- FERİD** Vecdi (1324), ‘Müslüman Kadını (trc. Mehmed Akif)’, *Sırat-ı Müstakim*, I, sayı13, Kasım, s.203.

FERİD Vecdi (1324), ‘Müslüman Kadını (trc. Mehmed Akif)’, *Sırat-ı Müstakim*, I, sayı16, Kasım, s.254.

FERİD Vecdi (1324), ‘Müslüman Kadını (trc. Mehmed Akif)’, *Sırat-ı Müstakim*, I, sayı17, Aralık, s.269.

FERİD Vecdi (1324), ‘Müslüman Kadını (trc. Mehmed Akif)’, *Sırat-ı Müstakim*, I, sayı 18, Aralık, s.285.

FERİD Vecdi (1324), ‘Müslüman Kadını (trc. Mehmed Akif)’, *Sırat-ı Müstakim*, I, sayı 19, Aralık, s.303.

FERİD Vecdi (1327), ‘Ailenin Islahı Maddesi (trc. Mehmed Akif)’, *Sırat-ı Müstakim*, VI, sayı 143, s.201.

FERİD Vecdi (1997), *Müslüman Kadını*, trc. M. Akif Ersoy, Osmanlıca’dan sadeleştiren: Mahmut Çamdibi, 9. Baskı, Sinan Yayınevi, İstanbul.

F. Remziye (1327), ‘Sırat-ı Müstakim Ceride-i İslamiyyesine’, *Sırat-ı Müstakim*, VII, sayı 158, Eylül, s.31

FEVZİYE Reşit (1327), ‘Hanımların Dikkatine’, *Sırat-ı müstakim*, VI, sayı 156, s.409.

GÜNAY, Çimen 26-11-2002, ‘Osmanlı’da feminizm: Kamusal Alana Dahil Olma Çabası’, [http:// www.bianet.org](http://www.bianet.org), 5/05/2007.

HANİOĞLU, Şükrü (1992), ‘Batılılaşma, Giriş’, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, V., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s.148.

İBN KESİR (1993a), *Tefsiru’l Kur’ani’l Azim*, III, Daru’l Marife, Beyrut, s. 491.

İBN KESİR (1993b), *Tefsiru’l Kur’ani’l Azim*, I, Daru’l Marife, Beyrut, s. 503.

İBN MANZUR (1990), *Lisanu’l Arab*, kvm maddesi, Dar-u Sadır, Beyrut.

İSFEHANİ, (1992), *Müfredat li Elfazı’l-Kur’an*, Daru’l Kalem, Dimişk (Şam), s.639.

HAKKI, İsmail (1327), ‘Necaib-i Kur’aniye-Sure-i Nur, Ayet 32’, *Sırat-ı Müstakim*, II, sayı 30, s.53.

HAKKI, İsmet, ‘Kadınlarımız ve Maarif’, *Demet* sayı 2, 24 Eylül 1324.

- Kadın*, 10 Kanun-i Evvel, 1324, ‘Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye ve Sergide Zekiye Hanımefendinin Nutkundan’ , sayı 10, s.12-14; akt. Serpil Çakır, “Osmanlı Kadın Dernekleri”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 53, Bahar 1991, s.141.
- Kadınlar Dünyası* (1329), ‘Hukuk-u Nisvan’ , , 4 Nisan, sayı 1, s.1; akt. Serpil Çakır,Osmanlı Kadın Hareketi, Metis Yayınları, 1994, s.125.
- KANNAVİ**, Şadiye Ali (2007), ‘Mısır’da Kadın ve Çağdaş Toplumsal Durumumuz’, trc. Recep Şentürk, *Günümüzde Aile*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, s.250.
- KARA**, İsmail (1997), *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi, Metinler Kişiler*, I., 3. Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- KARAMAN**, Hayrettin (1991), *Mukayeseli İslam Hukuku*, I, Nesil Yayınları, İstanbul, s.311.
- KARAMAN**, Hayrettin (1999), ‘Din, Gelenek, Çağdaşlık ve Kadın’, *Yeni Şafak*, 6 Haziran -Pazar.
- KARAMAN**, Hayrettin (1999)-, ‘Modernleşme ve Kadın’, *Yeni Şafak*, 13 Haziran Pazar.
- KARSLI**, H. İbrahim (2003), *Kur’an Yorumlarında Kadın*, Rağbet Yayınevi, İstanbul.
- ‘Kasım Emin’, 16 Kasım 2006, http://tr.wikipedia.org/wiki/Kas%C4%B1m_Emin, 29.05.2007.
- KESKİN**, Tülay (2003), *Feminist/Nationalist Discourse In The First Year Of The Ottoman Revolutionary Press (1908-1909): Readings From The Magazines Of Demet, Mehasin and Kadın (Salonica)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara.
- KODAMAN**, Bayram (1993), ‘1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi’, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Editör: Hakkı Dursun Yıldız, XII., Çağ Yayınları, İstanbul, s.61-62.
- KURTUBİ**, Muhammed b. Ahmed (1967), *el-Cami li Ahkami’l Kur’an*, XIV, Daru’l Katibi’l Arabi, Kahire, s.244.
- KUTAY**, Cemal (1974), *Bilinmeyen Tarihimiz-2*, Dizerkorca Matbaası, İstanbul,

- KUTLUER**, İlhan (1992), ‘Batılılaşma, II. Felsefi Düşünce’, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, V., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 153.
- MEHMED Akif** (1327), ‘Tefsir-i Şerif’, *Sebilürreşad*, I-VIII. sayı 1-183,.
- MEHMED Akif**, (1324), ‘Bir İki Söz’, *Sırat-ı Müstakim*, I, sayı 3, Ağustos, s. 42.
- MEHMED Akif** (1328), ‘Üçüncü Mev’iza’, *Sebilürreşad*, II-IX. sayı 50-232.
- MERTOĞLU**, Suvad (2001), *Osmanlı’da II. Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı (Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad Dergisi Örneği: 1908-1914)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- MEVDUDİ** (1985), *Kur’an Açısından Kadın (Nur suresi)*, trc. Necmeddin Gevri, 2. Baskı, İstanbul, s.206.
- MEVDUDİ** (1996), *Tefhimu’l- Kur’an*, trc.Muhammed Han Kayani, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, IV., 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, s.459.
- M. Fahreddin** (1327), ‘Medeniyet-i İslamiyeden Bir Sahife Yahud Tesettür-i Nisvan’, *Sırat-ı Müstakim*, VI, sayı 145, Haziran, s.228.
- M. Fahreddin** (1327), ‘Medeniyet-i İslamiyeden Bir Sahife Yahud Tesettür-i Nisvan’, *Sırat-ı Müstakim*, VI., sayı147, Haziran, s.259-261.
- M. Fahreddin** (1328), ‘Feminizm Meselesi’, *Sebilürreşad*, VIII, sayı 197, Mayıs, s.278-280.
- M. Fahreddin** (1328), ‘Nisaiyyundan Cevad Sami Bey’e Açık Mektup’, *Sebilürreşad*, VIII, sayı 201, Haziran, s.364-366.
- M. Fahreddin** (1328), *Sebilürreşad*, VIII, sayı 202, Temmuz, s.384.
- M. Şemseddin** (1328), ‘Talim ve Terbiyede Ebeveynin Vezaifi’, *Sebilürreşad*, 8.cilt, sayı 203-22, s.417.
- M. Şerafeddin** (1327), ‘Kadınlar’, (Arthur Schopenhaur’dan tercüme), *Sırat-ı Müstakim*, VII, sayı 173, s.266.
- MUBAREKFURİ** (1991), *Tuhfetü’l Ahfezi*, tsh. Abdurrahman Muhammed Osman, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, s.237; akt. KARSLI (2003), *Kur’an Yorumlarında Kadın*, Rağbet Yayınları, İstanbul, s.206.

- MUKATİL** b. Süleyman (2003), *Tefsiru Mukatil*, II., Daru'l Kütübi'l İlmiye, Beyrut, s.417.
- MUSA** Kazım, (1324), 'Hürriyet-Musavat', *Sırat-ı Müstakim*, I, sayı 2, Ağustos, s.21.
Musa Kazım, (1324), 'Hürriyet-Musavat', *Sırat-ı Müstakim*, I, sayı 3, Ağustos, s.36.
- MUSA** Kazım, (1324), 'Hürriyet-Musavat', *Sırat-ı Müstakim*, I, sayı 4, Eylül, s.52.
- MUSA** Kazım, (1324), 'Hürriyet-Musavat', *Sırat-ı Müstakim*, I, sayı 5, Eylül, s.68.
- MUSA** Kazım, (1324), 'Hürriyet-Musavat', *Sırat-ı Müstakim*, I, sayı 6, Eylül, s.93.
- MUSTAFA** Neca (Beyrut müftüsü), 'Tesettür Fetvası', *Beyanü'l-Hak*, VII, sayı 161, Mayıs 1328, s.2842-2843, akt. Sadık Albayrak (2002), *Meşrutiyet İstanbul'unda Kadın ve Sosyal Değişim*, Yeditepe Y. İstanbul.
- MÜSLİM** b. Haccac (19??), *el-Camiu's-Sahih*, (Çev. Ahmet Davutoğlu), 2.baskı, Sönmez Neşriyat, İstanbul.
- NEDİME** Sara (1330), 'Trabzon'dan Bir Mektup: Kadınlık Gazetesi'ne', *Kadınlık*, 3 Nisan, sayı 5, s.15-16; akt. Serpil Çakır (1996), *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınevi, İstanbul, s.42.
- NEZİHE** Muhlis (1327), 'Terbiye-i İnas Hakkında', *Sırat-ı Müstakim*, VI, sayı 146, Haziran, s.248.
- ÖKE**, Mim Kemal (1993), 'Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu', *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Editör: Hakkı Dursun Yıldız, XII., Çağ Yayınları, İstanbul.
- RAZİ**, Fahreddin (1990), *Tefsiru'l Kur'ani'l Azim*, XXV., Daru'l-Fikr, Beyrut, s.231.
- SAVAŞ**, Rıza (1992), *Hz. Muhammed (sav) Devrinde Kadın*, Ravza Yayınları, İstanbul, s.45.
- Sahih-i Buhari Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi*, trc: Ahmet Naim, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ank., 1987.
- SEMERKANDİ**, Ebu'l- Leys (1993), *Bahru'l Ulum*, III., Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, s.60.

SEZER, Ayten, 27/12/2006, 'Türkiye'de İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclis'teki Çalışmaları', samsun01.blogcu.com/1600766, 6/06/2007.

Sırat-ı Müstakim (1324), I. Sayı 1, 14 Ağustos.

Sırat-ı Müstakim (1326), 'Teshil-i İzdivac Hakkında', IV.sayı 88, Nisan, s.178.

Sırat-ı Müstakim (1326), 'Yalova Tenezzühü', IV. sayı 92, Mayıs, s.243-247.

Sırat-ı Müstakim (1326), 'Bursa Seyahati', IV, sayı 94, Haziran, s.278.

Sırat-ı Müstakim (1326), 'Kadınların Tenezzühüne Dair', IV, sayı 95, Haziran, s.300.

Sırat-ı Müstakim (1326), 'Yalova Tenezzühünde Alenen İşret Edildi mi Edilmedi mi?', IV, sayı 100, Temmuz, s.373.

Sırat-ı Müstakim, V, sayı 106, 1326, s.26-28.

Sırat-ı Müstakim (1326), 'Direklerarasında Hanımların Otomobille Gece Piyasaları', V, sayı106.

Sırat-ı Müstakim (1326), 'On Milyon İslam Hemşirelerimize', V, sayı 109, Eylül, s. 84-86.

Sırat-ı Müstakim (1327), 'Tesettür-i Nisvan', VII, sayı 169, s. 210.

SOYSALDI, Mehmet (1999), 'Muhammed Ferid Vecdi, Tefsiri ve Tefsirdeki Metodu', Fırat Ün. İlahiyat Fak. Dergisi, sayı 4, Elazığ.

SUYUTİ (1394), *el-Camiu's-Sağır*, I, Lailpur, s.144.

SÜLEYMAN Nesib (1324), 'Konferans', *Mehasin*, sayı 6, Şubat, s.386.

Sünen-i Ebu Davud, (Tercüme İbrahim Koçaşlı), Milli Gazete Yay., İst., 1983.

Sünen-i İbn Mace, Tercemesi ve Şerhi, (Tercüme Haydar Hatiboğlu), Karaman Yayınları, İstanbul, 1982.

ŞEN, Adil (2001), 'Osmanlı Dönemi Kadın Kıyafeti', *İslamiyat*, IV. Sayı 22, Ankara, Nisan-Haziran, s.115.

ŞENOCAK, İhsan (23.05.07.), 'Yakın Dönem Tefsir Telakkileri', <http://www.inkisaf.net/articles+article.id+125.htm>, 23.05.07.

- TABERİ**, İbn Cerir (1978), *Camiu'l Beyan fi Tefsiri'l Kur'an*, VIII., Daru'l-Mearif, Beyrut, s.92-93.
- TABERİ**, İbn Cerir (1990), *Camiu'l Beyan fi Tefsiri'l Kur'an*, XII., Daru'l-Fikr, Beyrut, s.58.
- TEBEROĞLU**, Haydar, 28/06/07, 'İnsan Olarak Kadın, Kadının Toplumdaki Yeri Ve Osmanlı'dan Kalma Önemli Bir Belge', http://www.hbektas.gazi.edu.tr/dergi/31_35_yazilar/sayi_32/06teberoglu.htm, 28/06/07.
- TİRMİZİ**, Ebu İsa Muhammed bin İsa (1981), *Sünen*, III, İstanbul, s.466.
- TOSKA**, Zehra (18 Ekim 1999), 'Osmanlı'da Çok Sayıda Feminist Yayın Yapıldı', [Hurriyetim.com.](http://Hurriyetim.com), 7/05/2007
- TUKSAL**, Hidayet Şefkatli, 2000, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, Kitabiyat Yayınları, Ankara.
- TURGUT**, Ali (1991), *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, s.304-306.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (1998), 'Sırat-ı Müstakim' maddesi, VIII., Dergah yayınları, İstanbul.
- UYSAL**, Veysel (2006), *Türkiye'de Dindarlık ve Kadın*, Dem Yayınları, İstanbul, s.17.
- YAZIR**, Elmalılı M. Hamdi (19??a), *Hak Dini Kur'an Dili*, Sadeleştirilenler: Karaçam, Işık, Bolelli, Yücel, Özakkaş, Tüfekçi, IX, Azim Dağıtım, İstanbul.
- YAZIR**, Elmalılı M. Hamdi (19??b), *Hak Dini Kur'an Dili*, Sadeleştirilenler: Karaçam, Işık, Bolelli, Yücel, Özakkaş, Tüfekçi, VI, Azim Dağıtım, İstanbul.
- YILDIRIM**, Neşide, 20/06/2007, 'Kültür Değişmesi', <http://www.geocities.com/mkaancelen/kulturdegismesi.doc>. 20/06/2007.
- ZUHAYLİ**, Vehbe (1991), *Tefsiru'l-Münir*, XXI., Daru'l-Fikri'l-Muasır, Beyrut, s.108.

ÖZGEÇMİŞ

Ayşegül Eskikurt, 6 Ekim 1971 de İskenderun'da dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini Hatay'da tamamladıktan sonra 1989 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazandı. Hazırlık ve 4 yıldan sonra 1994 yılında mezun oldu. Aynı yıl evlenerek İngiltere'ye yerleşti. Burada İngilizce ve Bilgisayar kurslarına katılarak çeşitli sertifikalar aldı. 1999 yılında Türkiye'ye döndü. Diyanet İşleri Başkanlığının düzenlemiş olduğu yeterlilik sınavlarını kazanarak Stajyer Vaizelik ve Stajyer Kur'an Kursu Öğreticiliği belgelerini aldı. 2006 yılında Diyanet İşleri Başkanlığında Kur'an Kursu Öğreticisi olarak göreve başladı. Ayşegül Eskikurt evli ve 3 çocuk annesidir.